

Ára: 1250 Ft

www.napvilagkiado.eu

94. ÜNNEPI
KÖNYVHÉT

JÚNIUS 8-11.
VÖRÖSMARTY TER, DUNA-KORZÓ
2023
Olvasó napok
MIKKE

A NAPVILÁG KIADÓ 2023-AS
KÖNYVHETI ÚJDONSÁGAI
(a korábbi kiadványokkal együtt)
kedvezményes áron kaphatók
a kiadó webáruházában és
Villányi úti szerkesztőségében!

NAPVILÁG
KIADÓ
BUDAPEST

Dalos György

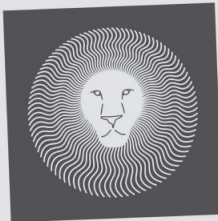
HÁROM BERLIN

Barangolások a Fal körül

Csunderlik Péter

EGY KÜLÖNLEGES
KÖZÉP-EURÓPAI
TÖRTÉNÉS
Hanák Péter pályaképe

Vigvári András
ZÁRTKERT-
MAGYARORSZÁG

Átmeneti terek
a nagyvárosok peremén

HELYZET
MŰHELY
KÖNYVEK

Mozgó világ

2023/6

6 MOZGÓ VILÁG

2023/6

Karsai László esszéje a pápai zsidóságról
● Csunderlik Péter tanulmánya Herczeg Ferencről ● Iványi Gábor a százéves Hazay Lujzával beszélget ● Tábori Zoltán bolhapiaci jegyzetei ● Markó Béla, Kántor Zsolt és Schön Károly versei ● Kiss Ambrussal a kormány és Budapest konfliktusáról Kardos Ernő beszélget

Benda László ● Csengery Kristóf ● Csepeli György ● Dalos György ● Gárdonyi László ● Hargitai Miklós ● Kőrösi Imre ● Litvai Nelli ● Majtényi László ● Molnár Lajos ● Parászka Boróka ● Pető Iván ● Révész Sándor ● Stuber Andrea ● Vadas József ● Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon

A–Z

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykori külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

CSUNDERLIK PÉTER 1985-ben született Esztergomban. Történész, az ELTE BTK oktatója, a Politikatörténeti Intézet tudományos munkatársa. Legutóbbi munkája: *Csupa hajdani eszelős – Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásiáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocásád meg vétkeinket* (2018).

IVÁNYI GÁBOR 1951-ben született Szolnokon. Lelkész, 1990-94 és 1998-2002 között országgyűlési képviselő, az Oltalom Karitatív Egyesület és a Magyarországi Evangéliumi

Testvérközösség elnöke. Hazám-díjas, Budapest díszpolgára. Legutóbb megjelent műve: *Imádság csöndes dögvészért* (2011).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KARSAI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi könyve: *Szálasi Ferenc naplói* (1942–1946) (2016).

KÁNTOR ZSOLT 1958-ban született Debrecenben. Költő, szerkesztő, pedagógus. Legutóbbi könyve: *Csengbong a múgond* (2017).

KŐRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versekről prózában* (2022).

LITVAI NELLI Budapesten született 1946-ban. Színházi dramaturg, író, műfordító. 1972 és 1995 között a kaposvári Csiky Gergely Színházban, a budapesti Nemzeti Színházban és a budapesti Katona József Színházban dolgozott.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Bibó István és a 21. század* (2020).

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. József Attila-díjas költő, író, politikus. Az RMDSZ volt elnöke. Legutóbbi könyve: *Már nem közös* (2023).

MOLNÁR LAJOS 1960-ban született Szeghalmon. Közmuvelődési szakember. Legutóbbi műve: *Arcok Csudaballáról* (2018).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

SCHÖN KÁROLY Szombathelyen született 1991-ben. Idősgondozásban dolgozik.

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói író. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

TÁBORI ZOLTÁN 1955-ben született Nagykanizsán. Író, szociográfus, műfordító, 1989–2015 között a *Mozgó Világ* olvasószerkesztője volt. Legutóbbi könyve: *Restart* (L. Camper néven, 2018).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Oláh Norbert munkái.

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

Karsai László	3	Szomszédaink <i>Esszé</i>
Iványi Gábor	7	Sohasem voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű <i>Beszélgetés Hazay Lujzával</i>
Csunderlik Péter	29	Sárkányidomárok – Konzervatív értelmiségkritika Herczeg Ferenc 1918–1919-es forradalmáról szóló műveiben <i>Tanulmány</i>
Molnár Lajos	37	Amikor a mák virágozik <i>Novella</i>
Litvai Nelli	42	Karácsonyi mese, avagy emlék az Úr 2022. évének decemberéből <i>Novella</i>
Tábori Zoltán	46	Bolhapiac <i>Jegyzetek</i>
Markó Béla	52	Mai magyar <i>Vers</i>
Kántor Zsolt	54	Gordiuszi lotyó; Jeruzsálem, szövegszerű világ; Kollagén textúra; Reflex és méz <i>Versek</i>
Schön Károly Dániel	56	hármassozik; Az élet nagyon hosszú <i>Versek</i>
Gárdonyi László	58	Roma művészet, magyar művészet, művészet – <i>Oláh Norbert munkáiról</i>
Kardos Ernő	63	Budapesti csőd? – Nem engedjük! <i>Beszélgetés Kiss Ambrussal</i>
Hónapló		
Dalos György	75	A győzelem napja(i)
Hargitai Miklós	78	Nem esik
Végel László	81	Harag és félelem
Parászka Boróka	84	Döm-dö-döm
Reflex		
Majtényi László	88	A bosszútörvény, avagy az állam a tanárok ellen
Révész Sándor	94	Színfogyatkozás
Benda László	100	Japán: stratégiai csúrcsavar
-ról, -ről		
Pető Iván	107	Nem tudottan nem tudott...
Kórizs Imre	111	Sok van, mi döbbenetes
Stuber Andrea	116	Zsé
Csengery Kristóf	119	Lendület és indulat
Vadas József	121	Erdély Szentendrén
Csepeli György	125	A bűn ingerküszöbe

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1250 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MÁZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK Új Köztársaságért
Alapítvány

CONCORDE

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Salusinszky András

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

2

Mozgó Világ 2023/június

negyvenkilencedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Votisky András (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeloszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Szomszédaink

2012 nyarán Gyekiczki András alkotótársával, Rajk Lászlóval remek, formabontó, nagyon érdekes és fontos kiállítást rendezett. A romos pápai zsinagógában az 1944 júliusában a városi gyűjtőtáborból deportált mintegy háromezer zsidó emlékét örökítették meg. Gyekiczki, Pápa szülötte 2010-ben 52 éves volt, amikor hirtelen, bár nem is olyan váratlanul nagyon sok szabad ideje lett. 2011-ben kezdte el szisztematikusan gyűjteni a pápai zsidókkal kapcsolatos információkat, adatokat, dokumentumokat, újság-cikkeket és fényképeket. A 2012-es kiállítás egyik ihletője egy 2006-os varsói holokausztkiállítás volt. Emberi sorsokat, történeteket, arcokat mutattak meg nekünk, megrendült látogatóknak. A hajdani pápai zsidó szomszédok alakjai a zsinagógában kifeszített köteleken vásznakra nyomtatva lebegtek a földtől alig egy méterre. Tömör, tárgyyszerű szövegek mutatták be őket nekünk, nem pápai látogatóknak. A pápai kiállítást 2012 októberében bezárták, ami logikus, természetes lépés volt: a fűthetetlen, ablaktalan zsinagógában a vásznak tönkrementek volna, a látogatók csak percekkel tudtak volna a kiállítóterben tölteni. A kiállításból vándorkiállítás lett, a látogatókat hosszabb-rövidebb ideig a Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában, majd Los Angelesben, Washington D. C.-ben, végül Újpesten a Rendezvény-térben is lenyűgözhetette. 2012-ben az akkor még létező *Népszabadság*ban Molnár Judit kollégámmal írtunk lelkes bírálatot a kiállításról. A rovat szerkesztője cikkünkől egy kér-

dést emelt ki, és a figyelemfelkeltés miatt kövér betűvel szedette: „Pápa híres, gazdag és/vagy befolyásos szülöttei, zsidók és nem zsidók vagy mások hajlandók lennének-e ma hozzájárulni a zsinagóga felújításához?” Jó egy évtizeddel később a kérdésünkre már tudjuk a választ: nem. A zsinagóga ma még romosabb állapotban van, mint egykor. De a Gyekiczki–Rajk-féle kiállítás most új életre kelt, a pápai zsidók története könyv alakban megjelent.¹

A könyvet 2022 decemberében a gyönyörűen felújított Rumbach Sebestyén utcai zsinagógában mutatták be. Most, hogy az akkori kiállítás nyersanyagát példamutató gondossággal Gyekiczki özvegye, Volosin Hédi Fülöp Csaba és Pető Iván segítségével könyvvé tudta formálni, le kell szögezni, hogy ez a mű saját címének ékes és meggyőző cáfolata. Hogy lennének, hogyan lehetnének „elfeledett szomszédaink” azok, akiknek arcát, alakját, sokszor családjuk igen részletes történetét ilyen adatgazdag könyv őrzi? Értem természetesen, hogy egy kiállításnak, egy könyvnek kell a reklám, ezért figyelemfelkeltésre alkalmas a cím. Eredetileg recenzióm címének a *Szomszédokat* akartam adni, de ez a holokauszt-szak- és -szépirodalomban már „foglalt”. A 2000-es évek elején Lengyelországban valóságos sokkot okozott J. T. Gross lengyel-amerikai történész *Szomszédok* című művének megjelenése. Ebben azt

¹ Gyekiczki András: *Elfeledett szomszédaink*. Zsidó családok Pápán (Szerk.: Pető Iván–Volosin Hédi, tervezte: Fülöp Csaba.) Érd, 2022, Maxum 69 K. 423 oldal, 16 900 forint.

tárta fel, hogy egy kis kelet-lengyelországi faluban, Jedwabnéban 1941 júliusában a helyi lakosok hogyan megszárolták le zsidó szomszédaikat. Az egykorú és a környéken tömeggyilkoló német „illetékesektől” fennmaradt dokumentumokban Jedwabne neve nem fordul elő. Ez is arra mutat, hogy ennek a pogromnak a megszervezésében a németek nem játszottak szerepet. A *Szomszédok* alapján készült színdarabot hosszú évekig játszották Budapesten a Katona József színházban.

Pápán nem voltak pogromok, sem 1944-ben, sem az előző években, évtizedekben, évszázadokban, sem azóta. A pápai zsidók holokauszt előtti történetéről szóló fejezeteket Jakab Réka történész levéltáros írta meg, de nevét már nem engedte Gyekiczki könyvében publikálni. Ezt azzal „indokolta”, hogy a kötetbe került politikai jellegű kijelentések egyrészt méltatlanok a témához, másrészt ezeket ő nem vállalja, ezért vagy kerüljön ki a nevével jelzett szöveg a kötetből, vagy a neve ne szerepeljen. Miután már a tördelésen túl volt a szöveg, de tartalmi okok miatt is kézenfekvő volt, hogy élve az említett felhatalmazásával a neve maradt ki. Csak találgatni tudom, mire gondolhatott a hirtelen elgyávult történész kolléga. Talán attól riadt meg, hogy Závada Pál alapos, értő előszavában megírta, hogy 2014-ben a pápai önkormányzat megrendelte Gyekiczki Andrásról a folytatást, egy kibővített kiállítási anyagot, amelyet ő, talán némi késedelemmel, vitatható határidősúszással elkészített. Ha az elmúlt évtizedekben mindazok a könyvkiadói illetékesek bepereltek volna engem, akiknek néhány hónapos, olykor hosszú éves késéssel adtam le egy-egy kéziratot, ma talán felnőtt gyermekeim kegyelemkenyerén élnék. Závada

csak annyit szögezett le, hogy a pápai illetékesek a jelentéktelen késlekedés miatt a mondvacsinált kár fejében 2019-ben hatmillió bírságot szabtak ki rá, és erre hivatkozva négy éven át akadályozták a gyűjtemény bemutatását. A büntetést közadakozásból kifizették, de sem Gyekiczki, sem alkotótársa, Rajk László nem érte meg e könyv megjelenését. Rajk 2019-ben, Gyekiczki 2020-ban halt meg. András 2010-től súlyos, rákos beteg volt, élete utolsó percéig a pápai zsidók történetén dolgozott.

Gyanítom, hogy Závadával már önmagában baja lehetett Jakabnak, nem csak azzal, hogy megírta a 2012-es kiállítás amúgy nehezen vitatható utóéletét. Volosin viszont néhány lépéssel még tovább ment. Utószavában világosan céloz arra, hogy Gyekiczki hajdan a Bibó Kollégiumból indult, de – nyilván Orbán Viktoréktól – eltérő politikai útra tért. Sajnos sem Závada, sem Volosin nem árulja el, hogy előbb Kuncze Gábor SZDSZ-es belügyminiszternek, majd később Demszky Gábornak, Budapest főpolgármesterének a kabinetfőnöke volt. Pedig ha ezt leírták volna, még érthetőbb lenne a pápai önkormányzat nyilván kormánypárti „illetékeseinek” primitív bosszúja. Ahogy Volosin Hédi megfogalmazta: „A pápai önkormányzattal kiobbant méltatlan vita, az ezzel járó meghurcolás, a négy évig ellene folyó koncepció per és a betegsége sem vette el a kedvét, hogy befejezze megkezdett munkáját. Soha nem tett le arról, hogy megírja a könyvet. Valahogy úgy élt, mintha hinné, amíg a pápai zsidókkal van, addig nem hal meg.” Nekem sem tetszik ebben a szövegösszefüggésben a „koncepció per” kifejezés használata. Az biztosnak tűnik, hogy gyenge lábakon állt a vád Gyekiczki perében is.

Ha némi jogászkodással be is lehetett bizonyítani, hogy szerződést szegett, de nem végezték ki, nem kényszerítették arra, hogy mindent töredelmesen bevalljon, hogy együttműködjön vádlóival. Számomra még visszataszítóbb, hogy Jakabnak valószínűleg sikerült az Esterházy Alapítvány illetékeseit is megrémíteni, akik végül elálltak a kötet megjelenésének támogatásától, Jakab „érveihez” kísértetiesen hasonló „indoklással”.

Ám ne hagyjuk, hogy ez a nagyon szomorú, kicsinyes és dühítően aljas történet elvonja figyelmünket e remek kötetéről. Gyekiczkinek már kutatómunkája kezdetétől voltak segítői, szövetségesei. Voltak pápai zsidó túlélők és leszármazottaik, Magyarországon és szerte a nagyvilágban, akik örömmel, készségesen osztották meg velem, majd halála után özvegyével emlékeiket, személyes, családi dokumentumaikat, fényképeiket. A Pápai Zsidók Társasága (PÁZSIT) tagjai nélkül sem a 2012-es kiállítás, sem ez a könyv nem jöhetett volna létre.

Györki János orvos Melbourne-ből jött egyszer haza, és a kötetben is szereplő előadásában valóságos városnéző sétán mutatta be, idézte föl, hol, melyik utcában kik laktak, mivel foglalkoztak a pápai zsidók. Engem különösen az a mondata ütött szíven, amikor arról beszélt, hogy neki nem voltak, fogalmazzunk úgy, neki sem voltak nagyszülei. Pontosabban és természetesen voltak, csak éppen a holokauszt idején meggyilkolták őket. Szülei holokauszt túlélők voltak, mint az én édesapám, nagyszüleit Auschwitzba deportálták, mint az én apai nagymamámat (nagyapám, „szerencséjére”, már 1942-ben megbetegedett és meghalt), és ott meggyilkolták őket. Györki doktor otthon, családi körben

tapintatból soha nem említette meg saját, általa soha nem ismert nagyszüleit. Mi már 1945 után születtünk. Györki csak annyit szokott volt mondani, hogy ne bántsa meg szüleit, hogy a „ti szüleitek”, soha nem azt, hogy az „én nagyszüeim”.

A hallatlanul gazdag, több száz család történetét pompásan, adatgazdagon illusztráló könyvből zsidó pipagyártók, cementgyárosok, textilüzem-tulajdonosok, szappangyárosok, bankárok, magántisztviselők, bőr-, cipő-, libamáj-, fűszer- stb. kereskedők és családjaik élete, sorsa tárul elénk. Eredeti családi fotók, fogolygazolványok, jól-rosszul olvasható levelezőlapok, levelek sorjázna egymás után, az utóbbiak közül néhányat Gyekiczki András, majd halála után Volosin Hédi „megfejtett”, legépett, publikált. Tudom, hogy hatalmas munka volt számítógépéből előválasztani, kikeresni a pápai zsidó sorsokkal kapcsolatos jegyzeteit, gondolatait, terveit, vázlatait és leírásait. Gyekiczki képzett történész és holokauszt-szakértő lett 2010 után. Aki egyszer azt fontolgatná, hogy kikutatja családfáját, jól gondolja meg, mire vállalkozik. Gyekiczki az *Egy zsidó családtörténet feltárásának nehézségei* című fejezetben leírja, hogy még olyan esetben is, amikor viszonylag bőségesen állnak rendelkezésre izraelita és polgári születési, halálozási és házassági anyakönyvek, valamint a régi sajtóanyag jó része (hála az Arcanum digitális sajtógyűjteménynek), milyen kitartó kutatómunkára, mennyi időbe telik egy-egy ember családfájának megrajzolása, kiderítése. Ha lenne olyan egyetem, ahol európai színvonalon tanítják a történeti források kezelését, mondjuk a családtörténetről szóló órán nyugodtan ki lehetne adni a kötelező olvasmányok között Gyekiczki miniesszéjét.

A kötetben plasztikusan tömören megírt történeti fejezetek szólnak a pápai zsidó társadalomról, a városi, megyei munkamegosztásban betöltött szerepükről. Különösen megrázóak a zsidótörvények végrehajtásával, az 1944-es gettózással, majd a deportálással kapcsolatos történetek. Főleg azért, mert azok jó része, akikről szó van, most már személyes ismerőseink. A fényképeken látjuk a kötetben az arcukat, azt az utcát, azt a házat, ahol éltek, laktak, azt az üzletet, amely hajdan az övék volt. Látjuk őket munka közben és családi körben, a strandon és a zsinagógában. Látjuk a csecsemőket és az aggastyánokat, a fiatal, vonzó, szép lányokat, az izmos fiatal fiúkat, az érett asszonyokat, a bölcs rabbikat és a magabiztos ügyvédek, a komor üzletembereket, a pápai zsidókat, úgy, ahogy egykor éltek.

A kötetben a holokauszt túlélőktől és leszármazottaiktól származó történetek mind-mind nagyon érdekesek, fontosak. Némelyikről sejtem, sőt tudom, hogy úgy, ahogy a könyvben szerepelnek, nem történhettek meg. Inkább egy-egy családi legendárium integráns részét alkotják. Nyilván nem lehetett még a legvalószínűtlenebb történet után sem magyarázó jegyzetet tenni, és például jelezni, hogy a hozzám hasonló szakbarbár holokausztörténész nem tartja valószínűnek, hogy valaki az egyik lágerben a hátán cipelje a teljesen legyengült unokáját úgy, hogy az örök a kislányt ne vegyék észre. Ha az öröknek ez esetleg nem tűnt volna fel, csak akadt volna egy éber kápó, aki leleplezi az unokarejtegető nagyszülőt. Hajdan egy cigány holokausztúlélő emlékirataiban olvastam, hogy az édesapja a koncentrációs táborban földig érő, vastag köpenyben járt, őt, a kisiút ez alá rejtette el. Amikor ezt a történe-

tet később egy társaságban elmeséltem, valaki tájékoztatott, hogy az emlékirat írója jóval 1945 után született...

Nagyon bízom abban, hogy ez a kötet is felkerül a netre. Azok mellé a dokumentumok, fényképek mellé, amelyek már a világhálón és a pápai zsidók Facebook-oldalán hozzáférhetők. A kötet ugyanis méregdrága. Több olyan érdeklődő pesti és vidéki polgárról tudok, aki szívesen megvásárolta volna, de erre a mai nehéz időkből nem volt, nincs pénze. Ha lesz a világhálón hozzáférhető változat, akkor néhány apróságot könnyű lesz kijavítani. Az impozáns kötet végén közel háromezer nevet tartalmazó, ám csonka névmutató található. A szerkesztői megjegyzés szerint azért közöltek csak családneveket, utónevek nélkül, mert az már „terjedelmi okok miatt” nem volt megoldható. A 420. lapon „terjedelmi okokra” hivatkozni inkább megmosolyogtató, mint elfogadható. Mi lett volna, ha nem három, hanem esetleg öt-hat lapos a névmutató?

Talán kicsit patetikusan hangzik, amit Gyekiczki András saját előszava végén írt, mintegy történészi, sajtó alá rendezői „hitvallása” összegzéseként: „Megértettem, hogy az a társadalom, amelyet nem tart össze emlékezetközösség, benuhátra van ítélve.” Én ugyan nem tudom, hogy hol, mely nálunk biztosan boldogabb országban, mikor létezett vagy létezik „emlékezetközösség”, de jó volna, ha ilyesmi létezne. A magam részéről már annak is tudnék örülni, ha például a barbár módon elpusztított pápai zsidók városának mai fura urai azzal kérnének bocsánatot mindazért, amit Gyekiczki tettek, hogy renoválják a pápai zsinagógát, és valahol a városban méltó, állandó helyet találnának a Gyekiczki-Rajk-féle kiállításnak.

Sohase voltam valaki, úgyhogy nekem könnyű*

A Mózes imádságaként ismert 90. zsoltár – többek között – az emberi élet hosszáról és fontosságáról is elmélkedik. „Eszteink száma – írja a tudós népevezér – hetven esztendő vagy ha feljebb nyolcvan esztendő, nagyobb része nyomorúság és fáradtság, és gyorsan tovatűnik, mintha repülnénk.” Egy másik számadatot is felvillant Mózes, mikor ezt mondja: „Ezer esztendő előtted annyi, mint egy nap, ami elmúlt, és mint egy őrzárásnyi idő éjjel.” Ezekhez a pontokhoz kell igazítanunk Zizi (Hazay Lujza) történetét, aki a minap ünnepelhette a 100. születésnapját. Gyorsan tovatűnt ez a harminchatezer-ötszáz nap, és olyan gazdag volt, mintha ezer évet járt volna be.

Ha van színes eredetsokor, hát az övé az. A család ősi vezetékeve Kohn volt. Zizi nagyapja a Rimaszombatban született Kohn Arnold-Manó, fivére Sámuel, aki az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyminisztere is volt 1910 és '17 között. Arnold-Manó felesége egy brit–olasz pár lányaként toppant e világra. Fiuk, László, Zizi édesapja egy sváb szállodatulajdonos unokáját vette el, akinek a vér szerinti apja, a családi hagyomány szerint, a későbbi belga király volt. Zizi férje, Félix Pál műfordító, a vészkorszakban az anyja nyomására Romániába menekült, majd egy várnai kitérőt követően jött vissza Budapestre.

A Hazay család egyik fele, élén a felsőházi báró Hazay Samuval, inkább konzervatív volt. Sajátos kivételként említhetjük Hazay Lászlót, aki eltökélt szociáldemokrataként emlegette, hogyha nem volna nős és családos, akkor a spanyol polgárháborúban harcolna Franco ellen. Zizi maga is a munkásosztály mellett szívvel-lélekkel elkötelezett nő volt és maradt, sőt – bár '56-ban kilépett a kommunista pártból – ma is kommunistának tartja magát.

Mi sem természetesebb, mint hogy már gyerekként támogatta kis zsebpénzéből az illegális baloldali mozgalmakat, a háború alatt pedig minden veszéllyel dacolva vitt segélycsomagokat üldözött zsidó családoknak, de az is természetes volt, hogy ha kellett, befogadták a bujkáló névtelen illegális kommunistát is.

A háború utáni átalakulás éveiben, a filozófia–szociológia egyetemi tanulmányokkal szerzett diploma birtokában a Szikra, majd az ebből alakult Gondolat szerkesztője és fordítója lett nyugdíjba vonulásáig. Férje a Külügyben kezdte, de '56 után a karrierjét egy kegyelemből kapott vasüzemben folytatta egyszerű kohó melletti vasöntőként. Félix Pál később ismert műfordító és nyelvtanár lett. Két fiuk született, Péter újságíró és Miklós üzletember. Hat unoka teszi teljessé a családot.

Zizit Félix Pál halála után ismertem meg. Kapcsolatunk úgy kezdődött, hogy a műfordító felkínálta egyik könyve honoráriumát valamelyik hajléktalanellátáshoz kapcsolt alapítványunk számára. Ezt a hagyományt

* A beszélgetés folytatását következő számunkban közöljük. – A szerk.

folytatta özvegye is. Így sikerült Dankó utcai kórházunk étkezőjét kialakítani. Mikor az áldott emlékű Samu István főorvossal az új létesítményt átadtuk, akkor jelent meg a sugárzóan szép és kedves Lujza. Ennek idestova negyedszázada már.

Sokat diskuráltunk az elmúlt években, s ezek során bontakozott ki Zizi története. Bebarangoltuk gyerekkora budapesti helyszíneit. Mindig megkapott az a szívből jövő lelkendezés, amivel találkozásainkat átélte. Közben pedig beszélgettünk, beszélgettünk. Hol a Bartók Béla úton, hol a Szabadság-szobor alatti tükörsima jégen egyensúlyozva, éjjel, hol pedig a Lepke utcai Bauhaus házban lévő meghitt lakásán. Különösen is szerettem itt a természet által birtokba vett kertet. Azt is, hogy valószínűleg építése óta nem renoválták a házat, ami valahogy túlélte épségben a II. világháborút is. A hatalmas nappaliban az elegáns építészeti stílus adta felemelő térben, könyvektől roskadozó polcok ölelésében áll Félix Pál íróasztala is, érintetlenül, abban az állapotban, ahogy évtizedekkel ezelőtt a végzetes balesetét megelőzően Pali hagyta. Ott az asznapi Népszabadság, a munkához odakészített szakkönyvek, és az elmaradhatatlan pipa, melyből egy egész gyűjteménye volt, hogy azután Radnóti Sándor is választhasson egyet közülük. Zizit a szépsége, eleganciája, műveltsége és humora mellett a sírig tartó szerelmes hűség is meghatározza.

Az elmúlt években sok fecnit őriztem meg, melyekre beszélgetésünk foszlányait jegyezgettem sebtiben, lehetőleg megőrizve sajátos nyelvi fordulatait. Neki a tenispályán kártyázó (és többnyire bosszúsan veszítő) herceg Esterházy is csak egy „pofa” volt. Vagy a 19. századi forradalom bővületében a zsidóság „hanyatt-homlok” csatlakozott a nemzeti üggyhez. Ugyanígy menekült Bécsbe a család jobboldala. Kedves bosszankodásokkal tette szavá mindig, hogy felesleges munkát végzek, hiszen semmi különösebben érdekes dolog nem történt vele élete során. Ez a századik születésnap mégis egy olyan pont, hogy meg kellett kísérelnem a már-már lehetetlent, valahogy összefűzni ezeket a feljegyzéstöredékeket egy élet vázlatos történetévé. Közben arra gondoltam, hogy mindez olyan ügyetlen vállalkozás, mintha megpróbálnám egy hatalmas fa sárga, rőtvrös, ilyen-olyan zöld, barna, arany, ezüst és egyéb színűvé érett, lehullott leveleit visszailleszteni az ágak hegyére. Lehet persze, hogy boldogabb az, aki nem a lombkoronát álmodja vissza, hanem csak elvarázsolva barangol az avarban...?

*

Nagyon jó helyre születtem, igen, nagyon jó helyre. De olyan helyre, ahol nagyon sok visszasság is volt a mentalitások háborújában. A két Hazay fiú, a Samu bácsi meg a nagyapám kivételes neveltetésben részesült a Felvidéken, ahol a házitanítójuk egy liberális költő, tudós irodalmár volt. Amikor leérett-ségiztek, rögtön bevonultak karpaszományosnak, mert ez akkor kötelező volt. A családi feljegyzésekből látszik, hogy Samu mint egy üstökös, úgy emelkedett a katonai pályán egyre magasabbra.

– *Mi volt a titka?*

– Nem tudjuk, vagy legalábbis én nem tudom. De tíz év múlva már kiküldték a vezérkari tisztek iskolájára, Párizsba (valójában inkább Bécsbe – IG). Nagyapám köztisztviselő volt, egy időben a pénzügyórság vezetője. De viszont Samu

ezen a katonai vonalon ment nagyon, de nagyon előre. Aztán megházasodott. Elvette Juhász Andor lányát. Juhász Andor volt a Kúria elnöke. Juhász Mariskát még volt szerencsém ismerni. Mikor kitört az őszirózsás forradalom, akkor hanyatt-homlok az egész család apraja-nagyja, mindenki Bécsbe menekült. Együtt, mindenki, Samu bácsi, a nagyapám, unokahúg, mindenki, kivéve dr. Hazay Lászlót, aki akkor végezte el a jogot, és jelentkezett a forradalmi munkáshadseregbe. Nem vették be, mert tizenhat éves korában az úri gyerekek a laktanya udvarán, ahol a nagyapám volt a pénzügyőrség főembere, lövöldözni tanultak légpuskával. Egy lány kilőtte a fél szemét. Volt nagy cirkusz, el lehet képzelni. Nagyanyám őrjöngött. Na de aztán valahogy megoldották, mert kapott egy üvegszemét Németországból. Szóval jelentkezett munkásórnek. De nem vették be a szeme miatt, vagy nem merte bevenni esetleg a sorozópofa, mert félt, hogy majd a Hazay család leüti, hogyha visszajönnek, és megtudják, hogy az unokaöccsüket besorozta a Vörös Hadsereg. Haza is jött nemsokára az egész család, fülüket-farkukat behúzva. Köztük az én keresztapám is, báró Hazay Miklós. Rendkívül művelt ember volt, Samu bácsi fia. És ő éppen a nagy műveltségéből kifolyólag az apámmal marha jóban volt, állandóan duruzsoltak együtt. Nekem meg az öcsémnek ő volt a keresztapánk. Nagyon-nagyon szerettem.

– *Ők voltak a baloldaliak?*

– Miklós biztos csak olyan baloldali volt, akit haladónak nevezünk. De a papám igazán baloldali volt. A fülét lógatva eltávozott a sorozásról, mert nem sorozták be vörös katonának. Ez egy életre nagy emléke maradt. Ugyanis minden holmiját, amikor már teljesen kiszállt mindenből, még az indexét is elégette vagy bedobta a szemébe. Ez a besorozó papír, ez az egy őriztetett meg. Egyszer és mindenkorra baloldali munkáspárti ember maradt élete végéig. A keresztapámmal végig jóban voltak. Csak később Hazay Miklóst kitelepítették. A felesége kiváló festőművész volt. Amikor vége lett a kitelepítésnek, akkor a művésznő bátyja, aki Angliában élt akkor már hosszú-hosszú évek óta, kimenekítette őket Bécsbe.

– *Ki vette fel a Hazay nevet? Mi volt az eredeti családi név?*

– Kohn. Szerintem ők 18 éves koruk körül keresztelkedhettek ki a 48-as szabadságharc hatására. Az apjuk biztos támogatta ezt, mert nagyon nagy hazafiak voltak. Jókaitól megjelent az 1848-as események ötvenedik évfordulójára egy nagyon szép, saját kiadású album. Képekkel, mindennel, hogy mi volt 1848-ban. És én abból láttam, hogy a zsidók hanyatt-homlok támogatták a 48-at, annyira, hogy alig bírták elviselni, amikor összeomlott.

– *Ki volt Hazay Samu apja?*

– A neve nem jut eszembe, csak egyet tudok, hogy Afrika-kutató volt. A két fiú ilyen légkörben nevelkedett. Samu volt az idősebb, és a nagyapám, Arnold-Manó a fiatalabb. Az ő felesége olasz volt. Illetve az olasz anyja férjhez ment egy Angliából származó tudóshoz, egy vulkanológushoz. Ez nagyon érdekes dolgokat hozott elő, mert ugye ezek az olaszok vad katolikusok voltak. Az

angol meg anglikán. Úgyhogy amikor megszülettek a gyerekek, az istennek nem voltak hajlandók a katolikusok megkeresztelni őket. Állati nagy harc indult meg, ami azzal végződött, hogy hosszú ideig, már nem tudom, hányadik gyerek is megjött, amikor végre az angolok kiengedték az anglikánságból a dédapámat. Katolizált, annyira, hogy én még láttam egy olyan papírt, amit a pápa írt alá, engedélyt adva arra, hogy ilyen és olyan olasz egyházközségbe bevételezzék.

Ez 1870 körül lehetett. 78-ból van egy olyan papír, amikor a szerencsétlen anglikán olasz házaspár immár katolikusként megérkezik Budapestre. Ennek az a története, hogy megismerkedtek bizonyos Liszt Ferencsel. Nagy zenekedvelők voltak. Liszt elmondta, hogy egy akadémiát fog itt nyitni, ők meg előadták, hogy a gyerekeik zongorázni tanulnak. Elhatározták, hogy átjönnek Magyarországra. Azt a papírt is láttam, amikor a dédapámat kinevezték egyetemi tanárnak, itt a Múzeum körúti egyetemen. Aztán mindenkiből előkelő ember lett, megnősültek és férjhez mentek. Már mint itteni emberekhez. De úgy látszik, nem zavarta különösebben az olasz ágat ez a kis zsidó beütés, akkor még nem volt ennek olyan nagy hatása, mint később lett, én legalábbis soha nem hallottam, hogy bármi probléma lett volna ebből. Azután agyba-főbe megszülettek itt az angol-olasz-miegymás gyerekek. És így a család már teljesen idevalósi lett.

– *Mennyi maradt meg ebből a nagy, sokszínű családból?*

10 – Megmondom, mi volt a helyzet. A Samu bácsinak két gyermeke volt. Az egyik egy lány, Ilonának hívták, ismertem. A férje Gyéresi-Szász Sándor főorvos volt. A másik gyerek a keresztapám, báró Hazay Miklós. A Samu bácsi másik fiát, Bélát, mi már nem ismertük, mert meghalt az első világháborúban. A bevonulása napján lezuhant. Pilóta volt. Miklós nekem örökre bácsi marad, mert sokat járt hozzánk, és emlékszem, mindig az asztal lába körül foglaltam helyet, mert imádtam, noha biztos nem értettem semmit se belőle, amikor ők ketten beszélgettek apámmal.

– *Ki maradt meg Samu családjából?*

– A fia, Béla, aki meghalt 18-ban, még nőtlen volt. Ilusnak nem volt gyereke. Miklósnak sem lett. Nagyon későn nősült meg. Ők a művészetnek éltek. Samu családjából nem maradt senki. Testvérének, Arnold-Manónak, a nagyapámnak, három gyereke lett. Abból az egyik, Gyula, katonatiszti pályára lépett. Már alezredes volt a háború alatt, amikor holmi igazolópapír-hiány mutatkozott. Az anyjék olasz katolikusok, szuper pápai engedélyesek. De az alezredesnek nem volt meg a négy árja nagyszülő. Nyugdíjba kellett vonulnia a háború vége felé. Neki három lánya lett, ebből egy a Jalsovszky Katalin anyja. Fiú Hazay-vonalon, csak az öcsém volt. Neki van egy gyereke, de az már úgy született, hogy az öcsém egy rendkívül lehetetlen alak volt. Folyton megnősült. Nem viccelek, több ízben is. Rendkívül érdekes figura volt, okos, tehetséges, nagy élsakkozó, egy szuper valaki. Most már nem tudom, mi van a fiával, mert persze dühös volt állatián a családra, úgyhogy csak én voltam jóban az anyjával egy darabig. Ő volt a magyar férfisakkcsapat vezetője. Én meg mindig senki voltam.

– *Ó, dehogyis! Sőt! De ki volt a negyedik ős, aki hiányzott Gyula felmenői közül?*

A néhai anglikán, angol. Aki áttért nagy ügyel-bajjal katolikusnak. De nem tudták beszerezni az iratot, mert Angliából nem lehetett a háború alatt papírokat előkotorni. Aztán fölborult az egész világ. Mert a háború után kinek kellett már az a papír arról, hogy négy megfelelő nagyszülő legyen garantáltan. A két testvér, apám és az alezredes bátyja, soha nem értett egyet. Képzelheted, hogy az egyik snájdig katonatiszt volt, a másik pedig eme fura beállítottságú szocdem egyén.

– *Hogy ismerkedtek meg egymással a szüleid?*

– Egy helyen dolgoztak a felmenők. Az egyik nagyapám volt a vezetője a pénzügyőrségnek, és a budapesti központban volt a lakás is.

– *Ez melyik nagyapád volt?*

– A Hazay nagyapám, a Samu testvére. Nem volt túl nagy korkülönbség közöttük. De ő a pénzügyőrség budapesti vezetője volt. Na, ez azzal járt, hogy a pénzügyőrség emeletén lakott a Hazay család. Az ebédet is ott szolgálták föl, nagymenő úri élet volt. Annyira, hogy nem volt szabad megszólalni ebéd közben. Egyszer a papámat – egész kisfiú volt még – rázta a sírás egész ebéd alatt. A végén, amikor már lehetett beszélni, megkérdezte az apja, hogy miért bögtél ennyire? Hát, azt mondja, azért, mert megláttam, hogy a papának a salátájába belemászott egy hernyó, és nem mondhattam meg.

– *És megette a papa a hernyót?*

– Nem tudni, persze lehet, hogy meglátta a szerencsétlen csúszómászót, és kipiszkálta.

– *Hogy került ide édesanyád családja?*

– Úgy, hogy a másik nagypapám szintén ott volt a pénzügyőrségen, csak kisebb ember volt. Anyám viszont egy nagy ember, Anthes György tanítványa volt éneken, ami azt jelentette, hogy az ország egyik legnagyobb énektanára oktatta, aki jelentős operaénekes volt korábban, de aztán tanár lett. A mester másik két tanítványa világhírű lett már a világháború alatt. Anthes, mikor meghallotta, hogy a mamámat eljegyezték, és menyasszony, akkor kirohant, behozott egy főzőkanalat, és átnyújtotta az anyámnak. Dühös volt nagyon, hogy a színpad helyett a konyhát választotta.

– *A gyerekek már játék közben ismerték egymást?*

– Hát persze. Ez egy gyerekkori szerelem, vagy inkább az apám részéről ifjúsági szerelem volt, de aztán ő addig mókázott, amíg a mamám is átállt erre a vonalra. Azért bizonytalankodott eleinte, mert ugye a „nagy énekesnő” szerepben élt már, évek óta ennél a nagy mesternél tanult, úgyhogy úgy gondolta, művész lesz, nem pedig holmi feleség. Anthes ezzel a fakanállal meg is mutatta neki, hogy mi lesz a helyzet. És így is lett.

– *Te még emlékszel rájuk?*

– Nem, a nagypapám hároméves koromig élt. Nagymama hamarabb meghalt. Viszont az apai az élt javában. Ők olaszok, angolok és zsidók voltak. Tehát az apai nagyszüleim éltek, és a közelünkben is laktak.

– *Édesanyád szorgalmazta, hogy ti is tanuljatok zenét?*

– Tanított is sokáig énekelni meg zongorázni. Zongoratanár is volt.

– *Te mikor döntöttél úgy, hogy nem leszel énekesnő?*

– Elég hamar, mert próbát énekeltettek, hogy milyen a hangfekvésem, és mikor azt mondták, hogy koloratúr lennék, akkor mondtam, na, az szóba se jöhet. Csak alt lettem volna, így be volt fejezve. Ezen múlt, igen. Mert jó hallásom volt, meg jó hangom, meg persze énekeltem később még az iskolában, de aztán szakmailag nem lett a dologból semmi.

– *És az öcséd?*

– Ő minden irányban tehetséges volt, de egy nyughatatlan lélek. Későn nősült meg, egy fia született, aki a női teniszcsapatnak a tanára és vezetője lett később. Az öcsém azután vakbél-perforáció következtében halt meg.

– *Mennyire volt együtt a család?*

– Együtt voltunk, mert egymás közelében laktunk. Az apámnak két bátyja is volt, de az egyik viszonylag fiatalabban meghalt, a másik bátyja pedig, ahogy említettem, katonatiszt lett. A háború után is egy világ választotta el a két testvért egymástól. Nem is álltak aztán már szóba, amikor kitört a kommunizmus és a reakció. Pedig emlékszem, hogy milyen jóban voltunk mi az unokatestvéreinkkel, ennek a nagybátyámnak a lányaival, akik közül az egyiknek az unokájával még most is nagyszerű a kapcsolat. Ő Jalsovszky Kati. Az ő apja vette el az unokahúgom anyját. Az ifjú férjet a szülei azonnal kitagadták, mert a választottja részben zsidó volt. Huszonöt százalékos volt. És ezért nem álltak többé szóba a fiukkal. Ilyen világ volt akkor. Pedig ez a háború legvégén volt már.

Ti persze nem tudhatjátok, de engem imádtak mint gyereket. És ügyes is voltam. Kavargott körülöttünk a világ. Olyan klubszerű volt az élet. A gyerekek teniszeztek, kaptak ingyen tréneret egy héten párszor. Közben a felnőttek lejártak kártyázni. Bridzselték. Közélről látszott, hogy olyan jobb menő emberek voltak. Véletlenül ott ült például az asztalnál herceg Esterházy Pál is. Úgy került oda, hogy az egyik bíró felesége zongoratanár volt, és kipécézték az Esterházyék zongoratanárának. Jött a herceg egy pasival minden délután, és kártyáztak. Nagyon érdekes volt, mert a pofa olyan demokratikusabbnak látszott, mégis, aki jött vele időnként, rendre nevelte. Amikor dühöngött a kártya miatt, akkor rászólt, hogy „no de herceg!”. Mi, gyerekek, közben pingpongoztunk. Érdekes volt, hogy a méltóságteljes bírák meg magas rangú tisztviselők a tenispályára klubszerűen nem teniszezni, hanem bridzselni jártak. Egy szép napon egyszer csak észrevétlenül nagylány lettem. Mindig nagyon jól játszottam a teniszpartnerekkel. Tavasszal megint beíratni indult anyám. Tizenyolc-tizenkilenc éves voltam már. És nem írtak be. Engem, akit imád-

tak nyolc évig, nem írtak be. Az édesanyám megrendülten jött el. Mert „zsidó származású” vagyok. ’42-43-at írtunk akkor. Szóval ilyen volt ez a világ. Elég érdekes: hercegek és zsidók.

– *Te hogy vagy ezzel a vékony zsidó szállal?*

– A nevünk Kohnból lett Hazay. Viszont az anyám egy sokgenerációs sváb és mindenféle családból származott, úgyhogy szóba se jöhetett ez részünkről.

– *Mindkét szülője sváb volt?*

– Csak úgy nagyjából voltak svábok, mert kérdés, hogy mennyire magyarok is. Vidéki emberek voltak. A dédapámnak, akiről még hallottam, valami fogadója volt Balatonfüreden. És aztán ott valami történhetett, mert mindig olyan kis finomkodásokkal mondták, hogy volt nálunk a családban egy rangon aluli valami, hogy állítólag a belga király egy körutat tett a Balaton körül, és valahogy ebben a fogadóban a fogadós lányát elkapta, és hogy állítólag onnan királyi származékok vannak. Nem viccelek – úgy képzeltek, hogy onnan infra gradum, van egy morganaticus, „rangon aluli” házasság, és abból származott egy lány. Veszprémben született. Ezzel dicsekedtek később, mert már aztán tetszett nagyon a történet. Egy híres festőtől, Lotz Károlytól, az 1860-as, 70-es, 80-as években van egy festmény, egy nagyon szép nő képe, és állítólag ez a nő volt az, aki a királytól született.

– *És ő benne van az eleid sorában?*

– De még mennyire! Igen, mondták még azt is, hogy hasonlítok rá. Nagyon vicces volt, mert elég jóban voltunk egy időben a belga követtel. Fogadásokon találkoztunk egypárszor. A felesége magyar származású nő volt. Egyszer itt volt a követség, a másik oldali házban, és meghívtak minket is. Pali, a férjem, mint újságíró hivatalos volt mindig ilyen helyekre. Mondtuk a belgáknak, hogy itt lakunk szemben, jöjjenek már át! Be is jöttek, aztán mondom az asszonynak, hogy na, most megmutatom azt a festményt, ami a belga fölmenőtől van. Nézték a képet – egy nagyon jó minőségű festmény egyébként –, és aztán nevetgéltek, hogy nem vagyok trónkövetelő, ezt a leghatározottabban kijelenthetem. Vicces volt, a sztorit ismerték. Ja, mondta is a nő, hogy nagy csirkefogó volt az a trónörökös.

– *Nem lett aztán király belőle?*

– Nem tudtuk. Nem követte a kutya se már aztán.

– *Ami édesanyádat illeti, abból, amit elmondasz, egy vonzó, nagyon tehetséges és nagyon-nagyon bátor, nagyszívű nő képe bontakozik ki.*

– Fantasztikus volt. Még főispánné volt, amikor parasztasszonyokat rábeszélte, hogy menjenek el iskolára. Egy sereg nő elment tanulni, és valakik lettek. Olyan levelet írtak az anyámnak, amilyenre azelőtt nem volt példa. Főispánnéként a nők szövetsége, az MNDSZ megyei elnöke volt. Jókat akart csinálni. Hogy tanuljanak, meg legyenek mit tudom én kicsodák. És ezt a nők belátták. Ezt a levelet egyszer megtaláltam, amiben már Lujzikának nevezték a főispánnét, és nagyon-nagyon hálásak voltak, hogy segítette őket.

– *Édesanyád vagy az édesapád tudatosan tanított téged arra, hogy miként viszonyulj az emberekhez?*

– Á, dehogyis! Csak láttam az életüket.

– *Úgy képelem, hogy téged szabadságban és szeretetben neveltek.*

– A papám egy szabadelvű ember volt, aki azt mondta, hogyha nem lennék családos, akkor most Spanyolországban harcolnék. Tizenhat éves voltam, amikor ez a spanyolországi polgárháború volt, és akkor nekem már nyugodtan mondhatott ilyet: hogy ha nem lenne családos, akkor Spanyolországban harcolna a kommunizmusért.

– *Nagyon csalódott a végén a kommunista pártban?*

– Mindenben csalódott.

– *Mert akkor is elárulták az eszméket?*

– Persze, igen. Mert amikor az utolsó felvonás volt, akkor három főispánság után a Belügyminisztériumban dolgozott mint a tűzoltóság vezetője.

– *A baloldaliság hőskorában, legalábbis Magyarországon nem voltak vallásosak a baloldali emberek.*

– Hát nem.

– *Édesanyád mégis gyakorló vallásos ember volt.*

– Igen, igen.

– *És össze tudta egyeztetni a kettőt egymással?*

– Össze, igen, határozottan.

– *És édesapád?*

– Ő konok ateista volt.

– *A vallás téged eszerint sosem foglalkoztatott?*

– De, egy darabig nagyon foglalkoztatott, mert nagyon mélyen vallásos voltam úgy tizenhat éves koromig, de aztán volt egy hittanár, aki kijött a lelki-gyakorlatra, és olyan dolgokat mondott, amikből én helytelenül vagy helyesen, de arra a következtetésre jutottam, hogy nem vagyok olyan igazán vallásos ember. De nem volt különösebb jelentősége ennek. Nem vertem a fejemet a falba, hogy hát én most ilyen voltam vagy olyan leszek. A mamám komoly katolikus volt. Most, hogy lesz itt ez az eucharisztikus kongresszus, nagyon mély emlékeket kavarr fel bennem, mert ugye 39-ben volt előzőleg ilyen Magyarországon. Emlékszem, az apácák nagyon könyörögtek az iskolában, hogy mindenki, aki tud hozni otthonról tisztességes, püspököknek való bútort, az tegye meg, mert be kell rendezniük egy nem tudom hány szobás apartmant arra, hogy ha az atyák följönnek vidékről, meg Serédi Jusztinián hercegprímás is, akkor méltó módon elszállásolhassák őket. Mi is adtunk kölcsön bútort. A mamám nagyon rendes, jóakarátú asszony volt. Úgyhogy két hétre elvitték

a püspökhöz a méltó bútorainkat. A nagy eucharisztikus kongresszus utolsó napján az egész iskola kinn volt a Hősök terén. Volt egy nagy-nagy mise. Hemzsegett a gyerekektől a környék, na persze mi is ott voltunk, és egyszerre csak állati égszakadás, zuhogás támadt. Bőrig áztam, ömlött rólam a víz. Amikor megérkeztem a nagymamáékhoz, ahol a család már kanalazta a vasárnapi ebédet, azonnal a fürdőkádba parancsoltak, mert úgy néztem már ki, hogy menten végem lesz. Ez volt az én eucharisztikus kongresszusom utolsó felvonása. A mise ott, az angyalok környékén, a szobroknál volt. Azt mondták, hogy mindenki rohanjon, amerre lát.

– *29-ben kezdted az általános iskolát?*

– Igen, úgy emlékszem, harmadikos koromig jártam a Jurányi utcába. Utána átköltöztünk Buda egy másik részébe, és egy másik iskolában folytattam, a Fehérvári úton.

– *Iskola előttről is van emléked?*

– Van. A Zugligeti úti házról. Nagyon is van! Ez egy villa volt, ahol a földszinten laktunk. Később már sajnáltam, hogy nem kérdeztem meg a szüleimet, hogy hogy kerültek oda. Mint fiatal házások elsőszülöttje ott születtem, abban a villában. De a nagyszüleim is a közelben laktak, valahol a Zugligeti út elején. A nagyapám akkor már nyugdíjban volt, nagyon magas állásból, pénzügyőr vezető volt. Az apai nagyszülőkről beszélek.

Kis mókás emlék: hároméves lehettem. Anyám beáztatott valami gyümölcsöket apám számára egy pohár rumba. Míg ő a csecsemő öcsémet pelenkázta, én fölhajtottam az itókát. Ettől olyan kedvre kerekedtem, hogy kirohantam a kertbe, és körbe-körbe nyargalásztam. Anyám pedig a szomszédos Petz néni-vel megpróbált a sarkamba érni, hogy elkaphassanak, és megfékezhesenek.

A zugligeti házból a Margit körútra költöztünk. Onnan jártam a Jurányi utcai iskolába. Modern házban laktunk. Édesapámnak mindig minden költözésnél fontos volt, hogy a lakásban a legeslegkorszerűbb gépek, központi fűtés, meleg víz legyen. Éppen ilyen volt ez az újabb lakás is, ami az akkori Horthy Miklós úton volt, amit később Bartók Béla útra kereszteltek.

– *Emlékszel még a kisiskolás társaidra?*

– Egyiküknek tengerész kapitány volt az apja, és mindig hozott Monte-Carlóból kis kerek dobozban „beszórt” csokoládépirulákat.

– *Biztos jó tanuló voltál.*

– Igen. Jól tanultam, sőt a gyengébb tanulókat korrepetáltam is. Nagyon sok ilyen ügyem volt, én lettem az osztály mindenese. Annyira, hogy még az összes ballagási táncot, éneket is én tanítottam be. Az utolsó szóig mindent. A dallamot is. Sőt, verseket írtam. Később már röstelkedtem, vérvörös volt a képem, mert tudtam, hogy hülyeségeket írtam összevissza. De akkor örültek. Mindenkinek névnapra is meg születésnapra is verssel kellett bejőnnöm az iskolába. Osztályköltő voltam. Édesanyám tanítónőképzőbe akart küldeni, valamiért ez volt a mániája, de lekésték a beiratkozást. Így a Szent Margit

Redemptorissza Megváltó egyházi iskolába mentem. Apácák tanítottak. Nagyon tudtak németül is, meg a matematikát is. Kitűnő jó tanárok voltak. Volt egy nagyon érdekes magyartanár is, szintén apáca. Kiderült egy idő múlva, már a vége felé, hogy zsidó. Szegénykém rettentően szenvedett ott. Nem tudta a nevemről, hogy én is érintett vagyok, pedig a báró Hazay Samu-féle rokonságról általában előbb-utóbb mindig kiderült ez. Végül is elvégeztem az apácáknál a tanítónőképzőt, 42-ben. 43-44-ben az évfolyamtársaim már elementek tanítani, oda föl azokra a keleti, borzalmas szegény helyekre, Ukrajna határára. Én viszont már nem mentem el tanítónőnek. Vallásilag kellett volna mindent csinálni, ott nem lehetett viccelődni. Így egy magánvállalatnál helyezkedtem el.

*

– *A továbbtanulásról mikor döntöttél?*

– Amikor lehetett. Akkor már beiratkozhattam volna az első évfolyamokra, viszont már verekedtek. A fehérsapkások meg a zsidók. Verekedtek.

– *Kik voltak a fehérsapkások?*

– A Szent István meg nem tudom milyen egyesület. Azok verekedtek, akik jó gyerekek voltak egyébként, de a jobboldali szent valamiben voltak benne. A nyilasok is ott voltak már. Komplet nyilasok is. Egyszerűen szóba se jött, hogy én beiratkozhassek az egyetemre.

16

– *Melyiket céloztad meg?*

– A bölcsészkart. A 43-as évfolyamba kellett volna beiratkoznom, de – mint mondom – az már számomra lehetetlen volt, mert hallottam, hogy mi folyik. Jobboldali atrocitások voltak az egyetemen. Gyűlöltem a fasizmust. Otthonról hoztam az önkény elleni olthatatlan gyűlöletet, ami akkor már bennünk volt. Egy rendes vállalatnál helyezkedtem el, ahol az égegyadta világon mindent én csináltam. Negyvenkét munkásnak én osztottam a bért havonta. Rajongtak értem, mert mindig tudtam kölcsönt is szerezni. Pedig egyszerűen csak az volt a feladatomban, hogy intézzem a bérek kifizetését.

– *Szeretted ezt a munkát?*

– Nem, egyáltalán nem. Mindent rendesen akartam csinálni, de nem, nem szerettem. Viszont éreztem, hogy kötelességem segíteni az üldözött zsidó munkatársainkat. Kijártam a házakba a bajok idején, és vittem a pénzt, a fizetésüket. Ezek részben úgynevezett védett épületek voltak, svéd oltalom alattiak, de voltak a Szent István körúton is lakások, a polgári házakban, ott már csupán zsidók laktak akkoriban.

– *Miért te vitted a béreket? Nem volt más?*

– Mert én voltam az, aki mindenre vállalkozott.

– *A szüleid nem aggódtak érted?*

– De. Nagyon nagy ijedtség volt.

– *És nem mondták, hogy nem mész a...*

– Nem. A mamám ugyan bele volt betegedve, de nem mondtak ilyeneket, hogy ne csináljam. Anyám sírt minden reggel, amikor elmentem. Nagyon féltett, mert tudta, hogy bármikor találkozhatok a nyilasokkal. Elő is fordult. Akkor már a pincében is voltak a zsidók elbújva. Egy csomóban. A Duna-parton, a Szent István körúti Duna-parti házak pincéiben. Oda jártam, és előadást tartottam nekik, hogy nem kell már annyira remegni, mert nálunk, a mosókonyhában, modern ház volt, amiben laktunk a Margit körúton (az első olyan ház, amiben a mosókonyha fönt volt az emeleten, és a hideg-meleg víz jött oda föl is, meg szárító is volt), szóval előadást tartottam, hogy nálunk már a mosókonyhában hallatszik az ágyúdörgés. Morajlott is halkan, amikor ágyúztak decemberben. És én a pincében a rettegő zsidókat ezzel szórakoztattam, hogy ne izguljanak, mert hallok a mosókonyhában az ágyúszót. Meg kellett magyarázni, hogy az emeleten van a mosókonyha, fönn a hatodik emeleten, és hallok már a tűzéség dörejét. Mondanom se kell, hogy nem a fasiszta ágyúk voltak azok. Az utolsó percig kijártam. Nem emlékszem rá, hogy olyan nagyon maradt energiám félni. Vittem mindent, kenyeret, pénzt ezekbe a házakba.

– *Nem ajánlkozott senki kísézőnek, hogy ne egyedül menj?*

– Á! De hát eszembe se jutott volna. Szóba se jött.

– *És akiknek vitted az ennivalót meg a pénzt...*

– Örültek. Hálát adtak.

– *Hálát adtak?*

– A Jóistennek.

– *A háború után megmaradt a kapcsolat valakivel?*

– Nem!

– *Zavartalanul átjöhettél még valamelyik hídon, amikor például a gettóba mentél?*

– December utolsó napjaiig átjöttem a hídon. Dolgozni mentem a vállalatba.

– *Mindennap átmentél?*

– Igen, mert az Alkotmány utca 5.-ben volt a vállalat központja, ott a Parlamentnél.

– *És mikor felrobbantották a hidakat?*

– Hát, akkor már nem, akkor már mindenki ott húzta meg magát a Szent Imre herceg úton, meg aminek az oltalma alatt lehetett. A pincékben voltunk többnyire. Az se volt akármilyen.

– *Mi volt az utolsó utad, ami után már többet nem mehettél?*

– A hidak felrobbantása után, már nem lehetett átmenni a vízen, de karácsony előtt még sokáig bementem. Már arra nem emlékszem, hogy mi volt az utolsó, de az egyike az volt, amikor beszőktem a gettóba.

– *Csodállak.*

– Nem éreztem, hogy bármit csodálni kéne vagy akármizni, nem. Csak csináltam a dolgomat.

– *De mondtad, hogy Budapest ostroma alatt is végig mentél, és vitted a családoknak a csomagot.*

– Az teljesen más volt. Még nem kezdődött meg Budapest ostroma, csak körül volt zárva, a zsidók meg vagy el voltak hurcolva, vagy akinek „szerencséje” volt, az bent volt a gettóban vagy védett házban. Amit én mondtam, az 43 ősze és 44 ősze között lehetett. Akiknek vittem, a munkahelyem dolgozói voltak, és a munkahely küldte a csomagokat. Ők szervezték meg. Valaki kitalálta, hogy a zsidók ott remegnek. A dolgozók majdnem mind azok voltak, meg a főnökség is. Ez egy papírforgalmi részvénytársaság volt. Külföldről is jött papír, meg tudunk radírból pecsétet faragni.

– *Mi volt a radírral?*

– A radírral az volt, hogy valakik láttak ilyen pecsétet, amik a pápai leveleken voltak, és kiagyalták, hogy valahogy borotvapengével a radírból meg lehet csinálni a pecsétet. Úgyhogy én is állatian szorgoskodtam ott, hogy a radírból pecsétet csináljunk. Jól nézhetett ki! De ez úgy megmaradt bennem, hogy összedugtuk páran a fejünket, mert ugye voltak keresztények, meg maradék zsidók a dolgozók közül, akiket nem kellett még elbocsátaniuk a főnököknek, mert nem akarták, ugye, mindenáron elbocsátani őket, csak amikor már muszáj volt. A vége az lett, hogy nekem, aki közönséges, írnokszerű dolgozónak voltam fölvéve, fokozatosan mindent magamra kellett már vállalom. Negyvenkét munkás volt, akik a papírgöngyölegeket gurították, meg üzletkötőszerűek is voltak. Az lett a vége, hogy mindent kellett csinálnom az ég egy világon, amihez nem is értettem. Azt hittem, hogy nem értem, de amikor kellett, akkor értettem, úgyhogy szegény munkások, meg mindenki, a tenyerükön hordozták. Az összes tisztséget lassan már nekem kellett betölteni. Jaj, de szörnyű volt!

– *Menjünk vissza a védett házhoz, ahova vitted az élelmiszercsomagot, és jött a nyilas lefelé.*

– Igen, hát akikhez vittem a csomagot, azok minden percben csak azt nézték, hogy nincs-e, nem jönnek-e be, hogy mi lesz. Ezért rögtön észrevették, hogy megint razzia van. Benn vannak a nyilasok az emeleteken. És szóltak nekem, hogy razzia van. Hát, erre én, mint egy őrült, próbáltam lemenni a lépcsőn, és le is értem, de az egyik fordulónál, elkapott a nyilas. Kérte az igazolványt. Ott volt a keresztlevelem. Kiváló keresztlevél volt: a keresztapám báró Hazay Miklós névre hallgatott. És a nyilas meg azt hitte, hogy az egy jó név, egy báró, nem gondolt arra, hogy a keresztapám – puff neki – az eredetileg szintén zsidó Samu bácsinak a fia, aki ugye eléggé érintve volt ilyen szempontból. Így aztán csak azt mondta, hogy fúj, keresztény nő létére ilyen helyre jár, így-úgy, eltépte a keresztlevelet, és a földre dobta. Több se kellett nekem, mert tudtam, hogy ebből őrült baj lesz, ha nekem nincs meg a keresztlevelem, úgyhogy összeko-

tortam a földről, és kimentem a házból. Elengedett. Mint „keresztény nőt” elengedett. Egyszer beszköttem a gettóba is, ami el volt palánkolva. Az úgy volt, hogy ugye a dolgozók közt voltak ügynökök. Egy negyven-ötven közötti ember odajött hozzám, és elkezdett könnyögni nekem. Mert látta, hogy én folyton megyek a házakba, szóval egy jó gyerek vagyok, és elkezdett könnyögni nekem, hogy menjek be a gettóba. Van ott egy kórház, és próbáljam meg elérni, hogy ő kapjon egy helyet abban a kórházban.

– *Beteg volt?*

– Nem volt beteg, hanem azt hitte szegény, mindenki hitt mindent akkor, hogyha a kórházba beveszik, akkor el van dugva. Mert esetleg a kórházba nem mennek. Nekem meg fogalmam nem volt semmiről, hogy mi lesz ott a kórházban, ha én odacsattogok. A Madách tér környékén lehetett a palánk, ahol bemásztam. El tudtam tolni két deszkát, el is értem arra a térre, ahol az a ház volt, amiből úgynevezett kórház lett. Amikor bejutottam a házba, egy ottani orvos azt mondta, hogy bevisz az udvarba, és megmutatja nekem, hogy mi van itt. Mert ugye én elkezdtem a könnyörgést, hogy egy kollégám a munkahelyről szeretne nagyon ide a kórházba bejutni. Azt mondja, nézzen ide, megmutatom. És az udvar tele volt ágyakkal a jégbe fagyva.

– *És emberek feküdtek rajtuk?*

– Igen. És azt mondta, hogy ide, hiába. Ez nem egy jó bejövés. Úgyhogy visszamentem, ki a deszkák között. Így hiába mondod, hogy miként mentem el a szandálban valahová, amikor ez már mögöttem volt.

– *Sose féltél?*

– Hát, néha biztos félttem.

– *Most így visszatekintve miért vállaltad ezt?*

– Magától értetődőnek tartottam.

– *De oly kevesen vállalták!*

– Akkoriban azért elvált az ocsú a búzától.

– *Ilyenkor az ember jobbik énje felülkerekedik?*

– Nem. Én nem éreztem semmi különöset. Ami igaz, az igaz, nem túl sokat foglalkoztam a gondolattal, hogy értékeljem, no én most nagyon bátor vagyok. Úgy éreztem, ha megkértek, megcsinálom. A mama sem volt félős. A közelben volt, amikor a Margit híd föl lett robbantva. Vendégségbe ment a régi szomszédainkhoz, akik addigra kiköltöztek valahová Rómaifüredőre, és állandóan hívták a mamámat, hogy látogassa meg őket. Aztán egy szép napon rászánta magát, és éppen a Margit híd budai hídfőjénél járt, amikor a robbantás bekövetkezett. De nem történt baja.

Ez valamikor '44 novemberében történt. Igazán zord tél következett, de a reményeink – nemcsak a VI. emeleti mosókonyhából nézve vagy inkább hallva – kedvezőbbek voltak. Nagy kedvem lett volna egy kicsit kimozdulni. Ezért kitaláltam,

hogy visszaviszem egy ismerősömnek azokat a lemezeket, amelyeket legalább egy éve kölcsönkaptam. Terjengett már a béke csöndje, de a madarak még hallgattak, és az embereknek sem volt elég erejük, kedvük arra, hogy előbújjanak a romos házak alól. Ráadásul cipóm se volt rendesen. Ha mást nem, egy jó szülő annyit mond, hogy meg vagy örülve! Február tizenharmadika van, mínusz nem tudom micsoda, és egy zokni, egy meleg zokni, és egy szandál volt rajtam. Abban mentem. Nyilván sok mindenem ment az ember már addigra keresztül. Lenn voltunk két hónapja a pincében. Örültünk, hogy föl vagyunk szabadulva, és őszintén szólva nem azzal foglalkoztunk, hogy van-e cipőcskénk, meg nem tudom micsoda. De, hát lehet, hogy én egy kicsit vagányabb voltam, mint a legtöbb ember, és nem sejtettem, hogy senki nem lesz az utcán, hanem elindultam, és örültem, hogy kint lehetek. Akkor szembesültem avval, hogy ott az utcán szanaszét jégbe fagyva, behavazva a várból kitörő náci nyilas csendőr eselettek, döglött lovak, szétlőtt járművek és fegyverek rendetlen sokasága. Borzalmas volt.

– *Az ember számára nagy érték, hogyha találkozik egy igaz emberrel, aki ráadásul kedves és szép is.*

– Csak úgy cselekedtem, ahogy magától értetődő volt.

– *Nem mindenki gondolkodik így.*

– Lehet, de nem csináltam semmi különöset. Negyven dolgozó volt, munkások, a papírcsomagokat tették jobbról balra, és balról valahová. Az utolsó napig én bonyolítottam le a papíráru-rendeléseket és a munkások fizetését. Nagyon nagy dolog volt, hogy kaphatták utolsó percig a pénzt. Szegény munkásemberek voltak.

– *Valaki, aki bátor, van szíve, szép is, művelt is és szeret élni, ez nagyon ritka így együtt.*

– Igen, kellett azért valamennyi bátorság. Voltak más velem egykorú tisztviselők, akkor kerültek oda, amikor én, de nem voltak hajlandók ezeket a mókákat csinálni. Lapítottak, és mondogatták, hogy milyen rendes vagyok.

– *A későbbi férjed, Pali értékelte mindezt benned?*

– Nem igazán. Ők más utat jártak. Bujkáltak. Az apja már nem élt, mert munkaszolgálatos volt, közben megbetegedett, és meghalt. Úgyhogy az anyjával egyedül maradtak. A család különböző tagjai óriási pénzekkel elintézték, hogy valahogy kimenekítsék az utolsó hónapokban valamennyiüket Romániába, mert az hamarabb felszabadult. Az oroszok Románia felől jöttek be. Pali nem akart az istennek se menni. Felszabadító hős akart lenni, olyan munkásmozgalmi ember, aki harcol a szabadságért, nem pedig lapul a pincében. Nem akart lapítani. Csak az anyja azt mondta, ha nem megy velük, ki fog ugrani az ablakon. Nekem magától értetődő volt a segítség. Az nem alakítás volt. Természetes, véletlenszerű szerepek voltak, amiket én vállaltam. Nem az motivált, hogy mindenáron hős legyek. Ráadásul miután ezt végigcsináltam, még csak be se rendeltek soha, hogy a Magyar Nemzeti Igazoló Bizottság megdicsérjen. Voltak persze olyanok, akik ráhajtottak, hogy kapjanak valami tanúsítványt

arról, hogy milyen rendesek voltak, bár nem nagyon látszottak, amikor az ég zengett. Nekem meg eszem ágába se jutott, hogy bármiféle bizottság elé álljak, vagy mondjam, hogy nahát, rendes voltam. Vittem a pincébe az embereknek az ennivalót. Aztán a felszabaduláskor nem törődtek többé velem.

– *Azt mondtad, hogy el kellett az ocsúnak válni a bűzától. Volt olyan, akiben csalódtál?*

– A keresztény ismerőseink általában rendesek voltak, csak nem aktivizálódtak. Segítőakciókban nem vettek részt, azért csináltam mindent én. Mindenki engem kért meg. Például volt egy lány, akivel nagyon jóban voltam. Abszolút zsidó volt. Megkért, hogy az egész holmiját, mindenét egy nagy ládában, annak az épületnek a pincéjében, ahol a munkahelyünk volt, az én nevemre hadd hagyja ott, ne váljon rablók martalékává. Az ostrom miatt kellett egyeseknek eldugni az értékeiket. De mégsem értettem teljesen, hogy milyen borzalmat élnek át az elhurcoltak, és mi vár rájuk.

– *Az emberekre általában jellemző volt az efféle ismerethiány?*

– Biztos. Mert ha én nem tudtam, aki ott szorgoskodtam minden ilyen ügyben, és radírpecsétet gyártottam, hogy ne vigyék el a kolléganóm férjét munkaszolgálatra, akkor mit tudhatott az átlagember?

– *És az, hogy a Dunába belelövöldözik őket?*

– Á! Semmit!

– *A sajtó nem foglalkozott ezzel?*

– Semmit! Á! Semmit nem tudtam ezekről. Nagyon későn jutott el hozzám a cipők szörnyű híre. Jóval a háború után. Rémes, hogy mennyire el tudták leplezni. Meg nem is szörnyülködtek az emberek, úgy látszik, túlságosan.

– *Budapest lakosságának egy elég nagy százaléka volt zsidó. És az ő eltűnések csak feltűnő volt.*

– Igen, de ilyen kis elszigetelt közösségek voltak csak. Például én Budáról jártam át a munkahelyemre és vissza. A munkahelyemen volt egy barátnóm, kortársam volt, baloldali volt, a bátyja tudományos ember volt, Oszvaldnak hívták. Egyébként később nemzetközi ember lett belőle. Tudományos ember volt, és az egyetemen tanított. Egyszer szólt a barátnóm, hogy idefigyelj, az Oszvald szólt, hogy valami kaját be kéne vinni az egyetemre, mert valaki ott van nála. Kopogjunk be egy ajtón, és adjuk be az ennivalót. Kiderült, hogy ez az Oszvald, ez az egyetemi ember, valakit ott bűjtatott. Túl sok ügyet nem csináltunk belőle. Kinyílt az ajtó a kopogtatásra, beadtuk azt a kis csomagot, és visszajöttünk. De Oszvald felesége nem sokáig tűrte. Megkértek minket, hogy bűjtassuk mi ezt a valakit. Elbűjtattuk a cselédszobába. Mert volt egy kis cselédszoba.

– *Szüleied természetesen befogadták?*

– Befogadták. Sose tudtuk meg, hogy ki volt. Oszvald, mint kiderült, nagy kommunista volt. Illegális kommunista. Amikor fölszabadultunk, ő lett a főtit-

kára a Magyar–Szovjet Társaságnak. De neki nem kellett ilyen dolgok. Csak egy rövid ideig volt az, meg közben egyetemi tanár is. Egy szép napon azután gondolt egy nagyot, és lelépett Olaszországba a feleségével és a gyerekével. Úgy látszik, közelebbről kezdte látni, hogy mik vannak, vagy mik lehetnek, meg mik lesznek. Ennek az egyetemi tanárnak azért minden nem tetszhetett, akármilyen megszállott ember volt is évekig, meg titkos kommunista, de a dolgok nem olyan egyszerűek. Keverednek. Ennél a bizonyos Oszvaldnál nagyon is keveredtek. Mi azért egy darabig ezt a barátját vagy ismerősét vagy elvtársát, elbújtattuk. Egy másik szál: a papámnak volt egy kollégája, akivel nagyon jóban voltunk. A szemközti házból kibombázták őket, és bekéredztek hozzánk. Az egyik kis hallba. Ott laktak. A lányuknak akkor már férje volt, egy katonatiszt. Valami főhadnagy. Mindennap elment és visszajött. És az volt a mi örült szerencsénk. A mostani Móricz Zsigmond körtéren volt egy üteg. Egy szép napon elhatározták, hogy elkezdenek a környéken kutatgatni, hogy hol rejtőznek esetleg ellenséges személyek. Nem tudtuk, sose lehetett biztosan tudni, hogy honnan sejtették, hogy valaki lehet. Na, a lényeg az, hogy ez a főhadnagy, annak a nőnek a férje, mindennap elment, és mindennap hazajött délután. Egy szép nap is jön haza délután. Az apja is otthon volt, és büszke arra, hogy a fia tartalékos tiszt. Ő is valami tiszt egyenruhában járt. Elkezdődött egy állati kutatás. Katonaszökevényt kerestek. És a mi házunkból is minden lakásba becsöngettek, hogy nincs-e ott katonaszökevény. Most képzeljük el, hogy ez akkor történt, amikor ennek a bizonyos Oszvaldnak az elvtársa ott húzódott meg abban a kis cselédszobában. Szerencsénkre, mielőtt a katonák mihozzánk is becsöngettek volna, megérkezett a főhadnagy. A kutató katonák tisztelegtek és odébbálltak. Mi meg majd meghaltunk, mert tudtuk, hogy ott van abban a pici szobában az a valaki. A főhadnagy, és akik becsöngettek, nem tudták, hogy van ott valaki, álmukban sem gondolták. Azután az illető eltűnt, és soha nem tudtuk meg, hogy ki volt. Oszvald pedig, aki kommunista volt, lelécelt, és Olaszországban találta magát. Még egy könyvet is kiadott a hetvenedik születésnapján. Addigra már Németországba költözött, valami nagy egyetemi mókus lett.

– *Azt hitték, hogy ha eltűnnek a zsidók, akkor őket csak munkaszolgálatra viszik? És arról nem tudtatok, hogy megsemmisítő lágerba?*

– Nem, én nem tudtam. Most, hogy így utólag ennyit gondolkozom ezeken a dolgokon, s hogy amiben lehetett, részt vettem, mert a helyzetet úgy ítélt meg, hogy elég nagy disznóság, hogy ott kellett a védett házban lenniük, vagy hogy mit rettegtek, hogy valami bajuk lesz... De arról egyszerűen semmit nem tudtam, hogy koncentrációs tábor van. Azt tudtam, hogy valamiért a téglagyárba visznek embereket. De hát ez már nagyon későn volt. Emlékszem, hogy az utcán hajtottak egyszer egy csoportot, és ahogy ez a menet mendegélt, a katolikus ember ébredt fel bennem, és majdnem letérdeltem, mert meg voltam szokva, hogy így teszünk, ha a körmenet elhalad előttünk. Aztán rádöbbenem: meg vagyok én bolondulva?! De esküszöm, hogy ezt éreztem.

– *Mondd, azon kívül, hogy a teniszkлубba nem kaptad meg a bérletedet... Téged zsidóztak vagy bántottak érintettséged miatt?*

– Nem. Amikor az iskolát befejeztem, és bekerültem abba a bizonyos papírforgalmi részvénytársaságba, kiderült, hogy az zsidó kézben van. A vezetőség, az igazgató meg az igazgatóhelyettes, meg a nem tudom ki, mind zsidók voltak. Amikor azután, már az utolsó percben, bizonyos férjeket behívtak munkaszolgálatra, akkor kezdtük el hamisítani a pápai nunciátusféle kérvényeket a radírral. Ők adtak papírokat zsidóknak. Nem emlékszem jól, de azt tudom, hogy menlevélszerű dolgokat állítottak ki, amik le voltak pecsételve. Volt egy zsidó kolléganő, akinek a férjét éppen elvitték munkaszolgálatra, ő mondta, hogy lehet bélyegzőt hamisítani radírból, borotvapengével.

*

– *Szóval nem csalódtál senkiben?*

– Ó, nem. Csak az volt érdekes talán, hogy ugye amikor vége lett az ostromnak, és bent megtudták, hogy nekem orosz udvarlóm van, kiállították az igazolást, hogy én milyen rendes voltam. Valami igazolványokat kellett akkor beszerezni arról, hogy... én nem tudom már miről, mert elfelejtettem, őszintén szólva. Talán, hogy az ember antifasiszta volt. Ám akkor egyesek a szájukra vettek; dühösek lettek, hogy oroszsal van dolgom. Pedig nem is volt velem dolgom. Mert az elég hihetetlen volt nekik, hogy egy ilyen magas rangú orosz tiszt négy hónapig jár egy lánnyal úgy, hogy semmi nincs. Tizenhat-hét évvel volt idősebb nálam. De nagyon jól nézett ki. Elvált ember volt.

– *És mit szólt a családod ehhez a kapcsolathoz?*

– Négy hónapig csak úgy jártam vele, ehhez azért nem volt mit szólni, inkább csodálkozni lehetett volna. Korábban nem volt soha még senki ilyen közelebbi ismerősöm. Elég mókás dolog így utólag visszagondolni arra, hogy mennyi botrány volt itt, az orosz-magyar-mindenféle kapcsolatok körül. És akkor itt egy ilyen ember, aki képes négy hónapig csak úgy sétafikálni. Vitt mindenhová. Nagyon sokat voltunk az Operában.

– *Szerette a zenét?*

– Nagyon. Úgyhogy sokat voltunk hangversenyen, meg nagyobb társaságokban is elvitt. Goldbergerékhez is például. Utólag tudtam meg egy kis könyvből, hogy Goldberger meghalt a koncentrációs táborban. De a családja nagyon iparkodott, hogy ilyen jobbfajta oroszokkal, akik mégis társaságba való emberek voltak, összejöjjenek. Voltam abban a házban is, ahol laktak. Utána pedig pár évig dolgoztam ott mint szerkesztő. Mert a könyvkiadó irodája lett. Az egyik Goldberger fiú, Antal, vette át az irányítást, de én nem tudtam semmit erről az egész koncentrációs ügyről. De visszatérek az „orosz szálak” előzményeire. 45-től úgy gondoltam, lehet, hogy a Szovjetunióban fogom végezni, mert megismerkedtem a szerelmemmel, aki az első szerelem volt. Fialat lány voltam még, és az történt, hogy a mamám a Csonka Gépgyárban dolgozott a háború utolsó éveiben, mert a szülők rettegtek, hogy ha a papámat elviszik, vagy ki-dobják, vagy nem lesz állása, vagy nem tudom mi, hogy akkor miből élünk. És a mamám elhelyezkedett a Csonka Gépgyárban, és ott dolgozott addig, míg az ostrom ki nem tört. Adminisztrátor volt. Pedig énekesnőnek és zongoramű-

vésznek készült. Az is lett volna belőle, ha nem megy férjhez, úgyhogy ennél fogva a Csonka Gépgyárban természetesen szükségállapotnak volt tekinthető a mamám részvétele az anyagiak előteremtésében, és a biztonság biztosításában, hogy nem leszünk földönfutók. A mamám nagyon nagy népszerűségnek örvendett.

Mikor fölszabadultunk már, 45-ben, akkor osztogattak ennivalót, meg szerettek utazást vidékre, hogy cserélni tudjanak az emberek. Vidéken volt még ennivaló, de le kellett vinni az ágyneműt, meg mindent, cserélni, ahhoz, hogy adjanak ennivalót. Szóval cseréltünk. Na, a család elhatározta, hogy az öcsém meg én lemegyünk egy ilyen rozoga Csonka gyári teherautóval vidékre. Bementünk az öcsémmel azzal, hogy jelentkezünk mi is az útra, és ekkor bejött egy úr oda, aki a tenispályáról ismert engem gyerekkorom óta, és aki az egész kerület elektromos műveinek a vezérigazgatója, szóval nagy mókus volt, és az oroszokkal nagyon közeli kapcsolatban állt, mert hát mindenütt parancsnokok voltak. Nos, ez az illető bejött, és vele a parancsnok is, egy ezredes. Ő köszönt nekem kedvesen, én is visszaköszöntem kedvesen, és ezzel vége lett ennek a jelenetnek. Elmentünk cserélni, azután visszajöttünk. Nem volt akármilyen, mert majdnem elvitték az oroszok az öcsémet is, de azért azt sikerült valahogy megakadályozni. Viszont mikor megjöttünk, akkor ez az úr megjelent nálunk, és a szüleimet kérte, hogy ők szeretnének meghívni engem vacsorára. A feleségét is meg a családját is ismertük... Az történt, hogy ez a Csonka gyári parancsnok meglátott engem, és kérdezte, hogy ki ez a lány. És akkor az a vezérigazgató mondta neki, hogy ez egy teniszező volt nálunk. Ilyen úri módon kezdődött a szovjet–magyar kapcsolat felvétele. Meghívtak a vezérigazgató vacsorájára más magyar jómadarakkal együtt, akik szintén örültek, ha meghívták őket akkoriban. Kiderült, hogy ez a parancsnok civilben autómérnök, aki a Ford gyárban töltött egy évet Amerikában ösztöndíjjal. Később megtudtam, hogy zsidó családból származik. Ez és az amerikai milió otthagya a bélyegét a magatartásán. Azonkívül mindkét nyelvet abszolút beszélte, mert angolul és németül lehetett vele társalogni. Ezzel kezdődött ez a nagy barátságunk, majd szerelmünk, ami két évig tartott, mielőtt végleg elhurcolták őt haza, amiről akkor még azt hitte, hogy csak Németországba viszik. Nagy szerelem lett ebből. Csodálatos lény volt.

24

– *Végleg eltűnt az életedből?*

– Nagyon érdekes, hozzátartozik a dologhoz, hogy amikor ő elment, az országos főkapitánytól kezdve mindenki az én problémámmal foglalkozott, hogy azonnal kapjak egy útlevelet, még aznap, mert telefonált, hogy ha tudom, Ausztriába, holnap nem tudom meddig, reggel, akkor próbálj meg mindent, hogy ideérj. De nem volt útlevelem. '47-et írtunk már azért akkor, de hát útlevél nem kellett nekem addig, úgyhogy bementem a Belügyminisztériumba, ott zokogtam, végigzokogtam az egész Belügyminisztériumot, olyan embereknél kellett zokognom, akik híres régi forradalmárok voltak, akiket sajnos később kivégeztek a magyar barátaink a Rajk-ügy környékén. Az országos főkapitány jó ismerős volt, mert a papám elődje volt Nógrád megyében. Balassának hívták. Nagyon jó barátságba lettünk velük, engem is nagyon szerettek. Ott kö-

nyörögtem neki a minisztériumban, hogy azonnal kérek egy útlevelet. Tudták, hogy van ez a kapcsolatom, és ezt a szovjet ezredest mindenki tisztelte, becsülte és szerette, mert rendkívül sok szívességet tett állami vonalon is, főleg a vállalatoknak, ahonnan, ha akart volna, elvihetett volna a Szovjetunióba minden gépet, de nem vitte el, csak olyan tesség-lássékosan működött.

– *Emlékszel a nevére?*

– Fjodor Alesznyikov.

– *És mit szóltak a szüleid?*

– Hát, nem voltak olyan nagyon elkeseredve, mert ezt az egészet több hónapos udvarlás előzte meg.

– *Am elment, és te nem jutottál ki Ausztriába. De írt levelet, vagy telefonált?*

– Az útlevelet megkaptam, és akkor derült ki, hogy szombat van, és nem úgy ment, hogy itt a magyar útlevél, hanem az oroszoknak is alá kell valamit írni, úgyhogy a Belügyminisztérium rohant az orosz követségre, de kiderült, hogy már egy lélek nincs ott. Úgyhogy akkor letelefonáltak Sopronba, a határra, a rendőrségnek, hogy ha egy hölgy megjelenik ott, akkor segítsenek neki a határnál. Így is lett, úgyhogy hajnalban fel kellett ülnöm egy teherautóra, és kikísértek a magyar határra, majd át az osztrák határra, hogy tudjak onnan legalább telefonálni. De már nem emlékszem egész pontosan, hogy miért nem lehetett telefonálni. Viszont mondták az oroszok is, meg az osztrákok is, hogy ők átengednek engem. Végül mégsem mertem megcsinálni, mert a magyar rendőrt nem akartam veszélybe hozni, és visszamentem vele. Kiderült később, nem Berlinbe vitték őket, ahogy ő gondolta, hanem vissza egyenesen a Szovjetunióba. Föl kellett utaznia Rigába, vagy hová, és onnan tudott egy levelet nekem földadni. A levélből tudtam meg, hogy egyenesen hazavitték, ha hason csúszva is, de visszajön értem. Csak ennyit tudott írni akkor.

Telt-múlt az idő, egy darabig küldött leveleket úgy, hogy valahonnan isten háta mögé utazott, és onnan tudta feladni őket. Aztán csend lett, teltek-múltak az évek. Hosszú idő eltelt, addigra pedig már megismertem a férjemet, sőt, mi több, már a gyerekek is megvoltak. Kicsik voltak.

Egy szép napon azután érkezett egy levél a Szovjetunióból, amin az volt, hogy „Tisztelt Posta, valaki ezen a néven abban a házban lakott, arra kérem a postát, hogy amennyiben már nem lakik ott, legyenek szívesek megállapítani a címét, és továbbítani ezt a levelet.” Ott laktam abban a házban, úgyhogy megkaptuk, és csodálatos módon, mikor kinyitottam, kiderült, hogy a férjemhez szól a levél. Azt írta, hogy gondolja, talán már férjhez mentem, és kéri, ne vegye rossz néven ezt a levelet. Na, Pali állati rendes volt, és meg is volt hatva. Mert az, hogy ilyen tisztességes legyen valaki, hogy először a férjtől kér engedélyt, hogy egyáltalán kapcsolatba léphessen. Nagyon szép levél volt. Megírta, hogy került vissza a Szovjetunióba, azután sok év eltelt, úgyhogy már minden érdektelen. De Pali olyan rendes volt! Azt mondta, hogy szerveznek a Szovjetunióba egy társasutazást, elkezdték hirdetni, és hajlandó lenne kimeneni velem, ha akarom.

Úgyhogy találkoztunk. Meg tudtam írni neki, hogy ebben és ebben a társasutazásban részt veszünk, és így találkozhatunk. Pali a társalgóban várt, félreállt, hogy kettesben találkozhassunk egy pillanatig. Én meg nagyon ki voltam állítva, nagyon akartam imponálni, hogy jaj, hát vajon jól nézek-e ki, meg minden, és a forgóajtónál álltam, ahol meg voltunk percre beszélve, hogy bejön. És egyszer csak ott állt előttem egy angol úr. Ez volt ő. Olyan nagyon jól nézett ki. Megörültünk egymásnak. Pali rögtön beszállt a körbe, úgyhogy két napot töltöttünk egymás társaságában, amíg ott volt a csoport. Ráadásul az öccse, aki szintén tiszt volt, vadászpilóta, és még ismertem innen Magyarországról, ő is átjött többször, és rögtön csatlakozott.

– *Hajdani lovagod nem nőszült meg addigra?*

– De, újra megházasodott, mert elvált ember volt már régebben. Az új feleségének is vittem ezt-azt, ajándékot. Orvosnő volt, vidéken dolgozott akkor, ezért személyes találkozásra nem került sor, meg nem is lett volna értelme fölvenni egy vadonatúj kapcsolatot. Egyikünknek sem jelentett volna semmit ez.

Amíg Fjodor Budapesten dolgozott, utána meg mikor kikerült Ausztriába, minden Isten áldotta este idejött, és reggel visszament Bécsbe. Úgyhogy azért ez nem volt akármilyen történet! Nagyon békés és szép valami volt ez a találkozó. És le lett zárva, persze, teljesen. Pali viszont egy talpig úriember. És minden részletben abszolút normálisan, emberi módon viselkedett, úgyhogy... De azt is kell mondanom, hogy nagyon jól tette Fjodor, hogy a Palinak megírta azt a levelet. Nem tudta, hogy ki az illető, de hogyha van férjem, akkor ne haragudjon. Nem tudom már, hogy fogalmazott, de olyasmit írt, hogy most, mikor már tud jelentkezni, még egyszer életjelt akart adni, és rólam is tudni akarta, mi lett velem.

26

– *És meddig tartottátok a kapcsolatot?*

– Még egy darabig. Addigra már tudtam írni oroszul, amin nagyon csodálkoztam, mert itt németül beszéltünk végig. Utána még néha oroszul váltottunk levelet, hogy mi van a gyerekekkel, meg más ilyen családias természetű dolgokról. Igen, de hát itt nagyon szerették őt a gyáros tulajdonosok, olyan ismerősei voltak, többek közt, mint a Goldbergerék. Az ő gyáruknak is ő volt a parancsnoka, és valósággal rajongtak érte, mindenhová hívták még kirándulni is.

– *Nem hurcolták meg?*

– Nem tudok róla. De engem behívtak egyszer. Szóltam a főkapitány barátunknak. Azt felelte, hogy figyel, s ha bármi van, akkor majd beavatkoznak. De aztán az oroszok, a parancsnokságon csak nagyon kíméletesen foglalkoztak velem, én pedig nagyon ügyesen úgy viselkedtem, hogy az égegyadta világon semmi olyasmi ne hangozzék el, ami akármelyikünknek árthat.

Az utolsó emlékem, hogy amikor az IBUSZ-úton vissza akartunk indulni Moszkvából, nem jött ki a pályaudvarra elbúcsúzni. Amikor megrándult a szerelvény, visszaneéztem a hatalmas peronra... Akkor vettem észre, hogy ott állt egy távolabbi épület mögött, félig takarásban...

– *Milyen romantikus!*

– Ötvenegy évi házasság után nem ezzel foglalkoztam. Nem sok romantika volt egyébként. Előtte senkim nem volt. És aztán is egy jó darabig nagyon nagy gyászban voltam. De aztán hál' Istennek összetalálkoztam a férjemmel, utána pedig nem foglalkoztam többé semmiféle kívülálló érzelmi üggyel.

*

– *Hogy látod, a fiaid örökölték a lelkületedet?*

– Nem voltak ilyen helyzetben. Nekem sem lelkületem volt, hanem helyzetem.

– *De azért lelkületed is.*

– Na, jó, jó, hát nem voltam egy gyáva dög. Igen, mondjuk ilyen értelemben. De helyzetben voltam. Helyt kellett állnom.

– *Ki mondta neked, hogy helyt kell állnod?*

– Senki. Én magam. Helyettem is remegett a mamám minden reggel.

– *És édesapád?*

– Hát, a papa... Nagyon nagy szerencséje volt a papának, hogy állami tisztviselő volt, és a vámigazgatóságon dolgozott, pedig az utolsó percig nem tudta produkálni az árjasági iratokat. Képzeljük el, a báró Hazaynak az unokaöccse, ugye. A nagypapám papírjai se voltak már megfelelők az akkori utolsó korszakban. Remegtünk, mert bármikor lebukhattunk volna. Ugye csak az ő fizetése volt. Nekünk soha nem volt egy fillér megtakarított pénzünk. Leginkább a fizetés miatt remegtünk, hogy legalább az legyen. Szegény anyám is azért ment el dolgozni egy régi vállalatához ott a közelünkben, hogy legyen még egy fizetés, biztosan legyen valami jövedelmünk, hogyha a papát kirúgják. Az én életem egyszerűbb volt. Semmi jelentős. Valójában senki voltam.

– *Nem! Csodálatos élet ez!*

– Dehogy! Nem. A saját vállalatomnál nagyon kommunista voltam. De nem voltam valaki a kommunizmusban sem. Csak eszmeileg voltam abszolút elvi pártember. Szóval nekem a munkásosztály számított csak.

– *Honnan jön a munkásosztály szeretete?*

– Már az apám is mindig arrafelé tájékozódott, míg a legvégén mindentől végleg el nem ment a kedve. Ki sejtette, hogy egy napon szándékosan itthagyt bennünket?...

– *Kicsit nehéz kérdés. Mi vitte rá édesapádat, hogy végül önként kilépjen az életből?*

– Megelégette az egész világot úgy, ahogy van. Mindenütt csak rosszat tapasztalt. Csak nálunk nem. Anyám, míg élt, meg én, meg az öcsém, az biztos hinterland volt. Bár neki nem volt szüksége a nagy hátterekre.

– *Kicsit magára maradt a gondjai-val?*

– Magányos farkas volt, akiről tudtak azért. Aktívan dolgozott sokáig. A háború után főispán lett.

– *Hogy betelt az étellel, hogy elment a kedve, ennek volt bármiféle előzménye? A család sejtette?*

– A családból senki. Szegény anyám nem élt már. Apám újra megnősült, ráadásul az én baráti körömből. Korabeli volt, akit elvett, nagyon szerette. A Szovjetunióból visszajött családból származott az illető. Együtt dolgoztunk, úgy ismerkedtem meg velük, az egész szovjetuniós társasággal. Forradalmárok voltak a harmincas években. A testvérük egy orvos volt. Dél-Magyarországról származtak, ahonnan Rákosi Mátyás, Abda vagy Aba, vagy ilyesmi. Önként kitelepültek a harmincas években a Szovjetunióba. Illetve csak az orvos testvérük, aki ott maradt.

– *És hogy úszta meg az orvospert?*

– Meghalt, úgy.

– *Kivégezték?*

– Hát igen. A felesége egy német színésznő volt, onnan ment haza 45 után, a Szovjetunióból.

28

– *És hogy került egy német színésznő a Szovjetunióba?*

– Ő is forradalmár volt. A család magyar származású tagjai szintén visszajöttek. És ez a nő, aki hozzáment apámhoz, az egyik testvére volt ennek az orvosnak, akit kint kivégeztek. Az egyszer eljött Németországból megnézni az apja testvéreit. Sok olyat ismertem, aki onnan jött vissza 45 után szárnyaszegetten. Kertész Imrének valami rokona volt apám új felesége. Vagy tíz évet éltek még együtt. Mi nagyon-nagyon jóban voltunk utolsó percéig.

– *De annak nem volt előjele, hogy édesapádnak öngyilkossági hajlamai lettek volna?*

– Nem. Bár észrevehettem volna, hogy nem becsüli sokra az életet, hogy ne fordulhatna vele elő ilyesmi azok után, hogy általánosságban mindig csalódás érte politikai a dolgokban.

– *Egy napon váratlanul jött a hír?*

– Szép kis hír volt. Szegény felesége hívott föl, hogy bevett száz darab orvosságot. Borzalmasan megijedtem. Pali akkor közel a lakásukhoz, az Akadémián dolgozott. Mondtam, hogy rohanjon át, mert a papával valami baj van. A mentőkkel ő vitte be a kórházba, de már akkor a végét járta. Három napot élt még.

Sárkányidomárok

Konzervatív értelmiségkritika Herczeg Ferenc 1918–1919-es forradalmakról szóló műveiben

A magyar közéleti vitákkal hivatásból foglalkozókat leszámítva aligha emlékszik bárki is arra, hogy a „boldog békeidők” utolsó heteiben, 2020 elején a Herczeg Ferenc-botrány uralta a magyar nyilvánosságot, miután az új Nemzeti alaptantervben a Herczeg előtti és utáni magyar próza két csúcsához, Mikszáth Kálmánéhoz és Kosztolányi Dezsőéhez hasonló, kiemelt szerepet juttattak a Horthy-korszak „konzervatív írófejedelmének”. Rossz szokás szerint a bírálók többsége azonnal politikai-ideológiai vitává változtatta az irodalmi-esztétikait (megengedve persze, hogy minden kánonalkotás hatalmi kérdés is, hiszen nemcsak a tudás hatalom, hanem a hatalom szabja meg azt is, hogy mi a tudás), így tiltakozás indult az ellen, hogy az Orbán-rendszer kötelezővé tesz egy irredenta és „fasiszta író”. Pedig Herczeg Ferencnek (1863–1954) nem azért nem szabad egy bekezdésnél több helyet szorítani a magyar irodalomtankönyvekben, mert a Magyar Revíziós Liga¹ vezetője volt (ez igaz), vagy mert úgymond „fasiszta” lett volna (nem igaz), hanem mert íróként harminc évvel maradt el a korától. Így Magyarországról hiába jelöltették vezető kurzusértelmiségiként, politikai alapon irodalmi Nobel-díjra – a konzervatív nőszervezetet, a

Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét vezető és az ellen-*Nyugatként* indított *Napkeletet* szerkesztő Tormay Cécile-hez hasonlóan² – lelkesen, ám sikertelenül magyar professzorok és irodalmárok az 1930-as években, amikor erre még volt lehetőség, okkal nem kapta meg. (Pedig jelölhették volna Babits Mihályt is, akivel a magam részéről úgy vagyok, mint Ady Endre Jókai Mórral: „Nem zuhanhat Afganisztán-rangra ez az ország, melynek Jókaija is volt.”³)

Herczeg Ferenc írói kvalitásait remekül illusztrálja az 1918–1919-es forradalmakról szóló *Északi fény* című 1929-es regénye, amelyben papírból hajtogatott figurák zörögnek, így a proletárdiktatúrát átélő szerző adós maradt a „forradalmak korának” nemcsak maradandó, de művésziileg értékes megörökítésével. Pedig ki mástól lehetett volna várni a nagy „konzervatív” Tanácsköztársaságtörténetet, mint a mind Tisza István kultuszának kialakításában, mind Károlyi Mihály bűnbakká tételében főszerepet játszó Herczeg Ferencről, aki a Tisza István köré csoportosult értelmiségi kör vezető alakjából, a

¹ A Magyar Revíziós Ligáról: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.

² Kádár Judit: *Engedelmes lázadók. Magyar írónők és nőideál-konstrukciók a 20. század első felében*. Pécs, Jelenkor, 2014, 78.

³ Ady Endre: Jókai szobra. *Budapesti Napló*, 1905. február 26. In: *Ady Endre publicisztikai írásai. Második kötet. 1905–1907*. Szerk.: Vezér Erzsébet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 69.

konzervatív-liberális „ellen-Huszadik Század”, a *Magyar Figyelő* szerkesztőjéből lett a keresztény-nemzeti Horthy-korszak írófejedelme.⁴

A Tanácsköztársaság emlékeztetének szempontjából Tisza István egykori értelmiségi körére hangsúlyosan jellemző volt, hogy Magyarország általuk kizárólag magyar belpolitikai okokkal magyarázott összeomlásáért és az annak egyenes következményeként betudott trianoni békeszerződésért elsősorban Tisza egykori politikai ellenfelét, Károlyi Mihályt, valamint a Károlyit befolyásoló, Jászi Oszkár vezette baloldali radikális értelmiséget tette felelőssé – amellyel 1911 és 1918 között elszánt szellemi harcot vívott a *Magyar Figyelő* szerkesztősége. Emiatt Kun Béla és a Tanácsköztársaság kevésbé hangsúlyosan szerepeltek az elsősorban az őszirózsás forradalomra és a Károlyi-rendszerre összpontosító, az 1918–1919-es eseményekről referáló írásaikban, amelyre remek példát adnak Gratz Gusztáv *A forradalmak kora* című 1935-ös összefoglalásának hangsúlyai. A polgári radikálisokkal történő szakításáig a *Huszadik Század* folyóirat köréhez tartozó Gratz a következő, fölöttébb negatív portrét festette Jásziról mint a „radikális értelmiségi” – szerinte – szinte ideáltipikus képviselőjéről:

„Azok az eszmék, amelyeknek Károlyi a háború vége felé hirdetője lett, – nagyrészen a radikálisok ideológiájából származtak. Jászi Oszkár, aki ezt az ideológiát megteremtette, illetve a külföldi hasonló eszmeáramlatoknak a magyar viszonyokra való alkalmazását több munkájában

megkísérelte, egyoldalú, a gyakorlati étellel jóformán semmi kapcsolatban nem álló doktrinér volt, – egyike azoknak, akik megvetéssel fordulnak el minden oly törekvéstől, amely az íróasztal mellett kieszelt és kicsiszolt elméleteket a társadalmi adottságokkal összhangzásba akarják hozni. Barátai már fiatal korában szemére vetették, hogy ő homo unius libri [egykönyvű ember – Cs. P.], rabja egy bizonyos eszmekörnek, amelynek mint serdülő ifjú behódolt. Forradalmi idők mindig alkalmas talajul szolgáltak ama politikai doktrinéreknek, akik abban a hitben élnek, hogy egy ország berendezéseinek új intézményekkel való felcserélése nem sokkal nehezebb feladat, mintha a tudós az íróasztalnál veti el az egyik elméletet, hogy helyette újat alakítson ki magának. Jászi közel állt ezekhez a doktrinérekhez. [...] Azokhoz a literátusokhoz tartozott, akik a forradalmak előkészítésében mindenütt nagyszerepet visznek és akik bizonyos elveket csökönyös kitartással addig hangoztatnak, amíg azokat egy megfelelő kör által el tudják fogadtatni. Róluk mondta Nagy Frigyes, hogy ha egy országot különösen szigorú büntetéssel akarna sújtani, akkor lite-rátusokkal kormányoztatná.”⁵

Herczeg Ferenc közíróként a *Két arckép* című, Tisza Istvánról és Károlyi Mihályról 1920-ban megjelentetett „párhuzamos életrajzaiban” szintén Károlyi Mihályt és tanácsadóit, a radikális elméleti elgondolásaik megvalósításának következményeivel nem számoló baloldali radikális értelmiséget hibáztatta a Magyaror-

⁴ A *Magyar Figyelő*ről: Tókéczki László: A Magyar Figyelő eszméi (1911–1918). *Történelmi Szemle*, 1994/3., 239–289.

⁵ Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935, 26–27.

szágot ért „kiszámíthatatlan káro-
kért”.⁶ Regényíróként a nemsokára
ismertetendő *Északi fény* című regé-
nyében fogalmazta meg ezt a nézetét,
csak míg az egy közepszerű tézisre-
gény, addig – ebben egyetérthetünk
a *Világ* recenziójával – a *Budapesti
Hírlapban* és az *Új Időkben* reklámo-
zott *Két arckép* egyenesen „tehetségé-
hez legméltatlanabb alkotása volt”.⁷
A polgári radikális Supka Géza egy-
korúan „irtózatossá vádiratnak” neve-
zte Herczeg művét az első világháború
és az őszirózsás forradalom történetét
áttekintő – a Horthy-korban betiltott
– összefoglalásában, és megállapítot-
ta róla, hogy „mindnyájunknak szívé-
be markolt”.⁸

A *Két arckép* című párhuzamos
életrajzaiban Herczeg Tisza István
korábbi politikájának igazolását lát-
ta a proletárdiktatúra 1919. március
21-i kikiáltásában. A konzervatív író
elbeszélésében Tisza István lehetett
volna az, aki Magyarországot meg-
tudta volna állítani a lejtőn, mert
egy „harcos és keresztény” „magyar
férfi” volt, akin megbotránkoztak
a „lelki hermafroditák”. Utóbbiak
alatt elsősorban – a műben implicit
módon Tisza 1918. október 31-i meg-
gyilkolásával gyanúsított – politikai
ellenfelét, Károlyi Mihályt és a Jászi
Oszkár vezette baloldali radikális
értelmiséget értette. Míg a *Két arc-
képben* Tisza István felelős államférfi
volt, „született vezér”, aki „szerette a
fajtáját”, addig Károlyi Mihály mini-
mum „gyöngelmű” „piromániás”.

Herczeg a tettei következményeit
nem látó politikai kiskorúként írta le
Károlyit, és megismételte a hatalom-
átadás tévhitét, miszerint ő adta vol-
na át a hatalmat Kun Bélának, noha
valójában – a források döntő többsé-
ge szerint – megpuccsolták. Károlyi
állítólagos tettét torz személyiségé-
vel, lelki sérüléseivel, összességében
azokkal a sérelmekkel magyarázta,
amelyeket a csörgőkígyó figyelmeztet-
ő hangjához hasonlított beszédhibája
miatt kellett elszenvednie gyerekkor-
ában. Így a nemzetet a bolsevizmus-
nak „kiszolgáltató” Károlyi Mihályt
egy saját „nyomorék” testébe zárt,
politikai Quasimodóként írta le, és
vetette össze az ideális férfinak beállít-
ott Tisza Istvánnal.⁹ Akit bár ember-
feletti nagyságúvá és erejűvé növesztet-
ett a Tisza-kultusz, a rövid lábaival
és a nemcsak politikai, de tényleges
rövidlátásával messze nem volt titáni
alak: a Károlyit testi fogyatékosága
miatt támadó jobboldali invektívák¹⁰
közvetlenül előképeiként egyébiránt
éppen a szintén testi hibás Tisza
István „nyomorékságát” felemlegető
forradalmi írásokat jelölhetjük meg,
amelyek egyik jellemző példáját adta
Krúdy Gyula a Károlyi *Magyarország*
című lapjában közölt Tisza-nekrológ-
jában.¹¹

A *Két arckép* Károlyi-ellenes in-
vektívájában Herczeg Ferenc szá-
mára a proletárdiktatúra felidézése
az antik történetírás jellegzetes ma-
gyarázó sémájának, a „jellem eltor-
zulásának” magyarázó tényezőként

⁶ Herczeg Ferenc: *Két arckép. Tisza István – Károlyi Mihály*. Budapest, Singer és Wolfner, 1920, 32.

⁷ Petrovics Béla: Herczeg Ferenc és kora. *Világ*, 1947. szeptember 21., 2.

⁸ Dr. Supka Géza: *A nagy dráma*. Miskolc, Klein, Ludvig és Szelényi Könyvnyomda R.-T., 1924, 156.

⁹ Herczeg, 4, 28–29., 20–21.

¹⁰ A testi fogyatékoságokon előszeretettel gúnyolódó antik lejárató műfajról: Adamik Tamás: Megjegyzések az invektívához. *Antik Tanulmányok* 24. (1977), 182–191.

¹¹ Krúdy Gyula: Az utolsó Tisza. *Magyarország*, 1918. november 3. Idézi: Hatos Pál, 2018, 12.

alkalmazásával csak eszköz volt Károlyi Mihály és a baloldali radikális értelmiség diszkreditálására, amely kört Tisza István meggyilkolásáért is felelőssé tett. Herczeg Ferenc ezt a vádat persze csak utólag, Károlyi bukása és emigrálása után fogalmazta meg, az eseményekkel egy időben még ő is azon konzervatív írók közé tartoztak, akik besoroltak az őszirózsás forradalommal hatalomra jutó Károlyi-kormány támogatói közé, amint arról *A diadalmas forradalom könyve* című reprezentatív kötet¹² is tájékoztat (amelyet persze a konzervatív kiadóvállalkozó, Légrády Imre adott ki).

Az *Északi fény* című, 1929-ben megjelent Herczeg Ferenc-regény¹³ szintén olyan munka, amelyben egy konzervatív szerző az 1918–1919-es összeomlásért a baloldali radikális értelmiséget hibáztatja.¹⁴ Herczeg Ferenc ebben is személyi defektusokra és frusztrációkra vezet vissza az általa a radikális értelmiség művének tekintett forradalmakat. Úgy vélte, mivel a baloldali radikális értelmiségiek nem futottak be karriert a dualizmus kori Magyarországon, ezért bosszúból, dühükben akarták lerombolni a régi rend intézményeit, hogy az új Magyarországon ők kerülhessenek a vezető pozíciókba. Herczeg így konkludál: „Summa summarum: kapard meg

a forradalmárt, és előtted áll a megbántott ember!”¹⁵ A radikálisok hatása alá kerülő, gyenge, degenerált antihős bukásáról, Gál Sándorról szóló regény emblematikus mellékszereplője a valószínűleg a Károlyi Mihály-féle Nemzeti Tanács körül csoportosuló újságírók, például Kéri Pál inspirálta progresszív zurnalisztaparódia, Pálfi, aki „balkáni trágadombnak” tartja a hazáját, hiszen nem érvényesülhetett benne, és csak azért szeretné felforgatni, mert alul van, nem felül. Ez a krédója:

„Forradalmár vagyok – mert fel akarom fordítani, a feje tetejére akarom állítani az országot; nekem olyan Magyarország kell, ahol az y alul, az i betű felül van. Ha nem Pálfinak, hanem gróf Pálffynak hívnának, akkor talán én volnék ma a konzervatív irány élharcosa. [...] Mivel nem vezethetem a grófokat, hát vezetni fogom a vasmunkásokat, de vezetni fogok!”¹⁶

De Herczeg Ferencnek a *Husadik Század* folyóirat körével szembeni ellenérzései leginkább a Lukács Györgyről mintázott¹⁷ (nyomokban Jászi Oszkárt is tartalmazó) filozófuskarikatúra, a beszélő nevű Ács leírásában mutatkoznak meg:

„Elhanyagolt külseje után ötven esztendődt adna neki az ember, pedig még jól innen van a negyvenen. Bár éhenkórász benyomását teszi, őt anyagi gondok sohasem nyomorgatták, az apja fél utcára való bérházat hagyott rá, azok jövedelméből kedve szerint élhetne a literary-gentleman hajlamainak.

¹² *A diadalmas forradalom könyve. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak önvallomása. A forradalmi napok hiteles krónikája.* Szerk.: Gellért Oszkár. Budapest, Légrády Testvérek, 1918.

¹³ Az általam használt kiadás: Herczeg Ferenc: *Északi fény*. Budapest, Magyar Könyvklub, 1994.

¹⁴ Herczeg regényét ebből a perspektívából vizsgálta Paár Adam is: Paár Adam: Konzervatív nézetek Herczeg Ferenc történelmi regényeiben. *Kommentár*, 2019/3., 29–36.

¹⁵ Herczeg Ferenc: *Északi fény*, i. m. 38.

¹⁶ Herczeg Ferenc: *Északi fény*, i. m. 37.

¹⁷ Lásd: Percz László: A filozófus arcmásai, i. m. 41–42.

Tulajdonképpen szakmája a filozófia, de elképesztően nagy olvasottságot szerzett a tudásnak majd minden ágában. Tanultságánál csak a professzoros önhittsége nagyobb, de ez alig bántó, mert nem hiúságából, hanem a saját csalhatatlanságába vetett naiv és becsületes hitéből buggyant elő. Ez már nem is emberi, hanem isteni arrogancia.

Tudományos kérdésekről egyáltalában nem lehet vele vitatkozni, hallatlan felkészültséggel rögtön lehangol és szétmorzsol minden ellentmondást.

Ács eddig sohasem törődött a napi politika problémáival. Ő a szereplő embereket és a divatos jelszókat sokkal zavarosabbnak és üresebbnek ítélte, semhogy ne sajnálta volna tőlük az idejét.

Tavaly azonban nevezetes fordulponthoz jutott az élete. Egy filozófiai dolgozata bizonyos körökben feltűnést keltett, és Ácsot a Magyar Tudományos Akadémia tagjává ajánlották. Sohasem tisztázódott, hogy mi történt a tagválasztás körül, de való igaz, hogy a titkos szavazásnál maguk az ajánlói is cserbenhagyták, és Ács úgy megbukott, mint a tudós társaság százéves fennállása óta még senki.

Bukása és ajánlóinak perfidiája [hűtlensége – Cs. P.] új mederbe terelték gondolatait. Hamar tisztába jött vele, hogy a »hivatalos tudományosságban« felburjánzott bajok a nemzeti szervezet általános megbetegedésének szimptomái, amelyeket elszigetelten gyógyítani nem lehet, ennél fogva az országban élő összes független és becsületes embernek ma nincs is nagyobb és szentebb kötelessége, mint hogy támadja, gyengítse és elpusztítsa százféle kórság genyeny fészket: a történelmi osztályok uralmát.

Hamarosan kitűnt, hogy a két-bal-lábas könyvemben csodás energia és a nagy demagógok sugallóképessége lappang.»¹⁸

Herczeg az antropológiailag pesszimista konzervatív értelmiségkritika közhelyeit mondja fel a regényben: a reformálni akaró szobatudósok idegenül mozognak a való világban, és szándékaik azért vezetnek katasztrófához, mert a gyakorlat teljesen másképp működik, mint az elmélet.¹⁹ Megidézük a forradalom vörös sárkányát, de nem tudják megülni, az addig rózsaszín, pacifista forradalom már az 1918. október 31-i győzelme napján a Tisza-gyilkosságba, majd végül a proletárdiktatúra vörösterrorijába torkollik:

„Megjött a Hermina úti gyilkosság híre. Egy csapásra megváltozott a város, megváltozott a forradalom meg a forradalmárok arca. A sápkőrös, őszirózsás tüntetés mohón teleitta magát forró, piros férfívérrel, és szörnyeteg módon dagadni, nőni, sötét bíbortűzben izzani kezdett. A sárkány kifeszítette szárnyait, és százezer lóerővel nekibódult. Akik a hátán ültek, még azt hitték, hogy ők kormányozzák.»²⁰

Tanulságos, hogy míg Herczeg Ferenc regényében a Tisza-gyilkosság korszakhatárt jelez, a fiatal Háty Gyula 1929-ben megjelent *Színhely: Budapest. Idő: tíz év előtt* című Tanácsköztársaság-regényében a forradalmi események és az első szerelem örvényében egyszerre elmerülő tizennyolc éves főhőst – aki a Galilei Kör rendez-

¹⁸ Herczeg Ferenc: *Északi fény*, i. m. 30.

¹⁹ Lásd Asbóth János eszmefuttatását arról, hogy ugyan „a jó elmélet mindig radikális”, de „a jó gyakorlat mindig konzervatív”. Idézi: G. Fodor Gábor: *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat*. Budapest, L'Harmattan, 2004, 11.

²⁰ Herczeg Ferenc: *Északi fény*, i. m. 100.

vényeit látogatja – a legkevésbé sem érdeklí a merénylet, miután hazaérkezik szerelme, a természetesen tbc-s agitátorlány szállásáról: „Mikor hazaértem, a házmaster kérdezte, hogy tudom-e, mi történt Tisza Istvánnal. Nem tudtam, és mikor megmondta, akkor sem éreztem semmi érdeklődést.”²¹ Ezért is besorolhatatlan alkotás Háy méltatlanul elfeledett könyve: noha kommunista szerző műve: nélkülöz minden sematizmust, ez lehet a fő oka, hogy 1945 után nem jelentették meg újra, noha Háy már ünnepelt marxista drámaíróként vezető pozícióba került.

Jászi Oszkár meggyőzően fejtette ki az 1918–1919-es időszakot elemző *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című 1920-as művében, hogy „a forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek”. Ugyanis forradalmakkor „rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket”. Ezért: „Ezen mágneses áramlatok hatása alatt például Tisza Istvánnak éppúgy meg kellett halnia 1918 októberében, mint ahogy 1919 augusztusában Kun Béla semmi esetre sem kerülhetett volna el sorsát, ha Budapesten marad.”²² És a tördőfélszemlétek állításával ellentétben nem is a hátszói forradalmak okozták a központi hatalmak vereségét, hanem azok épp azért törttek ki, mert a központi hatalmak elvesztették a világháborút, amely – ez is döbbenetes – meglepően kevés nyomot hagyott Herczeg munkásságá-

ban. Pedig a „Nagy Háború” közepes alkotókból is ki tudott préselni nagy műveket, amire Gyóni Géza lehet a példa, akiről ugyan Ady Endre azt írta a nagy botrányt kiváltó, a *Budapesti Hírlap*ban közzétett, elhíresült magánlevelében, hogy „soha se volt költő s nem is lesz”, „ezt még egy világháború sem tudta megcsinálni”,²³ de a krasznajarszki hadifogolytáborban csak kiszakadt Gyóniból a *Csak egy éjszakára...* című, maradandó értékű verse. (Ami persze azért így se egy *Húsvét előtt.*) Herczeg Ferenc *Az aranyhegedű* című 1916-os első világháborús regénye azonban önsajnálata és magánéleti picsogásba fullad, és amikor Henry Barbusse már az új típusú, ipari háború anyagcsatáinak első hiteles leírását, *A tűz* című, megrendítő antimilitarista vádiratát publikálta, Herczeg az őt megcsaló asszonyát ítélte el és térdepeltette kukoricára a regénybeli hűtlen Gránczián Katalin alakjában. Miképp arra már Fenyő Miksa is rámutatott a *Nyugat*ban:

„Az aranyhegedű» úgy látom, háborús regény volna, kórházak, menetszázadok, járvány, amputálások, ápolónők, ezredorvosok, és ilyenek vannak benne és mégis olyan távol esik mindez a háborútól, annyira nincsen benne a háború sem az alakjaiban, sem a levegőjében, hogy csodálkozva kell kérdeznünk magunktól, hogyan mulhatott el ilyen nyomtalanul mellőle, ha már érzékelteni akarta.”²⁴

És ahogy Balázs Eszter rámutatott: Herczeg Ferenc az *Új Idők* szerkesztőjeként se törekedett a háborús vesz-

²¹ Háy Gyula: *Színhely: Budapest. Idő: tíz év előtt.* Budapest, Genius, 1929, 69.

²² Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Szerk.: Veres András. Budapest, Magyar Hírlap Könyvek, 1989, 33.

²³ Dunántúli [Rákosi Jenő]: *Levelek. Budapesti Hírlap.* 1915. október 14., 9.

²⁴ Fenyő Miksa: Herczeg Ferenc. (Aranyhegedű. Regény. – Kék róka. Színjáték három felvonásban.). *Nyugat*, 1917/3., 266–267.

teségekkel való szembenézésre, az 1918-as évfolyamban a szépirodalmi rovatból inkább már elhagyták a háborús témákat.²⁵

Persze érthető, hogy Herczeg Ferenc miért a baloldali radikális értelmiséget hibáztatta az 1918–1919-es forradalmakért: a világháborús vereségnek semmilyen szerepet nem tulajdoníthatott az összeomlásban, hiszen ez esetben el kellett volna számolnia bálványra, a birodalmi háborús politikát nem szorgalmazó,²⁶ de végül elfogadó és azt magyar miniszterelnökként képviselő Tisza István felelősségével. Így szükségszerűen hazug mű lett az *Északi fény*, márpedig nem tudjuk „az igazságig keresztülhazudni magunkat”.²⁷

A Horthy-korszakban Schöpflin Aladár írt remek kritikát a *Nyugataban az Északi fény*ről,²⁸ bírálatának lényege, hogy az első világháború utáni összeomlás és a forradalmak korának súlyos élményanyagából egy igazán nagy, dosztojevszkiji művet lehetett volna írni, és erre ki más lehetett volna alkalmasabb, mint a konzervatív írófejedelem, Herczeg Ferenc. De az 1918–1920-as összeomlás nagy élményanyagából, egy nemzet tragédiájából a Horthy-rendszer írófejedelme csak egy szellemes

kalandregényt tudott kihozni.²⁹ Míg például a valóban nagy alkotó Dosztojevszkijnek az egyetlen Ivanov-gyilkosság elég volt ahhoz, hogy Szergej Nyecsajevről és fanatikus társairól megírja az *Ördögöket*.³⁰

Herczeg Ferenc persze sose gondolta magát Dosztojevszkijnek, és arról sem tehet, hogy az Orbán-rendszer kurzusirodalmárai úgy beszélnek róla a közmédia kulturális műsoraiban, mintha nem is lett volna Herczeghez fogható nagy és elismert írója Magyarországnak (kivéve persze Tormay Cécile-t).³¹

²⁵ Hasonlóan okozhat kielégületlenséget az 1918–1919-es forradalmak nem csak konzervatív, de mély és empátikus kritikájára vágyó olvasónak Ritoók Emmának az exhibicionista „szellemi kalandorokat” kárhóztató, *A szellem kalandorai* című 1921-ben megjelent regénye, a Vasárnapi Körben sok időt eltöltő írónőt ugyanis csak papírmasé karakterre tudták ihletni az őt körbevevő, később világhíressé vált filozófusok és esztéták. Balázs Béla is családottságának adott hangot a naplójában, miután Ritoók Emma megmutatta a Vasárnapi Kör tagjainak regénye egy korai, még A lélek kalandorai címet viselő kéziratát (amely abban a formájában még értelemszerűen nem tekintett ki a komünre): „Rossz regény. Nincs víziója, süket, átlátszó, atmoszférátlan. Nem művészi élménye. De nagy emberi élmény. Milyen nagy generáció az, melynek vihara őt elkapta! De ő csak influenzát kapott tőle szegény...” Idézi: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Budapest, Gondolat, 1980, 75–76. – Ritoók könyvében l. különösen az „Az alvó város” című fejezetet, amelyben igen sötét képet rajzol „a gondolat vörös lázának embereiről”: Ritoók Emma: *A szellem kalandorai*. Budapest, Pesti Szalon Könyvek, 1993, 476–485. – Pritz Pálnak köszönhetően már Ritoók Emmának a korszakról szóló visszaemlékezései is könnyen elérhetőek, alaposan jegyzetelve: Ritoók Emma: *Évek és emberek*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2022.

³⁰ James Goodwin: *Confronting Dostoevsky's Demons. Anarchism and the Specter of Bakunin in Twentieth-Century Russia*. New York, Peter Lang, 2010, 17–22.

³¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

²⁵ Balázs Eszter: *Mars és Apolló közt. Írók és más értelmiségiek az első világháborúban*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2021, 253.

²⁶ Tisza István szerepét az Osztrák–Magyar Monarchia háborús politikájában tisztázza: ifj. Bertényi Iván: Tisza István és az első világháború. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, Osiris, 2005, 28–86.

²⁷ Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. *Szabadgondolat*, 1918. december, 232.

²⁸ Schöpflin Aladár: Herczeg Ferenc új regénye. *Nyugat*, 1930/1., 62–63.

Herczeg Ferenc persze sose gondolta magát Dosztojevskijnek, és arról sem tehet, hogy az Orbán-rendszer kurzusirodalmárai úgy beszélnek róla a közmédia kulturális műsorában, mintha nem is lett volna Herczeghez fogható nagy és elismert írója Magyarországnak (kivéve persze Tormay Cécile-t). Pedig valószínűleg Jászi Oszkárnak volt igaza, amikor 1905-ben Herczeg Ferenc műveit választotta negatív példának, hogy egy ünnepezt magyar író munkásságát – az egyébként 1921-ben irodalmi Nobel-díjjal valóban kitüntetett – Anatole France-éval összevetve kimutassa Magyarország kulturális elmaradottságát.³² De a legkíméletlenebb bírálatot *A Gyurkovics-leányok* (1893) és *A Gyurkovics-fiúk* (1895) szerzőjéről Pogány József írta meg még rettegett szociáldemokrata kritikusként. Pogány a Galilei Kör folyóiratában, a *Szabadgondolat*ban közölt „Herczeg Ferenc Magyarország” című írásában így írta le a „tegnapi Magyarország legnépszerűbb írójának” világát:

„Íme a Herczeg Ferenc Magyarország. Ebben az országban a tanárokat megvesztegetik, az érettségit mindenfajta panamával teszi a dzsentrifú, a katonaságtól kiszabadítja az anyja összeköttetése, a szolgabírókat a főispánné udvarlója kedvéért választják, a megyei tisztviselő párbajjal terrorizálja le a közigazgatás bírálóit, törvénytelenességekkel zaklatja a parasztot, a katonai szállításokat szerelmi csirkefogásokért kapják, a kalocsai érsekségtől a katonok rokon panamázza ki a földbérletet, a mandátumot szép asszonyok körül végzett lovagi szolgálatok jutalmául osztogatják. A könyv minden lapján nagy ivások, kártyázások, párbajkomédiák, csúf naplopások és kulturálatlanságok. Herczeg Ferenc mosolyog mindezen.”³³

Csak abban tévedett az egyetlen lendülettel megírt bírálat szerzője, hogy ez nemcsak a tegnapi Magyarország, hanem a mai is. És innen nézve Herczeg Ferenc igen korszerű író.

³² Jászi Oszkár: *Kulturális elmaradottságunk okairól*. Budapest, 1905, 10.

³³ Pogány József: Herczeg Ferenc Magyarország. *Szabadgondolat*, 1911/1., 24.

Amikor a mák virágzik

Nem szeretem a hosszabb utazásokat, csak a faluban a rövidebb sétákat. Hogy megnézzük a vizet, a sportpályánál mászunk fel a gátra. A mi korunkban ez már nem is könnyű. Segítségként fogom Erzsi kezét. A szénát már lekaszálták, a rendekre óvatosan lépek, nehogy megcsússzon a cipóm. Most érünk fel, a víz gáttól gátig hömpölyög, a szélén mintha állna, de beljebb erős a sodrása. A széles víztükör mögött szemben élénkzöld az erdő. Lenyűgöző. A folyás irányában elsétálunk a hídig. Ahogy a Holt-Körös mellett kanyarodunk haza, halljuk, elégedetten brekegnek a békák.

Újhelyi, a Színházi Élet rovatvezetője nyomja a kertkapu csengőjét. Mindig jóban voltunk, elismerően írt a munkáimról, de eddig sohasem látogatott meg. Szalonunk széles ajtaját kinyitom, a kertben virágoznak a rózsák, a kései tulipánok. Újhelyi cigarettázik, feketekávéját szürcsölgetve elterpeszkedik az antik piros díványon. Körülnéz, a kertre tekint.

– Hát még vannak ilyen pompás, úri lakások! Vajon meddig? – jegyzi meg. Egymásra nézünk, nem mondunk semmit. Hosszasan kavárom a kávémat.

Ahogy hazaérünk, Szeghalomról megjön Kovács Pali, háziasszonyunk fia. Újságolja, hogy lezárták a vasúti hidat, az utolsó vonattal jött haza. Előtte gurult egy hosszú szerelvény, ha szükség lesz rá, ez szállítja el a kisperjésieket.

Nem tudok rádiót hallgatni, nincs villany, reggeltől estig lekapcsolják. Azt mondják, az árvízveszély miatt. Ha átszakadna a gát, és az áradat kidöntené a villanyoszlopokat, a lógó vezetékek ne csapják agyon a menekülőket.

Kimegyek a kapuba. Szeged felől katonai teherautók vonulnak, pontonokat, kétéltűeket visznek. Köztük itt-ott üzemanyag-szállítók, tábori konyhák.

Reggel elmegyek a Pasaréti térre ennivalót vásárolni. Épp egy családot pakolnak a teherautóra. Az asszony két gyermekét kézen fogva a jármű felé siet, közben üvölt:

– A háborúban Auschwitzba deportáltak, családom nagy részét kiirtották, és most maguk megint deportálnak. Bekényszerítenek egy alföldi tanyába a volt nyilasokkal együtt? Hogy az isten verje meg magukat!

– Ne haragudjon, nagyságos asszony! Megértem, amit mond – feleli a rendőr. Aztán halkabban még hozzáteszi: – A listát az ávósok állítják össze, minket csak a piszkos munkára használnak.

Bent olvasok. Megjön a villany. Be akarom kapcsolni a rádiót, de akkor a szomszédban, a játékbolt tetején felbőg a községi megafon. Azt mondja, az

árvízveszély miatt kitelepítik a falut, csak a munkaképes férfiak maradhatnak itthon. A nők, idősek, gyerekek csomagoljanak. A családok húsz kiló poggyászt vihetnek magukkal: egynapos ételmezt, pokrócot és gyógyszert. A vasútállomásra délután négykor indul a negyven kocsi álló szerelvény.

Otthon leülök a könyvtárszobában az írógépem elé, folytatom a regényemet. A napsütésben kinyitom az ablakot, az írógép kattogása mellett is hallom a madárcsivitelést. A kertkapunk előtt egy gépkocsi áll meg, aztán csapódik az ajtaja. A gépelést abbahagyom, az ablakhoz lépek, de akkorra már felbúg a kapucsengő. Erzszi megy ki. Egyenruhás rendőr áll a kapuban. Feleségemet az előszoba ajtajáig kíséri, ott az oldalán lógó kistáskából átad egy iratot. Erzszi felüvölt. Az emeletről lesietek. Ekkor Erzszi már zokog. Az előszoba kisasztalán meglátom a papírt. A rendőr tehetetlenül toporog, szeretné valahogy vigasztalni Erzsit, de nem tudja, hogyan.

– Ne sírjon, semmi sem tart örökké – nyögi ki végül.

Ami a papíron áll, azt szóban is elismétli. Erzsivel kitelepítenek, holnap reggel kilenckor jön értünk a teherautó, ez visz ki bennünket az egyik pályaudvarra. Hatszáz kiló poggyászt vihetünk magunkkal, minden más a lakásban marad. Kikísérem. A kisasztalról elveszem a papírt. A belügyminisztérium határozatában azt olvasom, hogy lakóhelyünket a Békés megyei Kisperjésen jelölték ki. Békésen mindig csak keresztülutaztam, sohasem halottam Kisperjésről.

38

Erzsivel gyorsan pakolunk. A vulkánfiber bőröndömbé egy öltönyt, egy felöltőt, néhány fehérneműt, pizzamát, cipőkefét és néhány zsebkendőt teszünk, Erzszi meg blúzait, kardigánjait és fehérneműit készíti. Ennivalónak hat tojást, lesütött húst és négy kiflit pakolok a szatyorba. Jobb kezemben a bőrönddel, balban a szatyorral indulunk Erzsivel a vasútállomásra.

Útközben nagy tömeget látunk a buszmegállóban, a Hajdúszoboszlóról fél négykor érkező gyorsot várják, azzal mennek Csabára vagy Szegedre a rokonokhoz. Arrébb egy asszony álldogál a kapuban.

– Nem jön? – kérdezem.

– A férjem és a gyerekek nincsenek itthon, így nem indulhatok el. Azt se tudnák, hol vagyok.

Feleségemet átölelem, ettől kicsit megnyugszik. Összeszedjük kofferjeinket, ládáinkat, mindent, amibe pakolhatunk. A bútorokat vesszük sorra. Úgy döntünk, egy szekrényt, két ágyat, két fotelt és a kerek asztalomat visszük. Kitelepítésünk híre futótűzként terjed el a környéken. Előbb a szomszédok, aztán a barátok, ismerősök jönnek.

Erzszi először a törékeny holmikat helyezi el. A tizenkét személyes porcelán étkezésletünket és a hozzávaló ezüst evőeszközöket unokatestvérére bízta. Festményeinket a szembe telken dolgozó nyugdíjas villamosvezető vállalja. A szőnyegek ismerősökhöz kerülnek. A zongorát Erzszi egyik tanítványának szülei viszik el a kottagyűjteménnyel együtt. A könyveinket is a tanítványok talicskássák haza. Erzszi barátnője, Clarisz az egyetlen, aki hoz is valamit,

egy kis cipzárás zacskót. Azt ajánlja a feleségemnek, a nyakába akasztva abba rejtse el az ékszereit.

Éjjel csak forgolódnak, csak percekre szunnyadunk el. Reggel a szalon csupasz falai között fáradtan várunk. Nem beszélgetünk és nem gondolunk semmi-re. Pontban kilenc órakor megáll a kapunk előtt a félig leponyázott teherautó. A villába két rendőr és két szállítómunkás jön be. Először az elvitelre szánt bútorainkat cipelik ki. Az emeleti bútorok a szűk lépcsőfordulóban nehezen férnek, azokat itt akarják hagyni. A borraivaló segít. Az egyik rendőr sorra járja a helyiségeket, jegyzékbe veszi, hogy mi marad itt, bezárja és lepecsételi az ajtókat.

A platón Erzsi az egyik fotelba ül, én a kocsi hátsó végében állok. Ahogy végiggördülünk a Bognár, majd a Hadapród utcán, a járdaszélen, az ablakokban ott állnak szomszédjaink, ismerőseink félénken búcsút intenek. Eszembe jut, a pakolás lázában nem néztem meg, hol van az a Kisperjés, így azt se tudom, hová visznek.

A Nyugati térnél befordulunk a Váci útra, és azon végighajtva az angyalföldi pályaudvarra érkezünk. Az egyik sínpáron harmadosztályú személykocsik és tehervagonok. Bútorainkat a vagonokba rakják, minket meg az egyik személykocsiba terelnek.

A hátsó szerelvények már zsúfoltak, így az egyik elülsőbe szállunk. Előtte megkérdezem az ott álldogáló vasutast, hová visznek.

– Egyelőre Gyomára, ott majd kiderül, hogy ott maradnak, vagy tovább viszik magukat – hallom a választ.

Főleg kisebb-nagyobb gyerekek, fiatal anyák és öregasszonyok ülnek itt, rajtam kívül csak két-három idősebb férfi. A kocsi négyülékes részében talá-lunk helyet. Az ablakon át látom a vállukon batyukkal érkező asszonyokat. Egy-egy kocsiba száznál többen zsúfolódnak. Két mozdony húz el mellett-tünk, és ráállnak a szerelvényre. Lassú dőcögésekkel indulunk. A határban minden víz alatt, úgy néz ki, mint a tenger.

– A zongoraórák díjait elhozta? – kérdi Erzsi.

– Nem jutott eszembe. A borotvakészletem és az aranyóráim se.

Erzsi keresgél a szatyorbán.

– Én meg a blúzokat hagytam otthon, ez az egyetlen, ami rajtam van.

Nevetve veszi ki a szatyorból a metszett üveg hamutartómat, egyikőnk sem dohányzik.

– Emlékszel, 1916-ban a román betöréskor a fogarasi nagynénéd magához ölelve üres madárkalitkát menekített?

Elmosolyodik. Az ablakból látom, a konyhakertekben rózsaszínben, lilá-ban virágozik a mák. Így virágozott 1951-ben is, mikor Budapestről telepítet-tek ki. Akkor is június 13. volt.

Ahogy felmegyünk a szerelvényre, jobb kéz felől az első nyolcszemélyes boksza rogyunk le. A teherautók sorra hozzák a kitelepítetteket, a vagonban egyre többen vagyunk.

A nap tűz, hosszú órákat állunk. A túloldalt középkorú házaspár, a fér-fi asztmás, nehezen veszi a levegőt. Fiolából a tenyerébe gyógyszereket tölt,

onnan kapja a szájába. A mellette ülőnek most mutatkozik be, Forsternek hívják, és földbirtokos, a felesége Maconka. Az asszony leereszti az ablakot, hogy jöjjön be friss levegő. A kocsi mellett a rendőr ráripakodik, hogy azonnal húzza fel. Maconka nagy lendülettel fölcsapja.

– Az ördög vigye el ezeket a kommunistákat, összezsúfolnak itt bennünket – hangoskodik ingerülten.

– Asszonyom, minden csoportba beépítenek egy ügynököt, akinek az út végén részletes jelentést kell adnia – figyelmezteti a közelében ülő fiatal, elegáns férfi.

– Ugyan, mitől fél? Tőlünk már mindent elvettek, mi már nyugodtan elmondhatjuk a véleményünket.

– Meglátják, Szibériában fogunk kikötni – jegyezi meg az erősen izzadó, fekete ruhás testes nő.

– Az én kiutasításom Kisperjésre szól – teszi hozzá a bajuszos Forster. Többen bólogatnak.

– Az nem jelent semmit, ezek soha sem játszanak nyílt lapokkal – marad határozott a fekete ruhás nő.

Most egy rendőr sétál át a kocsinkon, erre mindenki elcsendesedik.

Ahogy alkonyodik, csökken a fullasztó hőség. Még mindig a főváros környékén vagyunk, és újabb kocsikat csatolnak a szerelvényünkhöz. Sokat állunk. Ha elmegy a menetrend szerinti vonat, csak utána indulunk tovább. Késő este fordulunk a szolnoki vágányra.

40

Már dereng, mikor megérkezünk Gyomára. Papírjainkkal leszállítanak bennünket. Elgémberedett lábunkat megmozgatjuk. A peronon hosszú sorban állunk. Rengeteg rendőr, egy részük új, ezeket most látom először. Megértem, a pestiek most adnak át bennünket a Békés megyeieknek. Az igazoltatás után visszaszállunk a kocsiba. Az ablakból látom, a konyhakertekben virágozik a mák.

Gyomán a vasútállomáson szürke Ikarusok várnak bennünket. Mi a piacéri általános iskolába kerülünk. A fekete olajos padlón kétoldalt szalma, az a fekhelyünk. Félszázan lehetünk egy-egy tanteremben, három van belőle. A sarokban kézmosó lavór. Az iskola ebédlőjében csoportokban váltjuk egymást. A helybeliek kedvesen hívnak otthonaikba, de minden hír ide fut be. Kisperjésről szinte minden este átjön valaki a családját meglátogatni, ők mondják a híreket. Ha kimennénk egy gyomai családhoz, azt se tudnánk, mi van a faluban. A fiúk jól érzik magukat, egész nap az iskola udvarán fociznak. Ha piac van, az árusok között nézelődnek.

Erzsi elfoglalja magát. Az egyik volt tanítványa lányával gyakorol. A zeneiskolába járnak be zongorázni. Most én is velük tartok. Egy öreg Stelzhammer zongora áll a teremben. Távol, a sarokban ülök le. A gyerek Bartóktól a román táncokat játssza. Ügyesen adja vissza a feszes ritmusokat, a táncok hangulatváltozásait. Ha Erzsi egy ügyes gyerekkel gyakorolhat, boldog.

A szalmából már támadnak a bolhák, bőrünkön apró piros foltok, a csipések helyei. Talán már szagosak is vagyunk, de azt nem érezzük.

Reggel a tanterem ablakából buszokat látunk. Hazamehetünk! Mivel mindenünk a kofferben és a szatyorban, azonnal útra készen állunk. Az iskola előtt legalább tizenöt-húsz busz. A vezető megkér bennünket, hogy poggyászaikat ne rakjuk fel a csomagtartóra, mert a kátyús úton lepotyognak. Erzsi ölében a szatyor, nálam a bőrönd. Jókedvünket ilyen apróság nem veszi el.

– Viszontlátásra, de legközelebb más körülmények között – köszön el a buszvezető. A szobánkban mindent úgy találunk, ahogy hagytuk. A kapkodó pakolás miatt minden szanaszét. Az aranyóráam a ruhásszekrény felső polcán, mellette a zongoraleckék díja.

Kora reggel érünk a kisperjési vasútállomásra, itt teherkocsik várnak bennünket. Jólesik leszállnunk a vonatról, végre mozoghatunk. Váratlanul ismerősre bukkanok, dr. Egry Tibor miniszteri tanácsosra, az édesapját 1919-ben ölték meg. A perontól kissé távolabb az asztal mellett egy rendőr százados áll és egy nagydarab bajszos férfi, akiről megtudjuk, hogy a falu tanácselnöke. Az asztalon előttük jegyzék, rajta a nevünk, adataink. Egyenként elébük megyünk adategyeztetésre. Gyakorlatilag a rendőr átad bennünket a tanácselnöknek. A százados kezembe nyom egy újabb papírt, ebben azt írják, kényszerlakhelyünket a rendőrség engedélye nélkül nem hagyhatjuk el.

Bútorainkat, cuccainkat a tanács emberei pakolják fel a teherautóra. Az legtöbbet építőanyagokat szállíthat, rajta homok, sóder nyomai, téglák letört sarkai. Egy módos gazda házához érkezünk, a nagykapu már nyitva, beállunk az udvarra. Ahogy lemászok a platóról, már jön elém Makra János, kis termetű, pirosposzgás, szájában pipával. A konyhából nyíló hátsó szoba lesz a miénk, az utcai szobát János használja a feleségével.

Most nem sietek, nyugodtan pakolok össze. A bőröndbe teszek váltás fehérműt, szappant, borotvát, a hűvösre gondolva meleg pulóvert és kabátot. Erzsi is bepakolja a cuccait. A tele koffert az ágy alá teszem. A kisperjési zsidók közül egyedül Markovics, a fiatal orvos jött vissza Auschwitz-Birkenauból. Tőle hallottam ezt a megoldást. Sohasem tudhatjuk, mikor lesz rá szükség.

Karácsonyi mese,

avagy emlék az Úr 2022. évének decemberéből

– Mert rád még nem akartak rendőrt hívni a HÉV-en – mondta szelíden, mosolyogva. Nem akart egyedül utazni a HÉV-en, ezt próbálta megértetni a lányával.

– Nem, mert én kerülöm a konfliktusokat, inkább leszállok.

Valóban kerülte, most is faképnél hagyta az anyját, inkább bement a szobájába. Az ajtaját kissé zajosan húzta be maga után. Nem, nem csapta be, de az indulat ott érződött, ott vibrált, lebegett a légáramlatban. Talán csak azért nem csapta be maga után, mert legutóbb is kiesett a kilincs, az általa oly nagyra tartott rézkilincs. Az anyja meg felkapta és eldugta.

A konfliktusokat ő sem szerette, inkább leszállt, mint a lánya. De azon a napon, amikor valaki rendőrt akart hívni rá a HÉV-en, már csak egy hét volt karácsonyig. Egy hét. A táskájában ott lapult egy A4-es papírlap. Hogy miből mennyi kell ehhez, ahhoz. Miközben se főzni, se sütni nem volt kedve. A laptopján külön oldalt nyitott az egyre szaporodó cikkszámoknak. „Nehogy hülyeséget vegyen a Nagy!” – így mentette el. De egyet sem rendelt meg. Még az unokáinak sem. Egy hónappal ezelőtt még díszes csomagolópapírt keresgélt a Kreatív Hobby boltban, vett is néhány ívet, igaz, büntudattal, mert pazarlásnak, a fák elleni merényletnek tartotta. De nem lesz mit belecsmagolnia. És ez így van jól. Azok a színes ívek élete végéig ott fekszenek majd a könyvespolcán örök tiltakozásként a saját létezésük ellen. És a karácsony ellen, az ezüstös rénszarvasos dizájn ellen. A festék ellen, Jézus Krisztus cikkszámokkal történő meggyalázása ellen, aki – ma már tudjuk – nem is azon a napon született, amikor a születésnapját ünnepeljük.

Nem, a lányát nem érdekelte, hogy miért akartak rendőrt hívni rá a HÉV-en. Meg se kérdezte. Pedig jólesne valakinek elmondani. Hogy karácsony előtt egy héttel történt. Elmondani bátran, nyíltan, hogy nem hajlandó részt venni ebben az álságos örületben. Elmondani, hogy azon a napon csak harraggal tudott gondolni rájuk, a legkisebb unokájára is, akinél jobban senkit sem szeretett, egészen addig a napig. A cikkszámok megölték a szeretetet.

https://www.alza.hu/jatekok/lego-ninjago-71773-kai-aransarkany-jarmuve-d7178777.htm?gclid=CjwKCAiAy_CcBhBeEiwAcoMRHOUhRDsxU-vqP0O8q8F3Jm9mgG9IHD2mY8T7TAgj2Nd2S2uE6TDEcRoCP5YQAvD_BwE&kampan=adw1_hracky_pla_all_vyrobci-css_lego_c_9063059_LO71773

Az *Aranysárkány járműve*. 624 elem. 30.000.– forint. Ez aznap reggel érkezett. Előző este olvasta fel neki a *János király karácsonyát*. Mintha értette volna, hogy miről szól.

A HÉV-en az ablak melletti ülésen ült. A szerelvény zsúfolásig megtelt, de a mellette lévő ülés éppen szabad volt. Egy fiatal nő ült le mellé. Terjedelmes

feneke még meg sem érintette a pecsétetes üléshezátot, máris a telefonját nyomkodta. Majd beleszólt. Túl hangosan.

Ő pár másodpercig bírta, de hát a fiatal nő túl hangos volt. Egy zsúfolt szerelvényen. Mellette, éppen mellette, karácsony előtt egy héttel.

– Parancsol? – fordult a nő felé.

– Mi van? – nézett rá a nő.

– Azt kérdeztem, hogy mit mondott, nem hallottam jól.

– Nem magához szóltam, telefonálok.

– Itt? De hiszen mellettem ül. Akkor mégiscsak hozzám beszél.

– Húzzon a faszomba!

– Magának olyan nincs is.

Egy fiatal srác a közelükben felvihogott.

– Hagyjon békén, hülye picسا!

– Nem, nem hagyom, itt ül mellettem, beszél, hozzám beszél, mert én ülök maga mellett, hallom, válaszolok.

– Bérletem van, utazom. Tűnjön el!

– Na, igen, van BKV-bérlete utazásra, de ez nem jogosítja fel telefonálásra, a HÉV-szerelvény nem telefonfülke.

Néhány sorral lejjebb néhány idős ember aprókat bólintott. Egy fiatal apuka befogta a kisfia fülét. A többiek dermedten néztek maguk elé. Még ez is. Hullafáradtan a HÉV-en.

– Kérem, tegye el telefonját. Maradjon csöndben. Zavar másokat.

– Mi a fasz van? Mi van? – hallatszott a telefonból.

– Egy vén picسا kötekedik velem. Hogy ne telefonáljak. Nézd meg, hogy tilos-e telefonálni a HÉV-en. Van-e olyan szabály? – visította a telefonba.

Ő, a „vén picسا” is elővette a telefonját, egy régi Sonyt. Mindig Sonyja volt. Azt ismerte, azt szerette, abban bízott. Mintha nyomkodott volna. Mintha valakivel beszélne, úgy tartotta a füléhez. Magában nevetgélt egy kicsit.

– Drága Márió, kérlek, nézd meg, milyen rendelet vonatkozik a HÉV-nél a telefonálásra. Köszönöm. Nem. Várok. Nem teszem le.

A fiatal nő döbbenetesen nézte.

– Te, ez valami Máriótól kérdezi ugyanezt – mondta a telefonba. – Ki a picسا az a Márió?

– Honnan a faszomból tudjam? – hallatszott a telefonból.

A kisfú megpróbálta lefeszegetni a füléről az apja kezét.

– Értem, Márió – mondta ő, helyeslően bólogatva. – Nagyszerű! Azt mondd, hogy a miniszterelnök tegnap írta alá a rendeletet, és ma éjjel már meg is jelent a Magyar Közlönyben. Köszönöm, Márió – mondta, majd kétségbeesést színélve kérdezte a néma telefontól:

– Hogy el is kobozhatják? Kivéve a kínai Huawei készülékeket? – Pár másodpercig csak hevesen bólogatott, kérdően a fiatal nőre nézett, suttogva kérdezte tőle:

– Huawei?

A fiatal nő ajkai szétnyíltak a rémülettől. Összevissza forgatta a rózsaszín és ezüst műanyagba bugyolált telefonját.

– Nem tudom, nem tudom – mondta. Majd szinte visítva szólt a telefonba.
– Huawei? Huawei készüléket vettél a születésnapomra? Huawei-t?
– Nyugodj meg! – hallatszott a telefonból. – Az nem volt akciós.
– Te akciós mobil vettél a születésnapomra? Akciósat? Te szarházi! – üvöltötte a nő a telefonba.

– Értem, Márió. Elkobozhatják. Kivéve a Huawei mobilokat. Persze hogy értem, Márió. Keleti Nyitás. Nahát, ez örület! Köszönöm, Márió! Elteszem, persze, hogy elteszem a Sonyt – mondta ő, és túlzó, a másik oldal közeli üléseiről is jól látható, nagy ívű mozdulattal a retikülje mélyére süllyesztette a mobilját.

A közelében állók közül néhányan elnevelték magukat. Az ülők arca egyre fagyosabb lett. Némelyiken halvány kétségbeesés látszódott. Talán attól féltek, hogy politikai kérdéssé fajul az ostoba veszekedés, vagy még inkább attól, hogy soha többet nem telefonálhatnak a HÉV-en. A nevetgélő fiatal férfiak kivételével mindenki kinézett az ablakon, mintha a táj vagy a röpködő madarak, a csattogó szarkák kötnék le a figyelmüket, és közben, mintegy véletlenül, elrakták a telefonjukat.

– Nekem te ne magyarázz! Láttam, hogy az én dugipénzemből csentél. Abból vettél. Akcióst! Te szemét!

– Kérem, most hagyja abba – mutatott ő a fiatal nő telefonjára. – Nézzen körül! Csupa fáradt ember, és maga zavarja őket. És én is, mert amíg beszél, én is beszélek. Ha felemeli a hangját, én még jobban felemelem.

– Rendőrt hívok! – kiabálta a fiatal nő, és nyomkodta a telefonját.

– Most szállt le, a hátsó ajtónál. Talán nem akart belekeveredni.

A fiatal nő – és vele együtt a többi utas – az ülésről felemelkedve vagy lábujjhegyre állva a hátsó ajtó felé nézett. Néhányan az ablaküveghez szorították a homlokukat. Egyszerre fordultak vissza. Egy pillanatra kérdően ránéztek.

– Egyébként a rendőrség száma 107 – folytatta ő. – Elég, ha három számot nyom meg a telefonján.

– Miért, miért akarja egy ilyen vén spiné, hogy beverjem a pofáját?

Ezt már szinte visította.

– Csak próbálja meg. De figyelmeztetem, fekete öves krix-kraxos vagyok. A háta mögött felnevettek. A kisfiú csodálattal nézett rá.

– A néni tényleg fekete öves? – kérdezte halkán. Az apja lepisszegte, és még jobban a gyerek fülére szorította a tenyerét.

Ő arra számított, hogy a fiatal nő nem bírja tovább, és leszáll. És akkor csönd lesz végre. A saját hangja is zavarta. Az is beszéd volt. Szinte elsírta magát, ahogy az utasok dermedt arcára nézett. Sajnálta őket. Sajnálta, mélységesen. De nem adhatta fel. Az arcára torz mosolyt erőltetett. A fiatal nő újra telefonált. Egy férfi hangja hallatszott a készülékből. Tisztán hallotta. Most már ketten beszéltek mellette. Bekapcsolódott a beszélgetésükbe.

– Igen, kell krumpli a mai kelkáposzta-főzelékbe. És sonkát is vegyen a karácsonyi töltött káposztába. De szívsonkát, az a legfinomabb – mondta.

– Hallottad? Ő válaszolt! – sikította a fiatal nő a telefonjába.

– Küldd el a picsába! – hallatszott a telefonból.

– Már elküldött. De hiába. Nem mentem. Tanúim vannak rá. Egy zsúfolt szerelvény utasai.

– Hallod? Neked válaszolt!

– Mi a francért piszkálja őt? – kérdezte kissé engedékenyebben a férfi a telefonból.

– Nézzek, elmondhatom, maguk itt, mellettem, egy HÉV-szerelvényen beszélgetnek egymással, itt mellettem, noha maga nincs itt, nem is tudom, hol van, és tegyük hozzá: túl hangosan beszélgetnek, miközben én a galaktikus mozgások új algoritmusán gondolkozom, amellyel kiszámíthatnám a planetáris ködök sebességét a Jupiter 99. holdja körül.

Két padsorral odébb, egy harminc körüli férfi halkán felnevetett, majd köhécselni kezdett. Gyáva ember volt, de volt némi fogalma a csillagászatról.

– Bazd meg! – üvöltötte a férfi a telefonon keresztül.

A férfi, aki betapasztotta az óvodás korú kisfia fülét, most elszántan rángatta maga után a gyereket a szerelvény hátsó sarkába. Szegény apuka! Tényleg nem tudta, hogy már az óvodában, a kiscsoportban megismerte a kisfia ezeket a kifejezéseket?

– Dögölj meg! – sikította a fiatal nő, és durván utat tört magának az ajtó felé. Egy idős asszonyt félrelökve leszállt. Az ablakon keresztül minden utas őt nézte. Igen, telefonált.

Ő, amikor újra elindult a szerelvény, felállt az ülőhelyéről.

– Bocsánatot kérek – mondta jó hangosan, tekintetét körbejártatta az utasokon.

Senki sem válaszolt, aki véletlenül ránézett, az is gyorsan elfordult. Attól féltek, hogy „ez a bolond öregasszony” majd tovább beszél. Beszél. Beszél. Beszél.

De nem így történt. Csönd lett.

Egy hét múlva karácsony. Már egy hónapja nem vett magának felvágottat, két hete nem vett egyetlen szem paradicsomot sem, pedig hogy szerette. Kint süvített a szél. Mielőtt leszállt, elnézést kérő mosollyal még egyszer az utasok felé fordult. Néhányan megkönnyebbülten visszamosolyogtak rá. Hiszen egy hét múlva karácsony. A szeretet ünnepe.

Az utcán zajosan görgötek a felborult, kinyílt szelektív kukák. A tomboló szél felkapta az aszfaltot borító nejlonzacskókat, és a fák ágaira röptette őket. Ott maradnak mindörökké. Ámen.

Talán a Duna felé kellene vennie az irányt, gondolta akkor. Ahogy az az öregasszony tette pár héttel korábban, aki közölte a családjával, hogy a Dunának megy. „A Dunának megyek” – mondta, és kilépett a ház kapuján. Odabent nevetgéltek: „Még hogy a Dunának megy!” Amikor a vízi rendőrök kihúzták a folyóból, már nem élt.

Ment előre, ismeretlen utcákon. Közben egy interjúhoz készült képet látott maga előtt és a kép címét: „Sokan bele fognak fagyni a lakásukba.” Belefagyni egy lakásba.

Egy hét múlva karácsony.

Bolhapiac

Ezüstbetlehem

Feleségem megvádolt, hogy megszedített a csillogás, de valójában pont fordítva történt. Az ezüstbetlehem egyáltalán nem csillogott.

Mármint ott a bolhapiacon, a vastag felhőkön átszűrődő decemberi fényben. Odahaza, a hatágú nagy csillár alatt már annál inkább. Egyszóval a kritika jogos volt. Egy betlehem ne csillogjon. A Jézuska jászla, körülötte a szalma, a szamár, a juh ne ragyogjon-tündököljön, ahogy a szent család se. A napkeleti királyok, mágusok vagy kicsodák meg pláne: nekik inkább porosaknak kellene lenniük a hosszú úttól. Maximum a kezükben tartott ajándékok csilloghatnak.

Ott a placcon azonban csak az járt a fejemben, hogy mindig is akartunk egy komplett betlehemet, de eddig csak egy botjára támaszkodó pásztort (a botja sajnos letört), egy vörös szakállú, ládikát tartó porcelánkirályt és egy füstölőt lóbáló műanyag négust sikerült beszerezniük, úgyhogy ezzel a tempóval majd csak évtizedek múlva lesz teljes a betlehemi pajta. Na de most rám mosolygott a szerencse egyetlen szobrocska képében! Az egész akkora volt, mint egy markolni készülő emberi kéz, a begörbedő ujjak az alakok, balról József, jobbról Mária, középen fölénk hajol a három mágus, a tényéren fekszenek a jószágok és a jászlában Jézuska. Ha valami megszedített, hát az ezeknek az alakoknak a kimunkáltsága volt. Elképesztően aprólékos ötvösmunka. Ami odahaza, a csillárfényben úgyszintén visszaütött.

– Annyira részletgazdag, hogy az egész összefolyik!

Igazat kellett adnom. A barokkosan mozgalmas szobrocska minden négyzetmillimétere külön életet élt, a túldíszített alakokon gellert kapott a fény, idomtalan, gyűrött sztaniolpapír galacsinoknak látszottak.

– Egy betlehem ezüsből szintiszta hipokritaság. A keresztényi egyszerűség és alázat megcsúfolása – jelentette ki a feleségem. – Vidd vissza.

– De mi van, ha nem is ezüsből van? – próbáltam menteni, ami menthető. – Harmadára lealkudtam, mert nincs benne fémjel. Talán nem is ezüst, csak ezüstözött.

– Tök mindegy. Csillog. Épp a lényeg veszik el ebben a nagy csillogásban. Taktikát váltottam.

– Ne hamarkodjunk el! Hátha csak azért csillog, mert kipucolták. Ha tényleg ezüsből van, akkor el fog feketedni, és megtarthatjuk.

Hitetlenkedő grimasz volt a válasz.

A kompakt betlehem most itt áll az asztalomon, és úgy látom, napról napra feketedik.

– Nézd csak! – mondom a feleségemnek. – Ott, annak a Mária fölé hajló alaknak a feje már egészen fekete!

– Ne reménykedj – feleli. – Az csak azért van, mert ő a szerencsen király.

Ferde torony

A viharvert, alig tenyérnyi várhegymakett eredetileg emléktárgy lehetett, de bárhogy forgattam, nem volt rajta felirat, ami azért némiképp megkérdőjelezte szuvenírségét. Annál jobb, gondoltam, fejtörőnek veszem meg, jó szórakozás lesz kitalálni, melyik kultikus helyet ábrázolja, bevonhatom a rejtvényfejtésbe világjáró barátaimat és ismerőseimet is. De előtte azon kellett törnöm a fejem, mit kezdjek legkiemelkedőbb pontjával, a mindössze centi magas templomtoronnyal.

Az ugyanis csúnyán el volt görbülve.

Márpedig ezt nem hagyhattam annyiban. A rézvároska többi részlete, a várfalak, a bástyák, a palota, a házsorok és a többi részlet viszonylag jól megúszták a megpróbáltatásokat, jelzésszerűen még a szőlőtőkék sorait is felismerni véltem a hegyoldalban. Mese nincs, a legjellemzőbb tereptárgyat, azt a tornyot ki kell egyenesítenem, ha érvényt akarok szerezni a háromdimenziós fejtörő kritériumainak.

Na de mi lesz, ha eltörik? Akkor dobhatom ki az egészet. Olyan lenne, mintha a Mária Magdolna-torony törne le a Budai Vár makettjéről (amúgy kicsit hasonlított is rá). Deformáltan már visszagarasztani se lehet.

– Rendben van, megveszem, ha sikerül visszagörbíténünk ezt a csálé tornyot – válaszoltam némi spéttel a hivatalos árajánlat elhangzása után. – Nincs egy kombinált fogója?

Az árus a kezemben tartott réztárgyra meredt.

– Nincs ennek semmi baja, csak kicsit megvetemedett. – Hirtelen gondolkodóba esett. – Várjunk csak! Ez az lesz, az a híres ferde torony! Az hát! A pisai ferde torony!

– Nekem jobban tetszene, ha nem lenne ennyire ferde. Megoldható vagy sem?

– Ez egy kétszáz éves régiség! Az akkori állapotot mutatja! Vegye meg, vigye haza, aztán úgy görbítgetheti, ahogy tetszik. Ötezer a vége.

– Görbén nem kell – mondtam, és eljöttem. Távolodóban még hallottam, ahogy az árus fennhangon morgolódik:

– Hogy micsoda fazonok vannak! Ki akarják egyenesíteni a pisai ferde tornyot!

Minden a háborúról szól

Amikor az orosz–ukrán háború kitört és nem akart véget érni, szerettem kijelentették, hogy nem hajlandók többé olyan militarista tárgyakat eltűrni a lakásban, mint a puskagúlás gyertyatartó. Tüntessem el.

– De hát az csak egy világháborús emlék... – tiltakoztam.

– Éppen azért.

A szóban forgó réz gyertyatartó 1877-ben született honvéd főfegyvermes-ter nagyapámé volt, sőt az sincs kizárva, hogy ő maga csinálta, mert hát puskamíves volt, és ha tudott csinálni gyalogsági puskát nagyban, miért ne tudott volna csinálni kicsiben is? Három ilyen tízcentis puska volt gúlába rakva az első világháborúból jól ismert módon, tussal a földnek, a szíj felső kenyelénél összetámasztva, és az így szétágazó három csővég tartotta a gyertya csészéjét. A kis puskák megszólalásig hasonlítottak az igazikra, megvolt min-

denük, a ravasz, a záváár, de még a puskaszj is úgy roskadt az agyra, ahogy kell. Talán pont ez a *megszólalásig* hasonlítás zavarta a családot.

Beláttam, hogy ha már minden az ukrainai háborúról szól, legalább az otthonunk legyen mentes a fegyveres vérontás asszociációitól. Fogtam és elvittem a budaörsi zsbivásárba végleges száműzetésbe.

Persze odáig nem alacsonyodtam le, hogy árulni kezdjem. A világháborús katonai cuccoknak nagy a keletjük, úgyhogy biztosra vettem, valamelyik áruossal hamar nyélbe ütök egy csereüzletet. Optimistának bizonyultam, mert a fél piacot bejártam, mire találtam valami érdemlegeset.

Konkrétan egy másik gyertyatartót, pont ellentétét az előbbinek. Szépen megformált, keces bronzangyalka ágaskodott, emelte magasba a vázaféleséget formázó gyertyatalpat.

Odahaza mégsem arattam osztatlan sikert vele.

– Arról volt szó, hogy eladod! Nem kell több katonai gyertyatartó!

– Miről beszéltek? – hüledeztem. – Mi bajotok ezzel a szép kis angyallal? Még ágyékkötője is van!

– Jó, de nézd csak meg, mit tart a kezében!

Megnéztem. Csak most tűnt fel, hogy a magasba emelt, billenthető kis hüvely így csupaszon, gyertya nélkül feketén ásit, és majdhogynem olyan, mint egy mozsárágyú. Vagy mint egy aknavető.

Dupla sörtés bécsi bronz vaddisznó

48

Az ütött-kopott sárgaréz kan disznó annyira rusnya volt, hogy muszáj volt lehajolnom érte. Az izgalomba jött árus nem kevesebb mint hatvanezer forintra taksálta, és magyarázatul kijelentette, hogy jelzett bécsi bronz, egyenesen Franz Bergmann műhelyéből, nézzem csak meg, ott van a jelzés a hátsóján. Türelmetlenül várta, meddig vizsgálgom még szemérmetlenül a seggét, mármint a vaddisznóét (ő vaddisznónak mondta). Mi tagadás, kíváncsivá tett, és az illendőségre fittyet hányva jól megnéztem magamnak azt a segget. Elővettem hozzá a nagyítómat is. – Ott van a szignó, ott van, látja már, ugye? – sürgetett az árus, bízva benne, hogy a talán szándékosan összekaristoltt részfelületből azt a B betűt ókumlálom ki, amit szuggerálni próbál. Álságosan csak annyit válaszoltam: – Aha.

Amúgy már csak azért sem lehetett bécsi bronz, mert közönséges funkciót töltött be: kefe volt. Az állat teknősen bemélyedő hátából sűrű sörték meredtek elő. Ennyiben valóban vaddisznót ábrázolt, bár ennek ellentmondott az imént közlőrlől megzemlélhetett kunkori fark.

A felvillanyozott árus megkísérelte az emelkedettség látszatával felruházni portékáját.

– Gyönyörű munka. Bajuszkefe lehetett. Dús, tizenkilencedik századi bajuszhoz. Ötven a vége. – Aztán fél perc múlva, látva nyilvánvaló tamáskodásomat, lejjebb adta: – Esetleg ruhakefe. Mi az ajánlat?

Magamban úgy tippeltem, hogy talán inkább sárkefe lehetett, alkalmasint jubileumi ajándék egy Bécs környéki sertéstelep igazgatójának, de hangoosan csak ennyit mondtam, mielőtt elszeleltem:

– Nem kell. Hullik a szőre.

Abszurdítások kicsiny boltja

Az Ecséri centrumában, annak is a közepe táján, a három hosszan elnyúló fedett utcácska kicsiny boltjai közt van egy nevezetes, amelyikre még a boltosok is rendre figyelmeztetnek:

– Oda ne menj be. Hacsak nem akarod, hogy rád sózzanak valami hülyeséget.

Természetesen nem állom meg, néhanapján muszáj engednem a nyitott ajtó csábításának és annak a kísértésnek, hogy hülyének nézzenek. A boltos rövidre nyírt, ősz sörtehajú, szakállas ember, ősdi szemüvege talán nem elég erős ahhoz, hogy felismerje, látogatója járt-e már nála, engem például hitoktatónak néz, és rögtön megpróbál rám sózni egy szakadt, hiányos Bibliát azzal, hogy Napóleon-kori.

– Azt honnan tudni, hogy Napóleon-kori? – kérdezem, mert hiányzik az elülső fedele, sőt a címloldal is, ahol fel szokták tüntetni, hol és mikor nyomták, meg még néhány oldal, mert a teremtett világ története a vízözönnel és Noé bárkájával kezdődik. – Egy csomó oldal hiányzik belőle.

– Pontosan abból – magyarázza lelkesen. – A napóleoni háborúk kora volt az egyetlen kor, amikor tépni merészelték a Bibliából. Fojtásnak a puskába. Az akkori elöltöltős muskétákba fojtás kellett, és ahhoz a legjobb anyagnak a papír bizonyult, csakhogy abban az időben papír természetszerűleg csakis a könyvekben fordult elő, könyv meg Biblián kívül nemigen volt, szóval amerre járt a hadsereg, abból téptek fojtást a puskába. Napóleon pontosan ezért szenvedett vereséget Oroszországban, mert a pusztában kellett vonulniuk, ahol alig volt falu, ha meg volt, az orosz muzsik annyira szegény volt, hogy még Bibliája se volt, hogy a katonák rekvirálhattak volna belőle papírt a puskájukhoz. Kénytelenek voltak papír híján rongyot tépni a kapcájukból, amitől a puska feleannyira se volt hatásos, ráadásul kapca híján az orosz télben a lábuk is lefagyott, egyszóval a Grande Armée csúfos vereséget szenvedett Oroszországban.

– Azt akarja mondani, hogy ennek a Bibliának a Napóleon-koriságát egyedül az bizonyítja, hogy hiányoznak belőle oldalak? – kérdeztem gúnyosan, mert jómagam legfeljebb százévesnek kelteztem volna, viharvertségét pedig a Kádár-kor alatti számúzöttségének és hanyattatásának a rovására írtam.

Az ősz öregember mélységesen megütközött.

– De hát ez nyilvánvaló! A Biblia szent könyv, tépni csak akkor téptek belőle, ha az tényleg élet-halál kérdése volt! – méltatlankodott, de én addigra már továbbléptem egy furcsa tükörhöz, amelyben, hiába néztem, nem láttam magamat.

A boltos belátta, hogy a Bibliája ezúttal sem kelt el, és most a tükörre koncentrált.

– Az a tükör még régebbi, Mária Terézia korabeli! Aki kicsit is ért hozzá, azonnal felismeri a gyönyörű borostyánkő berakásos keretéről. Akkora érték, hogy ki se lehet vinni az országból! Egyedi áras. Mondjam?

Nem győztem hüledezni. Előregedett, lepattogzott foncsorával a tükör úgy nézett ki, mint egy felhős égről készült fotó giccses keretben. Arra a felvetésre, hogy speciel a tükröt ki kéne cserélni, a boltos megint csak mélységesen megütközött.

– Kicsérélni? Ekkora anakronizmust! Hát egy öreg tükör annál értéke-
sebb, minél homályosabb! Attól hiteles!

– De hát ki vesz meg egy olyan tükröt, amiben nem látszik semmi?

– Ó, attól ne féljen, majd megveszik! Most ingyen adják a kastélyokat, sőt
még az üzemeltetésüket is az állam fizeti, csak a berendezésüket kell a vevő-
nek állnia. Ha korhű tükröt akarnak, ennél szebbet-jobbat keresve se találnak.

Még be se fejezte a szóáradatot, már a vitrin előtt álltam.

– És ez mi? – kérdeztem.

– Nem találja ki? Vegye ki, nézze meg, nincs zárva a tárló.

Pici fémszekrényke volt, talán tíz centi magas. Parányi rokokó komódra em-
lékeztetett, ékszereket szoktak tartani ilyesmikben. Hanem amikor kivettem a
vitriből, majdnem elejtettem: olyan nehéz volt, mintha nem arany meg ezüst
volna benne, hanem ólom. Két kis rézgombbal nyíló zománcos ajtócskája volt,
akváriumjelenetet ábrázolt vízi növényekkel és halakkal. Óvatosan kinyitot-
tam, de nem hulltak ki belőle gyűrűk és nyakláncok. Nem hullt ki belőle semmi.

A szekrényke óra volt.

Megint kétségeim támadtak.

– Mire jó egy óra, amin nem látni az időt, mert csukva van?

– Ó, hát nincs az előírva, hogy mindig csukva kell tartani. Képzelje el,
hogy felvisz egy nőcskét a szobájába, és látványos mozdulattal összecukja a
két kis ajtót azzal, hogy „és most az idő nem számít”. Lehet ennél szebb bók
annak, akit felvitt a szobájába? A csaj szabályosan el fog olvadni.

50

Ha éppenséggel nem igazán emiatt is, de ezt az egy tárgyat megvettem.
Egyrészt azért, mert 8 napos svájci óra volt, a JAZ márkajelzés kakasával a
számlapon, és engem mindig elbűvölnek az Európa nyugodtabb, békésebb,
kiszámíthatóbb felén készült órák, amelyeket csak hetente egyszer kell fel-
húzni, és nem naponta, ahogy az átjáróháznak számító Kelet-Közép-Euró-
pában szokás. Meg hát azért is, mert kézzelfoghatóan talán először érzé-
keltem, hogy az időnek micsoda súlya van, és vonzott az a gondolat is, hogy
ha úgy ítélem, béke van, csak rácsukom az órára azt a két díszes kis ajtót,
ahogy az ókori Rómában is behúzták Árész templomának kapuszárnyait, ha
elcsitultak a konfliktusok.

Báli meghívók

Sokáig azt hittem, nem több sznob családi legendánál, hogy többek közt Fe-
renc József apostoli király kézjegyével ellátott báli meghívók vannak fel-
menőim birtokában. Többször is betekintésem nyílt a különböző helyeken
szunnyadó családi iratokba, de ilyesmire egyszer sem bukkantam. Ezzel
szemben kezembe került egy egészen másfajta meghívó. A képeslap méretű,
dólt folyóírással kitöltött, stencilezett úrlap így nézett ki:

KAPOSVÁRI RENDŐRKAPITÁNYSÁG.

Tábori Imréné

szül. 1908 év Arany utca 2 sz

alatti lakos közmunkára az orosz ka-
tonai parancsnokság parancsa folytán

a régipolgári iskola szárazkapualjánál 1945. jan 26 án 7 orakor szigoru büntetés terhe mellett 5 napi közmunkára jelentkezzék.

5 napi élelmet és lapátot hozzon magával.

Kaposvár 1945. január 25.

[körpecsét: m. kir. állami rendőrség kaposvári kapitánysága]

Elképzeltem, ahogy mostohanagyanyám, a városi aljegyző második felesége, az ekkor harminchat éves úrinő hideg élelemmel telepakolt málhazsákkal és kölcsönként lapáttal malenkij robotra jelentkezik a régi középiskola „szárazkapualjánál”. Igazán jól megúsza, mert az irat hátoldalán lévő feljegyzés szerint az 5 naptól nem lettek évek: „Igazolom, hogy 19 azaz tizenkilenc napon át vidéken árokásási közmunkát végeztem”.

– Szarkavárra vitték őket, a kastély köré kellett lövészárkot ásniuk, ott székel az orosz parancsnokság – magyarázta nagynéném.

Aztán évtizedekkel később, minap elővetetett velem egy kifakult skálás reklámszatyrot a ruhásszekrényből a nercbundák alól. Benne a legendás meghívókkal.

– Amikor az oroszok beszállásolták magukat a kastélyba, az ott talált összes papírt kihajították – mesélte. – Anyám ezeket magához vette.

Leesett az állam. Nem báli, hanem országgyűlési meghívók voltak. Gyönyörű, cirkalmas, személyre szóló oklevelek. Egyet Ferdinánd király írt alá 1847-ben, hármat Ferenc József 1865-, 1872- és 1884-ben, egyet pedig Horthy 1927-ben. Címzettjük pedig az épp aktuális tekintetes és méltóságos szarkavári gróf (kedvelt hívünk), felsőházi képviselő.

– Tudod mit? Odaadom én neked ezeket a meghívókat – mondta szokatlan nagylelkűséggel nagynéném, és egy pillanatra kezdtem megörülni. – Nézesd meg valakivel a bolhapiacon, mit adnának értük.

Nem adtam tanújelét csalódottságomnak.

– Nem lenne jobb papírrégiség-kereskedőhöz vinni? – kérdeztem. – Felteszi árverésre, és ott határ a csillagos ég.

– Nem akarok se kereskedőt, se hírverést. Te úgyis jársz ki az Ecserire, oda járnak a gyűjtők, próbáld meg fű alatt eladni.

Nemigen éreztem ambíciót magamban ahhoz, hogy ott üldögéljek egy asztalnál, és áruljam a grófi család elorzott országgyűlési meghívóit. Különbön is, az első hétvégén esett az eső, és nem akartam, hogy elázzanak. A második hétvégén fújt a szél, és nem akartam, hogy szétszakadjanak. A harmadik hétvége napos időt ígért, és én előre aggódtam, nehogy kifakuljanak, de addigra a kilencvenéves nagynéném elhatalmasodott a rettegés, hogy a végén még elkótyavetyélem ezeket a különleges családi kincseket, vagy ami még rosszabb, nálam kötnek ki, üveg alatt, a falon, úgyhogy vidámságot erőltetve a hangjára felhívott.

– Tudod mit? Hozd vissza, ne most adjuk el. Az ilyesmik értéke az idővel csak egyre nő, mint a nemes boroké, nem igaz?

Markó Béla

Mai magyar

Ezt már kérdeztem többször is:
mi a haza? A haza nincs. Csak lesz.
Legalábbis ebben reménykedünk.
Hiú remény. A haza ugyanis egy
igekötő. Merre indultál? Haza.
Sötétedés előtt még hazaérsz?
Haza. Főnév is persze, amolyan
pótlék valamire, amit nem tudunk
másképpen kifejezni. Nincs rá
szavunk. Csupán ez a jobb híján
főnévvé előléptetett igekötő. Mint
például az a szó is, hogy vissza.
Egy asztalterítőnek vagy blúznak a
visszája. Vissza? Haza? Képzeld el,
hogy megszólítjuk ezt a botcsinálta
főnevet, amelyben egyébként valóban
ott rejtőzik egy másik főnév, a ház.
Szóval megpróbálhatjuk főnévként
használni. Meg is személyesíthetjük.
Így valahogy: ne hagyj el, haza!
Várj meg, haza! Vagy félreérthetően,
mivel egyetlen vessző a különbség:
gyere, haza! Hova, kérdezhetné a haza,
ha valóban itt lenne. Máshol van.
A haza csak egy irány. Hogy arra kell
menni. Értelmet ad a haladásnak. Haza
és haladás. Ha jó irányba haladunk,
talán hazaérünk. Hogyha nem, akkor

távolodunk. Mennyit küszködnek
a költők a hazával. Aztán kiderül,
hogy csak igekötő. Ilyen a magyar
grammatika. Hazaérsz végre sok-sok
kitérés, megállás, nekifutás után.
Majd rájössz, hogy ahova érkeztél,
nem az. Nem haza. Hogy miért?
Mert nem így hívják. Otthon. Ez a
neve. Egy ház, egy udvar, egy kert.
Meg természetesen néhány ember,
akiket szeretsz. És a legfurcsább,
hogy úgy érzed, ez így rendben van.
Ha otthon vagy, nem mehetsz haza.
Az sem segít, ha mostantól fogva
nem azt mondod, hogy itthon vagy,
hanem kissé régiesen, hogy idehaza.
Eredetileg csak irány ez is, ide vagy oda.
Nem csempézheted vissza, ami nincs.
Elfelejtethsz egy szót. Nem lesz rá
szükséged, és nem is fogod azt gondolni,
hogy megfosztottak valamitől. Pedig
igen. De kijátszottad őket. Nyelvi
kérdés csupán. Nincs még egy nyelv,
amelyen annyiszor kimondanák a szót,
hogy haza. Hazakíváncozunk szüntelen.
Hazamegyünk nap mint nap. Miközben
nincs is hazánk. Erről szól az életünk.

Kántor Zsolt

Gordiuszi lotyó

Minden bájjal megkent

Az emberek meghíznak,
Mire este lesz.
Felmosórongynak használják
Az ingeket. (Az ihletet?)
Majd a kukából kimászik a tökéletes jellem.
Egy sors támad fel? Nem.
Szól a szellem, amikor a szószék megreccsen.
Mélyen emberi.
Inkább botrány.
Szívbját ne hozzon ránk!
Globális szinten minden porszem.
Hol megfogán az elme, hol nem!
A világhálón pocsékolja algoritmusait az élet.
Amíg lebomlik a régi szemlélet.

54

Kollagén textúra

**„Az érzéki szemléletek fogalmak nélkül vakok,
a fogalmak szemléletek nélkül üresek.”**

(Kant)

Az értelem nem ismerhet meg mindent.
Korlátozza is a behatolást
Az igazi megismerésbe.
Az intuíció nem telepedhet az észre.
Különben megbotlik a morál gigantikus kavicsában.
Az etika ott felejt magát a kocsmában.
Mint kötőszövet.
Rugalmassá teszi a kételyeket.
A hasznos istenfélelem nem a büntetéstől való
Szorongás. Emergencia. Koncentráció. Keletkezés
És megoldás. Erő, szeretet (jaj!) és kijózanodás.

Jeruzsálem, szövegszerű világ

Fürkésző szempár az éghez

A templom lett a frigyláda,
Amit most úgy definiálnak: Nincs.
A törvény összetört.
A manás korszából elpárolgott a kenet.
Áron kivirágzott vesszeje
Hervadt szonett.
A 24 órás magasztalás abbamaradt.
Elvált a szövetség és a hálaáldozat.
Pokollá lett az óceán elnyelte Nap.
„Micsoda az ember?”
Sziklán van a ház, de nincs tenger.
Galambokká változtak át a halak.
Amikor már senki nem akart prófétálni,
Megszólalt a víz a csapban.
Az anyagi és a szellemi valóság eggyé válik végre.
A nyelvteremtő népesség utat talál
A láthatatlan szentélyhez.
Fürkésző szempár az éghez.

55

Reflex és méz

Ars poetica

A kognitív mozzanatok: láthatatlan javak
A lélek zsebébe rejtett istenismeret.
Nem is hinnénk, milyen dús íz a teodícea.
Lepkeszárny, lépes méz, sokatmondó jelek.
Kérdemelni semmit nem lehet.
Áttetszőek a pillátlan, üres tekintetek.
A szappanbuborék, mint csurom fantázia.
Reznált alvás. Az emlék észbe kap.
Nem mindenkinek való a képzelet.
A kreativitásnak viszont bilincs a gyűlölet.
Bocsásson meg a szerző mindenkinek.
Amit ellene az irigység angyala tett.
S ha minden haragot, mérget kitesz.
Hirtelen özönlének majd a sikerek.

Schön Károly

Dániel hármaszózik

Hétezer forint sok pénz. Főleg taxira. Ennyiért az ember a nyolcvanas években ráverhette Rupaul lábára.

Mégis mindennap kell valami pozitív visszajelzés. Ami háromnegyed órára (készülődés, taxi, baszás) kiveszi az embert a napi nyűgből. Valaki pont ezért az érzésért a nyolcvanas években ráverte Rupaul lábára.

A lépcsőn felfelé már tudja az ember, mi várja – egy gazdaságilag egyenlőtlen kapcsolat.

Eat Pray Love, Buddha, semmi Tiziano-karcolat.

56

Szétkurált képek, befizetett wellness-hétvégék, hangoskönyv-transzcendens mindfulness, minden, ami belefér 48 négyzetméterbe – a szociokulturális struktúrákból kitörő romanticizmus a népszerű téveszme.

A depravitás hegelianus kapcsolatban ült ott Buddhával, Sívával és a füstölőkkel. Tézis, antitézis, szintézis. Ez a minimális értelme.

Mégiscsak kell valami gondolat, hogy van több. Hogy ez nem csak időtöltés, nem csak egy ember-petang a Vérmezőn. Az okosabbak olyat írnának, hogy ez a férfiasság konstrukciójának veszélytelen élvezete.

A kishalál lakkfekete épülete, a Szodómia ismételt esztendeje, őszi délután, egy elhagyott szerető képzelete.

Az élet nagyon hosszú

Valami általában kitűnik, és az agyban rézkarcként megmarad.

Diana hercegnő képe egy fekete képkeretben áll a kredencen. Karkötők vagy órák, elrendezve. Filctollal ír a tükörré önmagának üzeneteket. Lila és piros fények, laminált repjegyek, memorabilia-egyveleg.

A hűtőn ajándékba kapott kedvességek, Párizs, mágnessel. Esetleg növények. Esetleg gyertya, néha valami stilizált poszter, betűméret, angol szavak. Önségítő könyvek, önbántó tükörfelületek.

Olykor bele lehet gondolni: a lakás tulajdonosa kiválasztott, ki-nyomtatott, majd bekeretezett egy képet a brit királyi család egy érdemtelenül híres tagjáról. Jelezni akart valamit.

Olykor bele lehet gondolni: T. S. Eliot azt mondta, az élet nagyon hosszú.

Az a sok köztes idő, ahol várakozni sem tudunk.
Az a sok kitöltetlen űr, ahol sekélyes képekben
elveszünk, végletes üres üveges élekben,
fehér hangok, geometrikus formák, zümmögő géphenger.

A végeláthatatlan tervezés, az epekedés előtti vágyakozás,
visszaszámolunk, aztán újrakezdjük, ameddig talán vége lesz.

Nem. Biztosan vége lesz. Az élet nagyon hosszú, de végérvényesen végletes.

Roma művészet, magyar művészet, művészet

Oláh Norbert munkáiról

*A tél fehér billentyűin
ugrándozó cinkék, ők emlékeznek csak
a kertek elvérzett hangjegyeire
Bari Károly: Másnap*

58

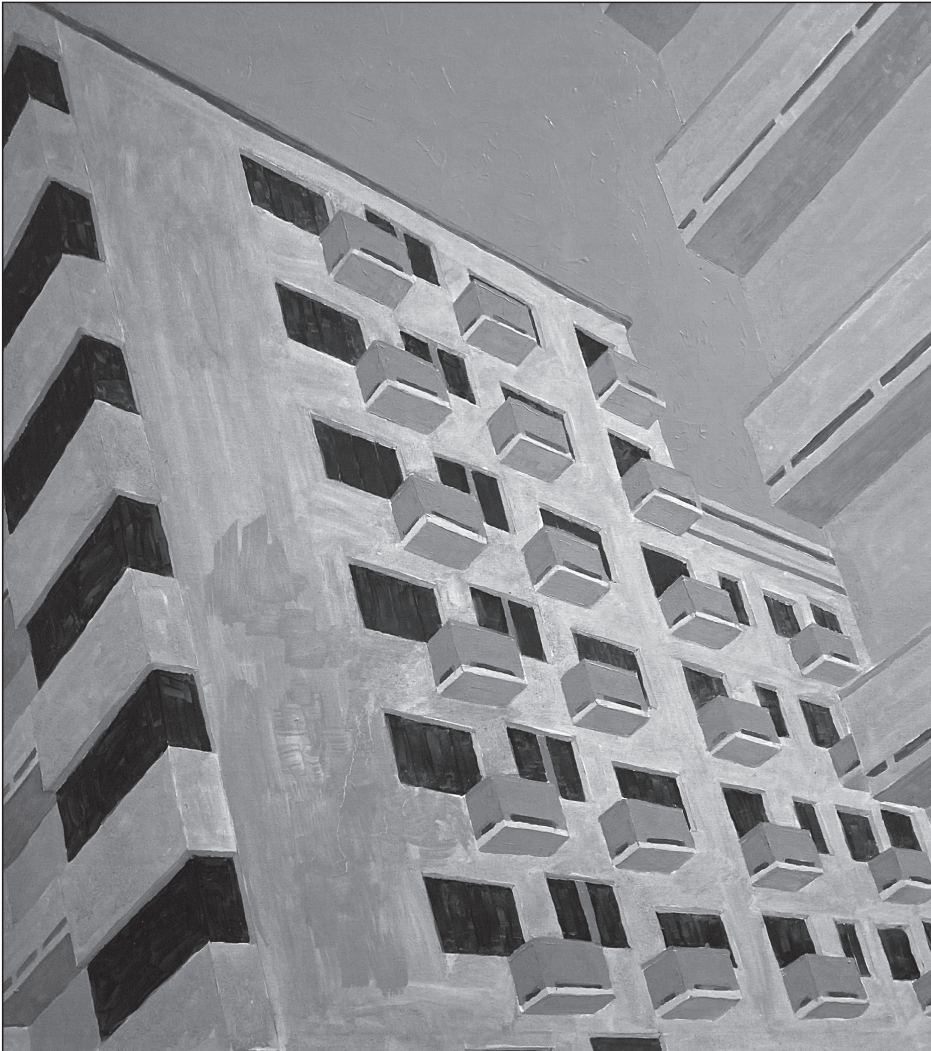
Fel kell tennünk a kérdést: mit jelent a kortárs kulturális és politikai kontextusban a roma művész és roma művészet fogalma? Stílust, azaz egy zárt festői és formai eszközkészletet, mely megújítható ugyan, mégis alapvetően köti a hagyomány? Származást és az identitás egységét? Attitűdöt, amellyel az alkotó a roma kultúra felé fordul? A felsorolt elemekből többet is, esetleg mindegyiket? Még további feltételeket is meg lehet megfogalmazni, például ha rákérdezünk a roma művészet és a magyar művészet viszonyára? Talán nem is lehetséges a válasz, amikor a kérdésekben sem vagyunk teljesen biztosak. Erre utal Oláh Norbert kiáltványa is, *A cigány művész szorongása*, ami nem csak végigveszi a fent felsorolt problémákat, de végül kitér az általános válasz lehetősége alól: *Bár az alkotóról vagy művészről egyes szám harmadik személyben beszéltem, az esetek jó részében saját magamat, saját dilemmáimat mutattam be, melyek az elmúlt tíz évben, azóta gyötörnek, hogy felvételt nyertem a Magyar Képzőművészeti Egyetem festőművész szakára. A rövid gondolatsorhoz ez a tízévnyi önellentmondásos gyötörődés vezetett, és még mindig nem látom a megoldást.*

Kövessük példáját, és az általános helyett helyezzük az egyedit a középpontba. A kiáltvány a 2021-ben, a 3. Off-Biennálé során megvalósult eseményhez kapcsolódik, ahol Oláh a Tavaszmező utcában, a volt Roma Parlament épülete előtt szimbolikusan, a saját maga által épített, a romapolitikára utaló fogalmakat tartalmazó téglafalat bontott le. A mű politikai aktualitásra irányultságát jelzi, hogy az alkotó a megváltozott helyzetben újragondolta művét, 2023-ban új szavak kerültek a falra, amely már nem tapintható téglá, hanem festett vászon.

A politikai hang és állásfoglalás más művekben is megjelenik, de sokkal visszahúzódbban. A 2016-os *Bádogosokon* is megfigyelhető a szociografikus attitűd, de táblakép formája és megformáltsága eltávolítja a közvetlen aktivizmustól, és inkább a kortárs művészet szcénájába emeli. Hasonló módszerrel él a 2018-as *Héhalom* sorozat, a nógrádi falu képein a hangsúlyozottan megjelenő légvezetékek keltenek önmagukon túlmutató szorongató hangulatot, eltávolítva a szemlélőt a vidéki idilltől.

A *Józsefváros* című sorozat hideg budapesti város- és utcaképeket mutat be. Hátsó udvarokat, tűzfalakat, néptelen utcákat. A textúrák és a színek erőteljes hangsúlyozása, a formák egyszerűsítése és a kompozíciós szigor az absztrakt erényeket hangsúlyozzák. Roma művészet? Magyar művészet? A kettő együtt, vagy a kettő elképzelhetetlen egymás nélkül, ezért már a kérdés is értelmetlen? A válaszok (ha vannak) biztos nem teoretikusak, hanem nagyon is gyakorlatiak: művek és emberek párbeszéde során fogalmazódhatnak meg.

Gárdonyi László

Oláh Norbert: II. János Pál pápa tér

Oláh Norbert: Héhalom Nr. 3

60

Oláh Norbert: Nagyfuvaros utca

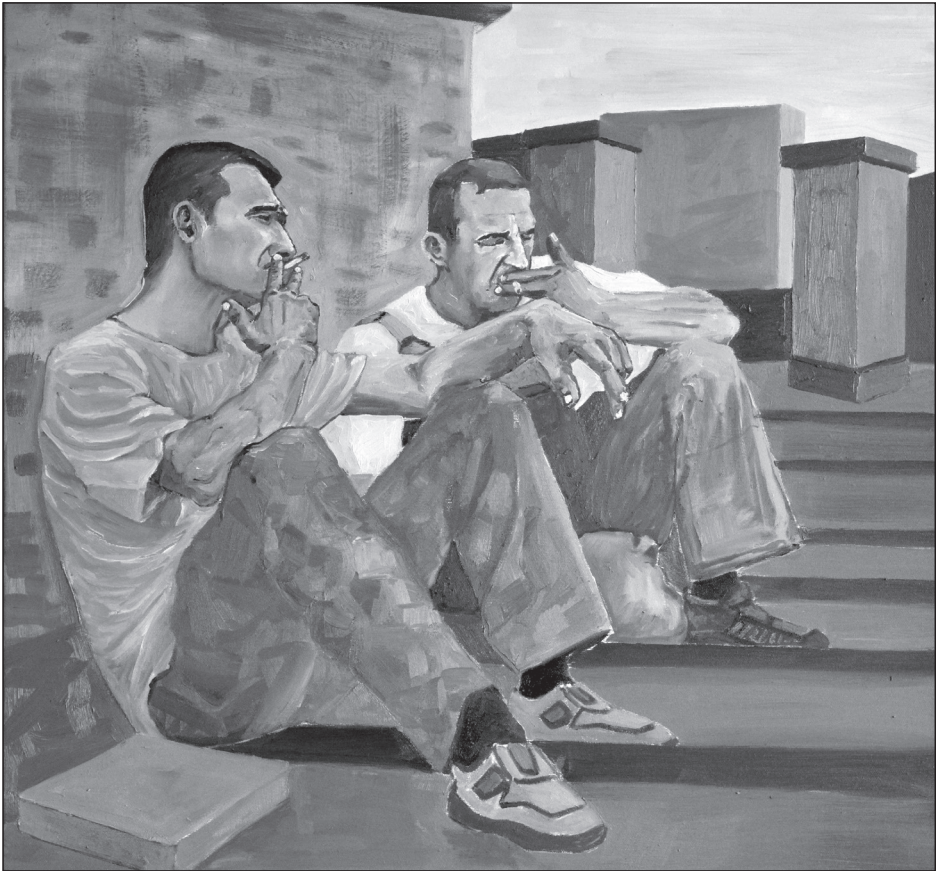
Oláh Norbert: Héhalom Nr. 5

Oláh Norbert: Téglafalak

Oláh Norbert: A Háromezer számozott darab című film díszbemutatóján

Oláh Norbert: A tízezeredik cigiszünet

Budapesti csőd? – Nem engedjük!

**Kiss Ambrus budapesti főpolgármester-helyettessel
beszélget Kardos Ernő**

– *Mondja, máris csődben van a főváros, vagy csak ezután várható a krach?*

– Budapest nincs csődben, nem is lesz! Tudja, miért? Mert nem engedjük. Aki ezen lovagol – lásd a kormányzat propagandasajtója –, az szívesen látna egy fővárosi krachot. Mi ezt el fogjuk kerülni, mert csak a gazdasági problémák megoldására koncentrálnunk. Emiatt indítottunk túlélőprogramot, és ezért hirdettük meg a lakógyűlést az itt élők számára. Abban is biztos lehet minden fővárosi, hogy meg fogjuk oldani a kormányzat intézkedései által teremtett gazdasági problémákat. Nem fogjuk tétlenül figyelni, hogy a fővárost fizetéseképtelenné tegyék.

– *Van elgondolása arról, hogy milyen következményekkel járna, ha a Fidesz mesterkedését végül siker koronázná: ha nem járnának a fővárosban a villamosok, leállna a metró, nem működne az ivóvízellátás, a szennyvíztisztítás, a világítás és a többi?*

– Egy percig sem vagyok hajlandó azon gondolkodni, hogy mi lenne, ha csődbe menne Budapest. Ilyen még soha nem volt Magyarországon. Kár ezen elmélkedni.

– *A kormányzati propagandasajtó egyértelműen jelzi, hogy Orbán Viktor kormánya mindent megtesz annak érdekében, hogy gazdasági, jogi és politikai értelemben káosz legyen*

Budapesten. A kormánytagokkal folytatott négy szemközti tárgyaláson is érezte ez ezt?

– Igazából fogalmunk sincs arról, hogy a kormány az általa teremtett fővárosi problémák megoldásában nem akar, nem tud vagy nem is képes részt venni. Bármelyik is a valóság, az borzasztó! Ha ugyanis a magyar kormány nem akar az ellenzéki pártok támogatását élvező főpolgármester vezette önkormányzaton segíteni, az egyértelmű politikai motívációra vall. Ha nem tud és nem is képes rá, az viszont már kormányzóképtelenséget jelent. A kormánynak nem lehet érdeke a főváros közszolgáltatásainak tönkretétele. Ez ugyanis nem politikai, hanem gazdasági és társadalomszervezési kérdés. Gondolja csak meg, a fővárosban termelik meg a magyar bruttó hazai terméket, a GDP 36-38 százalékát. Tapasztalatunk szerint a Covid okozta, majd az energiaválság utáni gazdasági válságot követő helyreállítás elsőként a fővárosban kezdődik el – ezt mutatják a KSH adatai is. A gazdasági növekedés csak ezután áll helyre a nagy vidéki ipari centrumokban, majd reményeink szerint a hátrányos helyzetű régiókban. Ha ebben a helyzetben a kormány tönkretenné a fővárost, akkor saját elemi politikai érdekei ellen lépne. Ha ugyanis nem működne a jelenlegi színvonalon az összes közszolgáltatás, akkor a főváros gazdasági ereje is gyengülne, vagyis az ország

gazdasági teljesítménye is visszaesne. Továbbmegyek: ha valamiért a Fővárosi Önkormányzat anyagiilag megrogyna, tehát ha a kormány miatt a település pénzügyileg instabilabbá válna, akkor bennünket, illetve a kormányt is megkérdeznék a nemzetközi hitelminősítő intézetek, hogy mi történik itt.

– *A valószínű ok az lehet, hogy nem segítenek a politikai ellenfeleknek, mert egy év, és nyakunkon az önkormányzati választás. Elfogadnák ezt a választ?*

– Aligha, de ha a feltett kérdésre az a válasz, hogy nem akarnak segíteni az ország fővárosán, akkor az egyértelműen politikai motiváció-ra utal, ami roppant módon kínos lenne a magyar kormány számára, amely saját fővárosának ellensége. Nyilván ezt még a Fidesz választói is elítélnék. Ha viszont a kérdésre az a válasz, hogy segítenének, de nem tudnak, akkor az már valójában a kormányzati tehetetlenség kategóriája, ami felveti a kérdést, hogy mi történik a magyar költségvetéssel, miért nem tudja az önkormányzati rendszert finanszírozni a kormány. Mi nem kéregetünk, hanem azt mondjuk, hogy ne vegyék el tőlünk, ami a miénk. Még akkor is jobb lenne a helyzetünk, mint most, ha kimondanánk: nem kérünk működési pénzt a kormánytól, de ő se várjon tőlünk egy forintot se.

– *A kiszivárgott hírek szerint ön tárgyalt Orbán több szakminiszterével is. A kormány tagjai tettek-e ígéretet arra, hogy a jövőben nem főlözik le a főváros bevételeit?*

– Államtitkári szintű egyeztetéseket folytattam, de a főpolgármester,

Karácsony Gergely miniszterekkel is tárgyalt. Minden esetben szóba került Budapest anyagi helyzete. Történt mindez azelőtt, hogy nyilvánosságra hoztuk volna a túlélő-programunk részleteit. Tehát minden téma kapcsán felelősséggel bíró kormányzati szereplő időben tudta, hogy központi intézkedés hiányában milyen lépésekre kényszerülünk. Nem akarjuk azt, hogy később azt mondják: ha tudták volna, hogy ilyen nagy a baj, akkor talán segítettek volna a főváros vezetőinek.

– *Mivel érveltek a minisztereknek?*

– A kormány tagjainak megmutattuk a számításainkat, amelyek egyértelműen jelzik, hogy ha nincs pénz, akkor augusztus közepére drámai helyzet lesz a fővárosban. A folyószámlánkon elvileg mínusz 76 milliárd forintnyi összeg szerepel majd, vagyis ekkora lesz a hiány mértéke. Egyértelművé tettük, hogy ezt mi nem hagyhatjuk, mert akkor júliustól kezdve – pénz híján – nem tudjuk fizetni a közszolgáltatásokat nyújtó cégeket. Beavatkozás nélkül pedig nem tudunk pénzt utalni közszolgáltató cégjeinknek. Ennek pedig nyilván azonnali likviditási következményei lennének. Előfordulhat, hogy a közszolgáltatások, tehát a metró, a villamoshálózat vagy az autóbuszjáratok leállnak, vagyis pénz nélkül megbénulhat a közlekedés, a közművek, de még a színházak sem tartanak előadást.

– *Mi volt a válasz?*

– Mindenhol kaptunk egy pohár vizet, meg talán kávét is. Biztatást hiába vártunk. Hogy érthető legyen: az alapprobléma az, hogy a korábbi évtizedek gyakorlatától eltérő-

en három éve a kormányzat olyan mértékben von el tőlünk pénzügyi forrásokat, hogy a követeléseket akkor sem tudnánk teljesíteni, ha akarnánk. A korábbi évtizedekben ugyanis a főváros az államtól kapott pénzt a közszolgáltatások, tehát a közlekedés, a színházak, a közművek működésére. A helyzet odáig durvult, hogy Budapest ma már nettó finanszírozója a központi hatalomnak, ami soha nem fordult elő, csak az elmúlt három évben. 2020 után a kötelező feladatok ellátására kevesebb pénzt kapunk, mint amennyit be kell fizetni szolidaritási hozzájárulásként az államkasszába. Négy település jár hasonló cipőben: Budapest és Budaörs, illetve Tiszaújváros és Százhalombatta, vagyis az önkormányzatok 99,99 százaléka többet kap, mint amennyit be kell fizetnie az államkasszába. Ami nyilvánvalóan diszkrimináció.

– *Ez a négy város tiszta véletlenül ellenzéki település.*

– A kötelező feladatok ellátása állami, illetve önkormányzati feladat, a politikai hovatartozás ebben nem játszhat szerepet. Nekünk viszont a város működtetése mellett 25 milliárdot be kell fizetni az államkasszába. Ez nonszensz! Ez az elvonás irracionális, már idén nyáron is likviditási problémát okoz, amit őszintén el is mondtam a kormány tagjainak.

– *Megegyeztek valamiben, kialakult valamilyen megoldás a kormány tagjaival folytatott tárgyaláson?*

– Semmilyen ajánlattal nem traktáltak bennünket. A jelek szerint a megoldásban sem akarnak segíteni, még azzal sem biztattak, hogy a

nyáron folytatják velünk a megoldás keresését.

– *Emiatt jelentette be az életmentő program részleteit, tehát hogy a jövőben megtagadják a szolidaritási járulékok fizetését?*

– Nézze, én nem titkolóztam, időben szóltam. Minden tárgyaló partnerem tudomására hoztam, hogy júniustól kezdve fizetésképtelen lehet a főváros. Valamit tenni fogunk, hogy ezt megakadályozzuk.

– *Gondolom, szóba került azért, hogy mi van a Tarlós István távozásakor a pénztárban hagyott 200 milliárdos szabad felhasználású tartalékkal. A Fidesz főpolgármestere összesen 400 milliárdról beszélt. Ezeket a pénzeket tényleg elköltötték már?*

– Nézzük a számokat, hiszen a valóság annak segítségével ismerhető meg. 2019. január 1-jén 186 milliárd forint volt a számlánkon, amely nem kötött céllal állt itt. 2023. január 1-jén csak tízmilliárd volt. Ennek a pénznek jelentős része többletbefizetési kötelezettségként bekerült a kormány zsebébe. Tarlós Istvánnak arra is emlékezni kéne, hogy az ő hivatali ideje alatt az állam által beszédett szolidaritási hozzájárulás mértéke évente öt-, majd tízmilliárd volt. Nekünk az idén már 58 milliárd, vagyis összességében tízszeresét kell beszolgáltatni annak, amit a Fidesz főpolgármestere fizetett. Ezért tudta a városvezetés korábban működési többlettel zárni az évet. Tarlós utolsó főpolgármesterei évében Budapest működési bevétele még mindig több volt, mint a működési kiadása! A többletet pedig át tudták forgatni fejlesztési felada-

tokra. 2020 óta – amióta Karácsony Gergely vezeti a várost – egyetlenegyszer sem maradt működési többlet, mert azóta a főváros működési kiadása mindig magasabb, mint a bevétele. A kormány így gondoskodott arról, hogy nekünk működési hiányunk keletkezzen. Mi ezért nem tudunk tartalékot képezni.

– *Időközben nem nőtt legalább az inflációval a főváros bevétele?*

– Egy fillérrel sem. Ha megnézzük az elmúlt három év átlagát, akkor szinte fillérre annyi bevétünk volt, mint 2019-ben. A kiadásunk viszont jelentősen megnőtt, hisz volt egy Covid-járvány, amit kísért a gazdasági és az energiaválság. Talán sokan emlékeznek még rá, hogy a Covid ideje alatt a közösségi közlekedést működtettük még akkor is, amikor kevesebb volt az utas. A várost nem hagyhattuk közösségi járművek nélkül, miközben a bevételeink már akkor is kevesebb volt, mint a kiadásunk. Pedig az utazás fajlagos költsége nem változott, kevesebb pénz folyt be a bérletek vagy a megváltott jegyek után. Miután az állam csak a korábbi 12 milliárdos összeget vállalta magára, ezért a megnövekedett költségeket a város kasszájából fedeztük, tehát az utasok helyett is mi fizettünk. A kieső jegyárbevételek pótlása kb. 84 milliárd forintunkat vitte el a 2019-es szinthez képest. A másik jelentős tétel a már említett szolidaritási hozzájárulás. A Covid-járvány kitörésének évében még úgy gondoltuk, hogy ez a hozzájárulás marad tízmilliárd, vagyis ugyanannyi, mint Tarlós István idején. Ez a reményünk azonban hiú ábránd volt. A járvány okozta válság kellős közepén a kor-

mány először húszmilliárd fölé emelte a szolidaritási járulék összegét. Szép kis karácsonyi ajándécsomag volt a fővárosnak! Végül a fizetni való 2021-ben, illetve 2022-ben már meghaladta az évi harmincmilliárdot. A drámai módon megnövekedett kiadásokat csak úgy tudtuk rendesen fizetni, ha folyamatosan racionalizáltuk a főváros működését. Mindenféle csinnadratta nélkül, egyetlen lépéssel összevontunk öt céget, hatékonyabbá tettük a működésüket, a vezetői létszámot csökkentettük. A válság időszakában az így keletkezett megtakarításból finanszíroztuk a működésünket.

– *Eddig viszonylag csendben történtek, hogy a kormány einstandolta a főváros jogait és pénzét. Mára azonban úgy tűnik, a lakógyűléssel, illetve a túlélőprogram meghirdetésével lényegében hadat üzentek a kormánynak?*

– Az egyik vád velünk kapcsolatban valóban az, hogy csendben törtünk, hogy a kormány elszedi a pénzünket, jogainkat. A másik pedig az, hogy állandóan kiabáltunk, tiltakoztunk, hogy „a csúnya” kormány bedönti az önkormányzatokat. Egyik vád sem igaz, mert minden központi beavatkozás után elmondtuk, és transzparenensen levezettük, hogy a kormány újabb sarcából komoly baj lesz. Csak a Covid-járvány óta a kormány központosította a gépjárműadókat, s közben háromszor is belenyúlt az iparüzési adó rendszerébe, ami önmagában 80 milliárdot vett ki a Fővárosi Önkormányzat zsebéből, mivel ekkora összeget nem szedhettünk be a cégektől. De ha olyan döntés volt, mint a gépjárműadó elvonása, amely minket nem érintett,

akkor is szolidaritást vállaltunk a kerületi vagy a települési önkormányzatokkal. Tehát tiltakoztunk, ha azt indokoltak láttuk. Nem igaz, hogy csendben maradtunk.

– *Most pedig nyíltan ellenállnak, arra készülnek, hogy megtagadják az eddig szó nélkül kifizetett szolidaritási járulék beszolgáltatását. Vagyis szintet léptek az ellenállásban?*

– Lehet, hogy úgy tűnik, mintha szintet lépnénk. De most már nagyon komoly a helyzet, ugyanis állandó erőfeszítést jelent saját fizetőképességünk fenntartása. Mi nem akarunk olyan költsékezést, mint amilyenbe a kormány belesodródott a választások előtt. Mi ezt nem vállaljuk.

– *Ezt a szándékukat akarják megérősíttetni a budapestiekkel?*

Azért hirdettük meg a lakógyűlést, mert kíváncsiak vagyunk a fővárosban élők véleményére. Nyilván politikai támogatást is akarunk gyűjteni, amikor ismertetjük a terveinket. Meggyőződésünk, hogy ezzel az akcióval képesek vagyunk a kormányzati politika szándékát megfordítani Budapesttel szemben.

– *A kormány álláspontját Varga Mihály pénzügyminiszter elég barátságatlanul fogalmazta meg, amikor azt mondta, hogy a főváros évek óta tartó felelőtlen, pazarló gazdálkodása miatt tart a csőd felé. Ezt a pofont most ön kapja, vagy Karácsony Gergely?*

– A felelőtlenségről engedjen meg egy történetet. A fővárosnak igen sok épület van a tulajdonában, ilyen az Operettszínház, amit bérbe adunk az állami fenntartású színháznak.

Eddig a bérleti díjat rendszeresen fizették, de most jelezték, hogy nem kapják meg az államtól, a fenntartótól rendszeresen a támogatást. Tehát ők sem fizetnek.

– *Vagyis az állam saját fenntartású színházának sem képes rendszeresen fizetni?*

– Pontosan! Kaptunk a közelmúltban az Operett-től egy levelet, hogy a rezsidíjak emelkedése miatt nem tudják kifizetni a bérleti díjat, mert a színháznak nincs rá pénze. Ez nonszensz!

– *Ez mekkora összeg lehet?*

– Kilencvenötmillió forint, amire nincs fedezetük. Ezt a pénzt mi bevételként vártuk. Ezért a kormány helyett végül mi álljuk ezt az összeget is, mert a folyószámlahitelünkből kell kipótolnunk ezt is. Ami azt jelenti, hogy a kormány politikája miatt 17,5 százalékos kamattal pörög az összeg. Ezek után szívesen megkérdezném Varga Mihálytól, hogy miért beszél felelőtlen gazdálkodásról. Miért nem adja oda a kormány az intézményeinek a működéshez szükséges pénzt, hogy ki tudják fizetni a számláikat? Hol van itt az a felelősség, amelyre Varga Mihály olyan kényesen hivatkozik?

– *Varga Mihállyal tárgyalt? Ő tudja, hogy nem tudják majd fizetni a szolidaritási járulékot?*

– Újságot biztosan olvas. De a kollégái is tájékoztatták, ebben is biztos vagyok, mert már személyesen is beszéltem velük.

– *Kinek szólt hát akkor pontosan a pénzügyminiszter politikai élű kritikája, Önnek vagy Karácsony Gergelynek?*

– Egyikünknek sem. Az említett Facebook-posztot Varga a Fidesz szavazóinak szánta.

– *Végül önök is megüzenték, hogy nem fizetnek. Kölcsonkenyér visszajár?*

– Erről szó sincs, mi nem egy levélben vagy Facebook-posztban kívánjuk értesíteni a kormányt, hogy nem fizetjük a szolidaritási hozzájárulást, a bíróság elé visszük az ügyet. Közigazgatási perben kívánjuk tisztázni, hogy a kormánynak van-e joga az 58 milliárdos összeg – ami nem adó – beszédésére, vagy ez túlzó sarc.

– *Vagyis ezt vitatják. Talán azért, mert az Orbán Viktor által kiadott kormányrendelet alapozza meg az állami sarcot?*

– Nem, ennek törvény az alapja, ez rögzít egy képletet, amelynek alapján ki kell számolni a hozzájárulást. De ez nem adó, mert itt sem bevallás nincs, sem kivetés. És még egyszer mondom: a mértéke a túlzó.

– *Tehát az államkincstár nem tudja behajtani?*

– Ha nincs pénz a számlánkon, akkor nehéz lesz. De az inkasszót is szeretnénk megakadályozni. Hihetetlenül nagy összegről van szó. Ebből kétszer fel tudtuk volna újítani a Lánchidat, vagy elkezdhattük volna a Petőfi híd renoválását. Továbbá ebből a pénzből rendbe tudnánk tenni az összes budapesti felüljárót. Az 58 milliárdos járulékról egyébként egyetlen érvényes határozat sincs, amit meg lehetne támadni. De nemcsak ez a bajunk, hanem az is, hogy az önkormányzati támogatási rendszer alapján olyan környezetet kell a jogalkotónak teremtenie, vagy úgy kell pénzügyi forrásokat biztosíta-

nia, hogy abból a feladatokat el lehessen látni. Az állam pedig sokkal több pénz von el tőlünk, mint amennyit a kötelező feladatokra a város kap. Ez ellentmond a józan észnek és az önkormányzati charta szellemiségének is.

– *Ön korábban azt nyilatkozta, hogy Varga Mihály saját hatáskörében csökkenthetné a főváros terheit. Ezt fenntartja?*

– Megtehetné, de nem teszi, mert akkor hasonló kéréssel nyilván jönne a többi önkormányzat is. Ha egyébként valaki megnézi a fideszes vezetésű megyei jogú városok idei költségvetését, akkor egyik sincsen túl rózsás helyzetben. De ők nem nettó befizetői a költségvetésnek. Ők a kapott normatíva kétharmadát meg tudják tartani.

– *Mennyi pénzre lenne szükségük, hogy elkerüljék a csődnek akár csak a veszélyét is?*

– Három tétel van az idei költségvetésben, amelyben a pénzügyi egyensúly megtartása érdekében kértük a kormányzat segítségét. Egyrészt csökkenteni kéne a szolidaritási járulék elképesztő mértékét. Ez nagyjából 25 milliárd forint. A második: miután minden tartalékunkat át kellett forgatnunk működési kiadásokra, ezért a korábban leszerződött fejlesztéseknek a forrása nem volt biztosítva. A hiányra beállítottunk egy hitelt, amit a bankokkal le is tárgyaltunk, a közgyűlés elfogadta, de a kormány még nem hagyta jóvá. Nagyon nagy szükség lenne rá, a tervezett 16,6 milliárd forint sokat segítene. Jelenleg egyébként ezt a hitelt már fizetjük, vagyis előfinanszírozzuk, s várjuk a kormány jóváhagyását.

– *Mi a harmadik problémájuk?*

– A rezsitámogatás. Ugyanis minden kerület, illetve megyei jogú város, amelyik úgymond „rendesen” viselkedett, tehát tárgyalt a kormánnyal, januártól kapott rezsitámogatást. Mi is tárgyaltunk a kormánnyal, leadtuk az energiamegtakarítási programunkat, nagyon szép számokat produkáltak a cégeink és az intézményeink. Hisz az elmúlt fél év alatt a gázfelhasználás 35 százalékat spóroltuk meg, ami 4,5 millió köbméter megtakarítást jelent. Távhőben a korábbi felhasználás 29 százalékat takarítottuk meg, ami 55 ezer gigajoule-t jelentett. A villamos energia megtakarítása 4,4 százalékos – ami 10 millió kilowattóra –, azért csak ennyi, mert a közszolgáltatás leginkább a villamos energiát igényli; ide tartozik az ivóvíz-szolgáltatás, a közvilágítás, illetve a közösségi közlekedés is, amit soha nem korlátoznánk. Pedig nagyjából 24 milliárd forinttal emelkedett a rezsiszámlánk az elmúlt fél évben, amire a központi költségvetéstől egyetlen fillért sem kaptunk. Azt számoltuk, hogy ha a többi önkormányzathoz hasonló mértékű lenne a rezsitámogatásunk, akkor nekünk 10 milliárd forint járna az államtól. Ezt a három nagy tételt kértünk, illetve a Lánchíd-felújításnak a kormány által nyilvánosan megígért részét, a 6 milliárdot, és az uniós források terhére 11 milliárdért megvásárolt trolik árára is szükségünk van. Eddig egyik ügyben sincs előrehaladás.

– *A krízishelyzetben, amikor éjjelnappal számolnia kell, nem gondolkodott azon, hogy maradhatott volna társadalomkutató? A főváros „pénzügyminiszteri” állása bizonyára sok*

feladatot ad, s kevés sikerélménnyel jár. Élvezi a politikai konfliktusok rendezését?

– Fel sem merült bennem, hogy maradhattam volna politikai elemző vagy társadalomkutató. A mostani munkám lehetővé teszi, hogy éles helyzetekben nagyon rövid idő alatt sokat tanuljak az élet különböző területeiről. 2019 novemberében tettem le a hivatali esküt, az azóta eltelt időszakot át kellett élni ahhoz, hogy tudjam, mi történik egy 1,7 milliós, 525 négyzetkilométeres városban. Az első nagy kihívás a Covid-járvány volt, majd az azt követő gazdasági válság kezelése. Közben teljesen átalakult az élet, egy világváros átalakulását közvetlen közelből láthattam. Azt sokkal nehezebb volt megélni, hogy a hátrairink közelében kitört egy hagyományos háború, amelyben reguláris csapatok vesznek részt. Az Ukrajnában zajló háborúból elindult a menekültáradat, ennek a válságnak a kezelésébe mi is beszálltunk. A mi kollégáink voltak az elsők, akik a budapesti pályaudvarokon segítettek a menekülteket. Talán kevesen emlékeznek rá: egy februári csütörtökön támadták meg az oroszok Ukrajnát, s péntek este már fogadtuk az első ukrán menekülteket. Pillanatok alatt összeraktunk számukra egy ma is működő rendszert. Később persze jött az energiaválság, gyorsan meg kellett értenem a rendszer logikáját. Kitaláltuk az úgynevezett Budapest-modellt, amelynek a lényege az volt, hogy nem ülünk fel a magas energiaárak blöffjének.

– *Ha jól tudom, akkor az idén már piaci áron szándékoznak beszerezni az energiát. Ez igaz?*

– Komplex rendszert raktunk össze. A villamos energiát a három legnagyobb közszolgáltatás esetében (közösségi közlekedés, közvilágítás, ivóvíz-szolgáltatás) januártól valóban úgynevezett napi áron vásároljuk, nem láttuk ugyanis bizonyítottnak, hogy az energiaárak tartósan drágák maradnak, hisz ezt fundamentális okok nem támasztották alá. Jól tettük, igazunk lett, ami komoly sikerélmény. Úgyhogy a váltást egy pillanatra sem bántam meg.

– *Minden főpolgármester-helyettes mögött áll egy párt, emlékeim szerint önt egyetlen politikai erő sem támogatta. Légüres térben hogyan működhet a pénzügyekért felelős tisztviselő?*

– Én a pártpolitikán kívüli világból jöttem. Mögöttem valóban nincs frakció, engem a főpolgármester, Karácsony Gergely kért fel erre a posztra, amit a közgyűlés el is fogadott. Tehát, ha tetszik, akkor Karácsony Gergely mellett, a közgyűlési többséget alkotó képviselők bizalmát élvezem.

– *Gondolom, bármely politikai párt jelöltjeként könnyebb lenne betérjesztéseket írni és elfogadtatni.*

– Nem így működik, ez egy olyan út, amelyen csak akkor tudunk végigmenni, ha egymásra támaszkodunk. Nincs olyan, hogy valamely párt által delegált főpolgármester-helyettes csak saját politikai közösségének a politikáját hajtja végre, a többit pedig akadályozza. Vagyis mi koalícióban a közös várospolitikát hajtjuk végre. Ehhez mind a főpolgármester, mind a koalíció támogatását élvezem.

– *Mondja, személy szerint szeret lakógyűlésre járni, vagy a feleségére hagyja a feladatot?*

– Talán meglepi, de a lakóhelyemen rendszeresen járok lakógyűlésre, sőt számvizsgáló bizottsági tag is vagyok a társasház létrejötté óta. Tehát edzett vagyok, szeretem a vitát, persze nem a parttalan hitvitát. De szűk lakóhelyi közösségem életéről is döntenem kell, olykor igen élések a viták, másnap pedig találkozunk a lépcsőházban. Nyilván tudja, hogy a számvizsgáló bizottság a közösség nevében ellenőrzi a társasház költségvetésének a működését. Kihívásnak tekintem ezt a feladatot is, és lehet, hogy furán hangzik, de valahol szeretem is.

– *A túlélőprogram meghirdetése mellett szervezték meg a lakógyűlést, ami négy kérdésből álló dokumentum kitöltéséből áll. Nem kelt majd ez komolyabb konfliktust a fővárosban élők között, ahogy a társasházban előfordul?*

– Nem hinném, ez a mi lakógyűlésünk már elindult, az első leveleket az interjú készültkor ki is küldtük. Online is ki lehet tölteni a kérdőívet, illetve személyesen az ügyfélszolgálati irodában is.

– *A kérdőívet én is megkaptam. Négy kérdést kell megválaszolniuk a fővárosiaknak. Azon töprengtem, hogy vajon a városvezetésnek megtetszett a Fidesz nemzeti konzultációja? Az ön társadalomkutató múltja nem azt igényelné, hogy a véleményeket tudományos alapossággal tükröző kutatásokra lenne szükség a választ is sugalló felmérések helyett?*

– Ha a nemváltó óvodásokról készült nemzeti konzultációra gondol,

akkor érdeklődve hallgatom, hogy mi az analógia a kormány és a mi kérdőívünk között! Elárulja?

– *Nem is annyira a kérdésekre gondolok, bár azokra is. Készíthetnének komoly reprezentatív felmérést, amely híven tükrözné az ügyben a fővárosi polgárok véleményét.*

– Arra gondol, hogy a négy kérdésre adott válasz csak azok véleményét tükrözi, akik részt vesznek a lakógyűlés kérdőívnek kitöltésén?

– *Igen, pontosan. A Fidesz jogosan kap a tudósoktól hideget-meleget a tudománytalan konzultációk miatt. Erre most a főváros is elkezdte?*

– Igen, hisz ilyen a választás is. Csak azok véleményét tükrözi, akik azon részt vesznek.

– *Most viszont nincs választás, és önök azt szeretnék például tudni, hogy a budapestiek szerint igazságos-e, hogy a kormány tízszeresére emelte a fővárosiakat sújtó elvonás mértékét.*

– Ugyanaz a dilemma, mint a választások esetén. Csak a megjelenetek véleménye számít. Különb ez egy hitvita, magam is hallom a véleményeket, hogy ez olyan, mint a nemzeti konzultáció. Szerintem nem, mert ebben nincsenek mondva-csinált kérdések.

– *No de melyik budapesti mondaná, hogy a tízszeres elvonás lenne indokolt?*

– Mi van akkor, ha valaki mégis ezt tartja igazságosnak?

– *Szerintem még a Fidesz támogatói sem szeretnék, ha a tömegközlekedés veszélybe kerülne Budapesten. Ezért álkérdésnek érzem ezt...*

– Mi van akkor, ha valaki komolyan azt hiszi, hogy a kormánynál van jó helyen a pénz? De nézzük a második kérdést, amely azt kutatja, ami bennünket tényleg érdekel. Tehát, hogy elfogadják-e, ha a város vezetése felfüggeszti a kormányzati elvonások befizetését, vagy ha ennek hiányában csökkenti a közösségi közlekedésben részt vevő járatszámot.

– *Ki akarná, hogy a saját városában rosszabb legyen a tömegközlekedés?*

– Mi azt tesszük majd, amit a választók mondanak. Csak jelzem: fizetni is, a járatszámot is tartani nem lehet. Egyébként Debrecenben hasonló volt a dilemma, a város vezetése vagy befizeti a szolidaritási járulékot, és ritkítja a járatokat; a villamosjáratokat is! De Debrecenben nem kérdezték meg a helyieket, mi megkérdezzük. Nagyon fontos különbség!

– *Beszélgetésünk első fele arról szólt, hogy nem akarnak járatcsökkentést, inkább a szolidaritási hozzájárulást nem fizetik. Tehát ezt a véleményt akarják majd igazolni, amivel én személy szerint egyetértek. Erre a válaszra számítanak?*

– Mi megkérdezzük a budapestieket, akik majd döntenek.

– *Akkor is, ha önök, a városvezetők a döntéssel nem értenek egyet?*

– Ha azt a választ kapjuk, hogy fizessük be a főváros költségvetését megnyomorító hozzájárulást, akkor megtesszük, s közben ritkítjuk a járatszámot. Az első negyedév költségvetési adatait ismerem; ebből egyértelműen kiderül, hogy a főváros

működési kiadásának 37 százaléka ment el közösségi közlekedésre az első három hónapban.

– *Nem lehet, hogy önök elsősorban a terhek nagyságát akarják érzékeltetni?*

– Eszünkben sincs. Nyíltan beszélünk a lehetőségekről. A közlekedés a pénzünk 37 százalékát vitte el. Egyébként ön tudna-e válaszolni arra a kérdésre, hogy melyik volt a második legköltségigényesebb funkció?

– *Természetesen fogalmam sincs.*

– Pedig egyszerű a válasz: a kormány finanszírozása! A szolidaritási hozzájárulás, amely a működési kiadásaink 19 százalékát vitte el! Mondja el valaki, hogy miért a főváros feladata a magyar költségvetés fenntartása! Amikor ömlik az áfa az államkasszába. Összehasonlításképp: a budapesti közvilágítás a működési kiadások 5 százalékát, a hitelek kamata 8 százalékot vitt el.

– *A kormány azt mondja erre, hogy az így behajtott szolidaritási hozzájárulást a szegényebb önkormányzatok között osztják szét. Ez nem értelmes cél?*

– De miért gondoljuk, hogy igaz?!

– *Tényleg nem igaz?*

– Tudjuk, hogy igaz?

– *Én biztos nem.*

– Ebben az ügyben szeretem Cser-Palkovics Andrásnak, Székesfehérvár fideszes polgármesterének a véleményét idézni, aki azt mondta idén januárban, hogy ez a kormányzati állítás jól hangzik, de olyan, mint Colombo felesége: még senki sem

látta. Senkinek sincs fogalma arról, hogy akár a székesfehérváriak vagy a budapestiek pénze hogyan kerül oda a kisebb településekre.

Persze, ha lenne egy önkormányzati alap, ahova beérkezne az összes szolidaritási hozzájárulás, s lenne az alap fölött – az önkormányzatok bevonásával – egy irányító testület, amely képes ellenőrizni, hogy a pénz hogyan jut el a rászoruló önkormányzatokhoz, akkor elhinném, hogy a pénz a rászorulókhoz megy. Így viszont még azt is feltételezhetem, hogy a Vodafone megvásárlására költötték a pénzünket. A kérdés csak az, hogy akarnak-e a budapestiek telefontársaságot vásárolni, vagy inkább a 4-es, 6-os villamost és a metrót akarják működtetni.

– *A lakógyűlés harmadik és negyedik kérdése a Lánchíd felújításáról szól. Nem tartja álkérdésnek, hogy a kormány fizesse ki a híd felújítására ígért pénzt?*

– Ha álkérdés lenne, akkor a kormány már régen kifizette volna. De eddig semmi. Már a végén vagyunk a felújításnak, várhatóan határidő előtt elkészül a felújítás. A hatmilliárdból hárommilliárdot nekünk már meg kellett előlegezni. Ekkor a cilinderről előveszik azt az új ötletet, hogy a Lánchídon mehesse át mindenki, ne korlátozzuk a forgalmat, ami eddig a dugók sorát eredményezte. Korábban soha nem szabtak feltételeket. Épp ezért kérdezzük a negyedik kérdésben, hogy kedves budapestiek, önök mit gondolnak arról a közlekedésszervezési szempontról, hogy legyen-e autós közlekedés a Lánchídon. A felújítás tizennyolc hónapja alatt ugyanis kiderült, hogy a város közlekedése a Lánchíd nélkül

is működőképes. A híd elterelt formája a többi budapesti hídon nem okozott torlódást. Egyébként az autókat nem tiltottuk le a Lánchídról teljesen, hiszen a taxik használhatják, és természetesen a közösségi közlekedés is. Amióta megnyitottuk a felújított Lánchidat, gyorsabb a kapcsolat Buda és Pest között! Busszal többen jutnak át a másik partra, mint eddig. A 2019-es képek még dügővel teli átkelésről tudósítottak, ma ez nincs. A jövőben több autóbust akarunk, kevesebb autót. Növelve ezzel a hídnak a közösségi közlekedésben betöltött erejét.

– A pesti pletyka szerint az a probléma a kormánynak, hogy az Országházból a politikusok csak kerülővel juthatnak el a Karmelita kolostorba, ezért akadályozzák a hatmilliárd átutalását is. Ez lehet reális?

– Nézze, gyakran járok a városban gyalog is, látom, hogy a kormányzati politikusok kék lámpával rendre átmentek a hídon. Megígérem, hogy ezt ezután is megtehetik.

– Árulja el, ön tudja, hogy miért nem utalják át az ígért hatmilliárdot? Kezd az egész zsarolásnak tűnő akció kontraproduktívá válni. Nem gondolja?

– Erre a kérdésre akkor fogok tudni válaszolni, ha a lakógyűlés kérdéseire beérkeznek az állampolgári válaszok. Szerintem ha a lakógyűlés, tehát a fővárosi polgárok a mi álláspontunk mellett teszik le a garast, akkor a kormánynak egy dolga van: fizetni. De ezt korábban is megtehetné.

– Amikor meghirdette a főváros az úgynevezett túlélőcsomagot, másnap

megjelent a propagandasajtóban, hogy meg kéne szüntetni a főpolgármesteri funkciót. Lát erre kormányzati szándékot és jogi lehetőséget?

– Elvileg a Fidesz a kétharmadával azt csinál, amit akar, de pusztán azért, mert mi meg akarjuk oldani ezt az égető problémát, és felemeljük a szavunkat az elviselhetetlen terhek ellen, túlzónak és kicsinyesnek tartanám, ha ez a törekvés megvalósulna. A budapestiek szerintem ezt nem hagynák szó nélkül; még akkor sem, ha az önkormányzat maradna, csak a közvetlen választást szüntetnék meg, ami a félelem jele is lehet. A választáson ez is eldől.

– Jövő tavasszal lesz az önkormányzati választás, az országban újráválasztják majd a polgármestereket és a testületeket. A hivatalban lévő önkormányzati tisztségviselőknek a mandátuma azonban csak jövő október elsején jár le. Így aztán előfordulhat, hogy egy településnek két polgármestere vagy két képviselő-testülete lesz, esetleg eltérő színezetű. Mit fognak ezek csinálni?

– Jogilag egyértelmű lesz a helyzet, de politikailag előállhat, amit ön mond. Rossz esetben veszekednek, jobb esetben kidolgozzák a fél évre szóló játékszabályokat. Izgalmas időszak lesz. Ha a távozni kényszerülők okosak, akkor az új testületek felállításáig olyan döntéseket már nem hoznak, amelyek a települések számára elköteleződést jelentenek. Az új szereplők pedig hagyják dolgozni a régieket, de az is lehetséges, hogy egyszerűen veszekedni kezdenek. Reméljük, nem ez a kormányzati szándék. Ad absurdum még az is előfordulhat, hogy a kétharmadot birtokló többség – nem túl elegánsan – lerö-

vidíti a 2019-ben győztesek mandátumát. Ezt ma még senki sem tudja. Mindenesetre ezzel jár, hogy megváltottatták a választási törvényt.

– Négy éve az ellenzék önkormányzati győzelmét igen nagy sikerként könyvelhette el. Miért nem voltak képesek az elmúlt négy évben az anyagiakkal is rendelkező önkormányzatok a kormányzattal szemben érezhető politikai és hatalmi ellensúlyt létrehozni?

– A két hatalmi ágnek nem azonos az alkotmányjogi helyzete,

más a jogi felhatalmazásuk. Az önkormányzat az önkormányzat, a kormány pedig kormány. Illúzió volt azt hinni, hogy az önkormányzatokban bekövetkezett ellenzéki hatalomátvétellel egy ciklus alatt kétpólusúvá lehet tenni a magyar politikát. Illetve tévedtek azok, akik abban reménykedtek, hogy a főpolgármesterek és a polgármesterek képesek lesznek politikai alternatívát képezni Magyarországon. A helyi politika soha nem szólhat erről.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Hónapló

Dalos György

A győzelem napja(i)

Berlin, 2023. május 9.

Putyin elnök balján és jobbán a moszkvai Vörös téren egy-egy aggastyán feszít, mellén az összes lehetséges kitüntetéssel. Legalábbis jelképesen ők ketten lehetnek az utolsó még élő háborús veteránok. Ha meggondoljuk, hogy a szovjet férfiakra tizenhetedik betöltött életévüktől terjedt ki a hadkötelezettség, akkor még az 1945-ben bevonultaknak is 1927–28-ban kellett születniük, vagyis ha ma élnek, közelebb járnak a száz esztendőhöz, mint a kilencvenhez. Mindent összevéve az Oroszországi Föderációban mintegy hatvanezerre tehető azoknak a száma, akiknek még közvetlen katonai tapasztalatuk van a Nagy Honvédő Háborúról, gyerekkori emlékképeket pedig néhány százezren őrizhetnek, zömmel a hosszabb várható élettartamú nők. Miáltal a Velikaja Otyecsetvennaja Vojna, közkeletű rövidítéssel VOV, végérvényesen historikumká vált, akárcsak a Batu kán hordái vagy a napóleoni Grande Armée elleni dicsőségteljes védekező hadviselés.

Moszkvai diákéveimben megtanultam, hogy az ország két fő ünnepe május 1-jéhez és november 7-hez fűződik, s ezek az évfordulók többnyire háromnapos népnünpélybe, úgynevezett „narodnoje guljanyijébe” torkolltak – vásári rendezvényekkel, hangversenyekkel, tűzijátékkal és persze sok-sok tortával, pezsgővel, vodkával, s ilyenkor az élelmiszerboltok is megteltek áruval. Ha az állami ünnep pénteki napra esett, akkor az amúgy sem legendás munkafegyelem már csütörtökön alábbhagyott, hiszen a piros betűs napokra be is kellett vásárolni, ha viszont vasárnap tartották az esedékes katonai parádét vagy felvonulást, akkor a hétfőre mint munkanapra lehetett legyinteni. Volt aztán egy különleges esztendő, 1965, amikor a szombatra eső május elsejét, a nemzetközi munkásosztály harci napját egy hét választotta el május 9-től, annak a napnak a huszadik évfordulójától, amikor szovjet katonák kitűzték a Reichstag ormára a sarló-kalapácsos vörös zászlót. Világos volt, hogy ez a két ünnep menthetetlenül egybefolyik.

Huszonegy éves voltam akkor, s enyhén szólva naivan gondolkodtam, de annyit megértettem, hogy a laza hangulattal a pártvezetés üzen a társadalomnak: úgymond legyetek nyugodtak, semmi sem fog változni. S valóban: a párt- és állami vezetők – Brezsnyev, Koszigin, Mikojan, Gromiko, Szuszlov –, akik az előző év októberében államcsínnel buktatták meg Hruscsovot, változatlanul ott ültek a mauzóleum mellvédjén, s hatalmas fotóikkal kitapétázták a Vörös térre vezető házak falát. Csak a kerek képű, kopasz pártfőtítkár nem mosolygott többé a népre. És mert Hruscsov neve a személyi kultuszt elítélő XX. pártkongresszussal forrott össze, nyilvánosan soha meg

nem indokolt leváltását sokan némi túlzással Sztálin rehabilitálásának kezdeteként értelmezték: a városszerte teljes díszben parádézó veteránok némelyike úgy viselte a bátorságért kapott érdemrendet, hogy azon a generalisszimusz képe legyen látható. Éppen a győzelem napján ebbe nehezen lehetett belekötni. Ami pedig az ígéretet illeti, miszerint „semmi sem fog változni”, azt Hruscsov utódai maradéktalanul beváltották. Épp a változatlanlás lett a programjuk, amely azután valósággal szétrohasztotta a rendszert idült hiánygazdaságával és évről évre kiüresedő győzelemkultuszával együtt.

Az a rettenetesen megszenvedett május 9. azóta annyi május 9-re hullott szét, ahány alkotóelem vált le az egykori Szovjetunióról. Oroszország háborúját, amelyet Oroszországban nevének nevezni is Btk.-ba ütköző cselekménynek számít, hiszen a hivatalos szóhasználat még mindig „különleges hadműveletként” bagatellizálja, a mostani orosz vezetés védekező háborúnak, mintegy a VOV folytatásának igyekszik beállítani. Kijevben május 9-ét Európa-nappá nyilvánították, a balti köztársaságokban ignorálják, éppen csak nem gyásznapként emlékeznek meg róla, Moldovában hol a győzelem napjának, hol pedig Európa-napnak titulálják. A moszkvai ünnepeken az egykori szovjetköztársaságok közül az Orosz Föderációtól gazdaságilag függő közép-ázsiai és kaukázusi utódállamokból meg a talán egyedül őszintén oroszbarát Belarusból jött küldöttség vett részt.

Igen, háború folyik, nálunk ezt a szót ki szabad mondani, történészként akár örökösödési háborúként is jellemezhetnénk, hiszen egy volt birodalom tagállamai keveredtek véres harcba egymással. S mégis: az a bizonyos 1945. május 9. nem kevesebbet jelentett, mint hogy eljött a béke első napja, és Európa megszabadult Hitlertől. És erre akkor is érdemes visszaemlékezni, ha majdnem hatvan év múltán túl sok öröm vegyül az örömbe.

*

Jeruzsálemi kirándulásom (*Mozgó Világ*, 2023/5.) utolsó napjait megkeverte egy a jobb hüvelykujjamon támadt parányi seb, amely eleinte csak viszkedett, de végül begyulladt és gennyes lett. A hazaérkezésünket követő szombat reggelen mindenesetre bementem a Charité ügyeletére, hogy nézzék meg és lássák el a fura sérülést. Csakhogy úgy jártam, mint Hans Castorp Davosban: ott marasztaltak. Milyen nagyszerű találmány az okostelefon! – ez a szimpla igazság ötlött eszembe a drákói döntés hallatán. Így legalább legott értesíthettem A.-t, nem kis ijedelmet okozva neki. Még aznap megműtötték az ujjamat, folyamatos infúziós antibiotikumra fogtak, és egészen a következő szombat reggelig benntartottak. Nyilvánvalóan a szepszist akarták elkerülni.

Fekvőbetegként az ember egyfajta mesterséges gyermekkorba pottyán. Fekszik a hófehér ágyikóban, és várja a soron következő vizitet, vérvételt, kötözést, reggelit, ebédet és vacsorát. A személyzet, mondhatni, igen kedves volt és nemzetközi: az egyik nap üzbég nővérke tette rám a könyökömig érő sánt, másnap palesztin ápoló szorgoskodott a tűnek nehezen

engedelmeskedő vénám körül, harmadnap egy szociális dolgozó érdeklődött a hogylétem felől. Az orvosok többnyire akcentus nélküli beszéltek – Németországban az orvosoknak csak tíz százaléka külföldi. Hogy ne nyomasszon a tétlenség, A. behozta a laptopomat, majd Ráth-Végh István megunhatatlan könyvét, *Az emberi butaság történetét*. Napközben írtam és olvastam tehát, esténként az internetes tévéműsorban az ukrainai háború szörnyűséges képein hüledeztem. S noha épségemet egy pillanatig sem fenyegette veszély, mintegy túlélésre rendezkedtem be, unos-untalan arra az alkalomra gondoltam, amelyen, akárcsak rövid időre, kitörhetek ebből a tömény gyámoltalanságból.

Ez az alkalom, mégpedig nem is akármilyen, keddre, március 28-ra esett. Ekkorra volt kitűzve a Művészeti Akadémián az idén nekem megítélt Heinrich Mann-díj átvételi ünnepsége, hogy úgy mondjam, ez volt számomra az irodalmi győzelem napja. Január óta készültem az eseményre, barátoknak és kollégáknak szétküldtem a személyes meghívókat, felfrissítettem a névadóval kapcsolatos ismereteimet, hiszen utoljára gimnazista koromban olvastam tőle a „Ronda tanár urat”, tanórán, pad alatt, Kosztolányi Dezső fordításában. Időben megírtam a laudációt és a díjátadást követő köszönő beszédemet. A. egy jelmeztervező gondosságával szemelte ki ünnepi öltözékemet, benne a fehér inggel és a borszínű csokornyakkendővel, amelyet nagyjából tízévenként háromszor szoktam viselni. Mindez szép rendesen el volt tervezve, ám a hüvelykujjam egyszerűen kérdésessé tette az egészet. Jóllehet már a felvételnél megpendítettem az esedékes fellépést, a Charité urai ragaszkodtak hozzá, hogy csak a gyulladás leszorítása után hagyhatom el a kórház épületét. Ezt a kedvező eredményt a napi három kötözés dacára sem sikerült elérni, úgyhogy kedd reggel megismételték az operációt. A teljes érzéstelenítésből felocsúdva még mindig nem tudhattam, hogy kiengednek-e az ünnepségre, amelynek helyszíne a Művészeti Akadémia épülete, valaha Konrád Gyuri barátom birodalma, karnyújtásnyira van a Charitétól. A kedvező döntést délután háromkor hozták meg: két kötözés között saját felelősségemre elhagyhattam fekvőhelyemet. Annyi időm maradt, hogy A. kocsival épp hazavihetett, megfürödtem, borotválkoztam és átöltöztem. Ez utóbbi műveleteket jócskán megnehezítette a jobb kezemet könyökig lefedő és sínnel kitámasztott gézrengeteg. Bal kézzel ettem néhány otthoni falatot, majd uzsgyi, be a taxiba, és irány az Akadémia. Hűha, gondoltam tényelnesen, még jó, hogy nem az irodalmi Nobelt kaptam meg, akkor ugyanis Stockholmba kellene odaérni este hétre. Végül is szerencsésen abszolváltam a rendkívüli estét, a koncertet, a beszédeket és a fogadást, amelyen a helyzetből adódóan senkivel sem rázhattam kezét, és az alkalomra előkészített könyveimet sem szignálhattam. Fél tíz tájban kötelességtudóan, angolosan távoztam dicsőségem színhelyéről, este tízre már hálóruhában, ágyam szélén ülve vártam az esedékes esti infúziót és átkötözést. Abban a pillanatban úgy éreztem: kiérdemeltem a Heinrich Mann-díjat, ha másért nem, ezért a maratonért.

Ha már önfényezés, legyen teljes. Pesten megjelent *Három Berlin* című könyvem, afféle önéletrajzba illesztett várostörténet. Megvallom, hogy bár kis híján német szerző lettem, magyar megjelenéseim még mindig nagyobb izgalmat váltanak ki belőlem, mint az itteni sikerek. A kórházból hazatérve megkértem kiadómat, hogy egy tiszteletpéldányt juttasson el unokámhoz, az áprilisban tizenhatodik esztendejét betöltő Julcsihoz. Néhány nappal később Julcsi köszönettel nyugtázta a könyv átvételét, bár tapintatosan jelezte, hogy nem fog hozzá azonnal, mert előbb végig kell olvasnia Hermann Hesse *Narziss és Goldmund* című remekét. Most aztán izgulhatok.

Hargitai Miklós

Nem esik

78

Száll a repülő az égen, az ablakokon túl ragyogóan süt a nap. Mint tudjuk, a felhők fölött mindig, de az Ibériai-félsziget fölött már egy jó ideje nincsenek felhők. Pontosan emlékszem, mert januárban nem jellemző a villámlás, márpedig akkor dörgött, villámlott, majd eleredt az eső; esett egész nap, egész éjjel, és még a következő napon is. Azóta viszont egy csepp sem – illetve, ha jobban utánagondolok, ez így nem teljesen igaz, mert valamikor május elején esett néhány csepp; észre sem vettem volna, ha nem annyira poros a szélvédő, így viszont be kellett indítani az ablaktörölőt. Öt hónap alatt azért ez nem annyira sok csapadék. Idén eddig a szokásos mennyiség 25 százaléka hullott, márpedig Andalúziában a szokásos mennyiség sem túl jelentős. Májusban 20 milliméter az átlagosan lehulló mennyiség, szemben az erre felé a legcsapadékosabb hónapnak számító november 110 milliméterével. A víztározók 20 százalékon állnak, ami jelentős vízhiányt vetít előre. Itt úgy működik a vízgazdálkodás, hogy az ősszel, azaz novembertől márciusig (általában) érkező csapadékot a nagy folyók völgyzáró gátas tározóiban fel fogják, aztán az év hátralévő részében fokozatosan felhasználják. Hát most nem nagyon van/lesz mit felhasználni. A mangóültvények már sorvadoznak, és akik értenek hozzá, azt mondják, hogy a narancstermés is soványnak ígérkezik. Eperből egyelőre van elég. (Hogy hol és hogyan termesztik, az talány, mert az eper vízigényes növény; igaz, nemrég olvastuk valahol, hogy a világon Izrael után Spanyolországban a legmagasabb a megtisztított és öntözésre használt szennyvíz aránya. Ebbe nem is kell mélyebben bele gondolni, mert ha az ember sokat töpreng, a végén eszébe jut, hogy egyes kelet-európai országokban a nem megtisztított szennyvizet, a hígtrágyát és a szennyvíziszapot is kiszórják az eperföldekre.) Az ára is lefelé megy, De ha minden így marad, a többi gyümölcs valószínűleg drága lesz az idén.

Megy a repülő a rögos égi országúton. Turbulenciák vannak, talán a lenti forróság és a felszálló légáramlatok miatt; az út nagy részén bekapcsolt biztonsági övvel utazunk. Odalenn a táj semmiben nem különbözik attól, amit

első ideérkezésünkkor, tavaly augusztusban tapasztaltunk: a fű kiégett, az olajfák és a fenyők szigetei tompán zöldellnek a szárazra sült gyepek okkersárga óceánjában.

Magyarországról jövünk, családi ügyekben voltunk távol. Most visszafelé igyekszünk: haladunk az esős, bujazöld, párás otthon felől a félsivatag rekkenő szárazsága felé, ahol nappal minden élő árnyékot keres, hogy elbújhasson az átható fény elől, és éjszakánként a tikkadt gekkók tátott szájjal, lihegve kapkodják a levegőt az átforrósodott házfalakon. Kaptunk négy napnyi magyar tavaszt a nyolc hónapig tartó spanyol nyárban, és most visszük magunkkal a színet, az illatait, a hangját, a hangulatát.

Hogy milyen az élet – nagyrészt – víz nélkül, azt majd ezután tudjuk meg. A fák már tudják – ha máshonnan nem, hát a génjeikből: voltak itt száraz periódusok korábban is. Kevesebb virág, kevesebb hajtás, kevesebb levél, rövid távon ez a túlélés receptje. A madarak is kevesebb tojást raknak.

A tavalyi év is aszályosabb volt az átlagosnál. Alighanem írtam már, de talán érdemes megismételni: Dél-Spanyolország jelene nagyon hasonlít Európa jövőjére, ha klímaszempontról vizsgáljuk. Tíz-húsz év múlva ez lesz otthon is, vagy valami ilyesmi. A fák... Az őshonosak közül nagyon sok kiszárad és eltűnik. De lesz néhány jövevény, ami megtalálja a számítását, és a többiek rovására látványosan elterjed. A növényvilágban egy adott fajösszetétel mindig egy adott éghajlatvariáns lenyomata (hiszen arra a környezeti feltételrendszerre lett optimalizálva), ha változik az éghajlat, a növényzetnek is törvényszerűen változnia kell. Ami az egyiknek hátrány, az a másiknak – a tágabb tűrésűnek vagy az aszályt könnyebben elviselőnek – evolúciós előny. Az egyik elszárad, vagy csak lassabban nő, nehezebben ereszt gyökeret, a másik pedig kihasználja az üresen maradt niche-t, és vígan él, terjeszkedik, hódít. Nálunk talán az akác lesz a nyerő, az eperfa meg a bálványfa. Spanyolországban jelen állás szerint az eukaliptusz a győztes, de még itt sem hirdettek végeredményt, otthon is korai lenne.

Aztán a folyók. A többségük kiszárad, vagy időszakossá válik. Az utóbbi úgy kell érteni, hogy évekig semmi sem folyik bennük, néha meg kiáradnak, féktelenül, mintha a régi nagy árvizekre emlékeznének.

És persze az állatok: a flóra után a fauna is átalakul. A budapesti Tűzoltó utca gekkói (ez nem valami városi legenda, hanem tudományosan feltárt valóság) egyre nagyobb területeket foglalnak el a városban. Pécsett, Szegeden megjelennek a papagájok. Nem kell sok nekik: csak néhány fokot emelkedjen az átlaghőmérséklet, és már át tudnak telelni; nemhogy Brüsszelben, de számos német nagyvárosban is megoldották már. Egyszóval lesznek papagájaink. A rossz hír, hogy a ma ismert technikai civilizáció a globális átlaghőmérséklet körülbelül három Celsius-fokos növekedésénél összeomlik. Ez egy ilyen játék: ahol vannak nyertesek, ott lesznek vesztesek is, de az még odébb van. Előbb a pókok jönnek, meg a keselyűk. A keselyű szereti a klímaváltozást, ahogy a háborút is. Nekünk veszély, neki lehetőség.

A gép száll, már valahol Albacete környékén járunk. Még fél óra, aztán ereszkedni kezd, kikanyarodik a tenger fölé, és az orrával célba veszi Malagát. Késő este van, mire földet érünk, a reptér úgyszólván üres. Az agglomer-

rációs vonaton is szellősek a széksorok: húsvétkor három szerelvényt is el kellett engedni, mire a negyedikre nagy nehezen felfértünk, de most nincs körmenet, csak a munkából hazafelé tartókkal meg néhány előszezoni vendéggel osztozunk a helyeken.

A torrequebradai állomás is néptelen. Lassan sétálunk a mediterrán szürkeületben, a fejünk fölött választási „elefántfüleket” himbál az esti szél. „Szavazz a PP-re!” – ennyi az üzenet, és voltaképp ennyi az összes találkozásunk a spanyol politikával 2022 augusztusa óta. Hogy mi az a PP, azt nem tudjuk. A szomszédaink sem, akiktől megkérdeztük – mentségükre szóljon, hogy eredetileg brazilok, de már sok éve itt élnek, a gyerekeik itteni iskolákba járnak, a társasház garázsában egy piros kabrió és két lila sup várja őket, vagyis rendelkeznek mindennel, ami a tartós ittléthez nélkülözhetetlen. A pártok vagy a lokális politikai viszonyok akár csak felületes ismerete nem tartozik a szükséges dolgok közé. A városban, ahol élünk, rend van, a közbiztonságra nincs panasz, a munkanélküliség (ha a novembertől márciusig tartó holszezontól eltekintünk) alacsony, a korrupció legalábbis nem látványos. Ezen az sem változtat, ha marad a mostani garnitúra, meg az sem, ha megy. A tét kicsi, az izgalom mérsékelt – még csak az sem világos, hogy települési vagy „autonóm közösségi” (tartományi) választás közeleg. A napját ismerjük, május 28-án lesz, de szavazni nem tervezünk: bár lenne rá jogunk, mert átmenetileg itt lakunk, és az adó nagyobbik részét is itt fizetjük. De így sem éreznénk méltányosnak, hogy beleszóljunk a benalmadénaiai/malagaiak/andalúzok négy (?) évre szóló döntésébe. Valószínűleg soha nem fog kiderülni – számunkra –, hogy ki győzött, és szinte bizonyos, hogy ha tudnánk, az sem változtatna semmin. Az alapvető kérdésekben konszenzus van. Ilyen alapvető kérdés az EU-tagság (pozitív) megítélése, Ukrajna katonai támogatása, a fiatalok munkához juttatása. Hogy miről szoktak vitatkozni, az szintén rejtély előttünk, és itt a tengerparton nem is sokat számít. Az számít, hogy Észak- és Nyugat-Európában ne mélyüljön el a recesszió, mert különben nem jön majd elegendő vendég; folytatódjon az üzemanyagárak csökkenése; ne legyen újabb Covid-hullám – hetek óta nem volt új megbetegedés, immár a tömegközlekedésen sem kötelező a maszk, csak az egészségügyi intézményekben kell viselni –, és hogy essen végre az eső.

Éjszaka megfordul a szél, és szórványos felhőket hoz északnyugat felől, abból az irányból, ahonnan olykor a csapadék is érkezik. Bár késő van, az erkélyeken emberek állnak, nyújtogatják a nyakukat, kitarthatják a kezüket a szélbe, és reménykednek. Átszólnak egymáshoz, mosolyogva az égre mutatnak, és optimistán leszedik a száradni kiakasztott ruhát. Ha nem értesz egy szót sem abból, amit mondanak, akkor is érzed, hogy valami fontos dolog készül.

Hajnakra vastag felhőtakaró érkezik. Az emberek még mindig vagy már megint kint vannak az erkélyeken. A levegőben esőszag száll – vagy csak odaképzeld, mert eső nem esik. Reggel sem. Délben sem. Este sem. Semikor.

Harag és félelem

A rendszerváltás előtt könnyebb volt Újvidékről Budapestre utazni, mint most. Négy járat közül az egyik éjszakai volt. Aztán kevesebb lett a járat. A kilencvenes években ez érthető volt, hiszen a két ország között fagyos volt a viszony, de abban bíztam, hogy idővel helyreáll a régi rend. Nem így történt! Ahogy erősödött a barátság, úgy csökkent a járatok száma. A jelenlegi barátság csúcspontján egy járat sincs, mert a kínaiak építik az új nagy sebességű vasutat, ezért megszüntették a járatokat. Azzal biztatnak, hogy pár év múlva nagy sebességű vasúton közlekedünk majd Belgrád és Budapest között, akkor két óra alatt tesszük meg az utat. A régi osztrák–magyar síneken a vicinális mindeddig legalább hat óra hosszat döcögött. Egyszer majd beköszöntenek a szép idők, és a kínaiaknak köszönve a magyar–szerb barátság nemcsak a szónoklatokban, hanem a tettekben is megnyilvánul azok számára, akiknek nincs autójuk. Még az is előfordulhat, hogy a szupergazdag autósok is rászánják magukat a nagy sebességű vasúton való utazásra, tehát megtörténhet, hogy az egyik fülkében rábukkanok valamilyen rangos szerbiai politikusra, aki megkérdezi tőlem: Hová utazik, Végel úr? A Katona József színházba, válaszolom. És Ön? Én a Karmelita kolostorba. Így repülünk majd együtt Budapestre.

Csak az a kérdés, hogy mikor következnek be a szép napok, hiszen állandóan halogatják a végső határidőt. Igaz, valami mégis történt, mert a Belgrád–Újvidék között üzemelő gyorsvasút megnyitóján Orbán Viktor is megjelent és hatásos beszédet tartott. A Szerb Haladó Párt kirendelt tagjai és a helyi közművek kirendelt dolgozói lelkesen megtapsolták. Láttam, amint gyülekeznek a sugárúton, mert a pályaudvar csupán pár száz méterre van a lakásomtól. Az utcáról akár élőben láthattam volna Orbán Viktort és Aleksandar Vučićot, csakhogy akkor nem hallottam volna mit mondanak, ezért inkább a tévé mellett döntöttem. Bár nagyon fülettem, arról nem értesítettek, hogy mikor repülök nagy sebességű vasúton Budapestre.

Most már csak az a kérdés foglalkoztat, hogy megérem-e. Addig is a régi járatokról töprengek. Egyszer meg kell írnom budapesti kiruccanásaim történetét. Most csak az elsőről írok, ez valamikor 1961 körül lehetett. Az Ifjúsági Szövetség összetoborozott vagy ötven fiatal írot abból a célból, hogy Budapesten ápoljuk a jugoszláv–magyar barátságot. Lelkünkre kötötték, hogy semmi rosszat ne mondjunk Magyarországról, főleg ne hozzuk szóba 56-ot, de arra is figyelmeztettek bennünket, hogy óvakodjunk a magyar lányoktól, nehogy beszervezzenek bennünket.

A határhoz közeledve az ablakból bámultam a sík rónát, mert a senki földjét szerettem volna látni. Sokat olvastam róla, és nagyon kíváncsoztam oda. Egy életen át izgalomban tartott, s nem csoda, hogy a kilencvenes években a *Wittgenstein szövőszéke* című könyvemben ezeket írtam: „Amikor csak át-

kelek a határon, tekintetem a senki földjére téved. Ott lenne a helyem. Nem sikerült. Merjem-e kívánni, hogy oda temessenek és síromra egy határkarót helyezzenek.” Egy befolyásos jogász barátom a könyv megjelenése után figyelmeztetett, ne legyek naiv, a senki földjén tilos síremléket emelni, mert akadályozná a határőröket. Meg aztán előfordulhat, hogy túl sok jelentkező lenne, feltételeztem. Ezekben az években pedig végleg megbizonyosodtam arról, hogy a bársonyos forradalmak utáni bársonyos autokráciákban valóban nagy lenne a tumultus a senki földjén.

A Budapest felé dőcögő vonatban természetesen nem a senki földjéről folyt a vita, hanem a magyar lányokról. Az írók, mint afféle írók, akkoriban annak dacára voltak ellenzékiek, hogy párttagok voltak. Nem úgy, mint ma, amikor sok író kormánypárti akkor is, ha nem párttag. Nyilván ebből kifolyólag abban állapodtunk meg, hogy rendben van, ápoljuk a szerb–magyar barátságot, ellenben nem menekülünk a magyar lányoktól. Először a Dunakanyarba invitáltak bennünket, valamilyen ifjúsági táborba, ahol sok lány akadt, akik messze elkerültek bennünket, fél szemmel figyeltek, ha történetesen a sátraink közelébe kerültek, majd felgyorsították a lépteiket. A lányok nem szerveztek be bennünket, ezért csak a KISZ-tagokkal ápoltuk a barátságot. Mindezek után azzal is dicsekedhetem, hogy a fiatal írók csapata, köztük én is, már 1961 táján megalapoztuk azt a nagy barátságot, amely napjainkban rendkívül virágzó, de (sajnálatomra) csak szerb–magyar barátságnak nevezik. Jugoszlávia nincs többé, ezért a barátság kissé csonka. A lakásom feletti légtérben a repülőgépek szállítják egymáshoz az újdonsült barátokat. Erről az ócska vicinálison még álmodni sem mertünk. Míg ők repkednek, én már vicinálison sem dőcöghetek.

82

’56-ról egy szót sem ejtettünk.

Azóta is bánt a lelkiismeret meghunyászkodásom miatt, már csak azért is, mert gimnazista koromban rám is hatott az esemény, mivel az apám éjjelnappal hallgatta a Szabad Európa Rádiót. Még a kertjét is elhanyagolta miatta. Ezzel is magyarázható, hogy a legutóbbi budapesti utam után elsőnek Vásárhelyi Mária *Valahogy megvagyunk* című snagovi emlékkönyvét vettem a kezembe, s elismerem, hogy a személyes emberi sorsok ábrázolásával nagy hatást gyakorolt rám. A történelem sötét ege alatt lejátszódó mindennapi eseményekről, történetekről, gesztusokról szerzek tudomást, amelyek egyszerre jelzik az időnként fel-felcsillanó bizakodást és a túlélés reményét. Kevés könyvvel találkoztam, amelyben minden pátosz nélkül bontakoznak ki a tragikus sorsok. Semmi hősiesség, az internált forradalmárok hihetetlen szívóssággal ragaszkodnak ahhoz, amit vállaltak. Olvasás közben gyakran gondoltam arra, hogy úgy vélték, „csak” a kötelességüket végezték. Vásárhelyi Mária éppen a deheroizálással ábrázolja a snagovi tábor hőseit. Még az árukat sem ábrázolja harsány színekkel, az árukat is kimérten és indulat nélkül mutatja be. Szerintem ez nagy és lehetetlen feladat. Vásárhelyi látva, hogy a baloldal szerepét ki akarják törölni az 56-os forradalom történetéből, elhatározta, hogy tanúként megírja az internálótábor történetét, azon a jogon, hogy szüleivel és testvéreivel együtt ő is a fogva tartottak között volt. Ezzel a könyvvel azonban felülmúlta saját szándékát. Könyve az emberi méltóság könyve lett.

Budapesti tartózkodásom után az emberi méltóság jár az eszemben, és elé-
gikus érzés vesz rajtam erőt. Négy éve jártam itt legutóbb, azóta sajnálatos
változások történtek. Ugyanazok az értelmiségiek, akik négy évvel ezelőtt
némileg reménykedtek, manapság belenyugodtak abba, hogy buborékba
kényszerítsék őket. Nem bírálom őket, hiszen Újvidéken én is hasonló hely-
zetben élek, csakhogy nekem még buborékom sincs. Soha még nem volt ekko-
ra rezignáció, soha még nem volt ilyen atomizált a magyar értelmiség, mint
mostanság. Legfeljebb kisebb, egymástól elszigetelt körök léteznek, amelyek-
ben többé nem folynak felszabadító eszmecserek, esetleg az Orbán-rendszer
ironikus kommentálása maradt hátra még. Lehet, hogy igazuk van, remény-
telen helyzetben mulatságos lenne „világmegváltó” eszmékkel foglalkozni.

Írónia, mondom, és arra gondolok, hogy egyszer beköszönt az önirónia
korszaka is. Azt vettem észre, hogy a buborékból nagyon nehéz kitekinteni,
úgyhogy hallgatok saját gondjaimról. Ugyanis a Maródi cukrászda teraszán
olvasok a szerbiai népszámlálási adatokról. Bekövetkezett az, ami miatt ed-
dig is szorongtam, és szorongásom miatt durva támadásokat éltem át. Elő-
veszem az ajándéknak szánt *Temetetlen múltunk* című regényemet. Azon
töprengök, hogy miért fogadták a Vajdaságban akkora csenddel. A regény
postás-jelenetét olvasom, és kezdem érteni a csendet. „*Lassan kiüresedett kö-
rülöttem a tér – olvasom a regényt –, a bácskai róna utolsó magyarjának tar-
tott fogatlan postás vallotta, hogy néhány évtized múlva a halála előtt marad
még annyi lelkiereje, hogy megírja az utolsó levelet, amelyet saját magának
címez, aztán leoltja a villanyt. Az utolsó magyar, töprengtem a postás vallo-
másán, vajon hogyan hangzik majd az utolsó magyar mondata? Lehet, hogy
így: Bocsáss meg, nemzetem. Vagy talán így: Bocsáss meg, meg nem született
lányom és fiam. Vagy pedig hallucinálva a másvilág felé fordulva csak azt
dadogja: Ne sírdogálj, elárvult Krisztusom.*” A Statisztikai Hivatal adatai
előlegezik a postás vallomását. Ezek szerint Szerbiában 184 442 magyar él.
Tíz évvel ezelőtt 253 889-en éltek, tehát 70 ezerrel csökkent a magyarok lé-
lekszáma. Hogy ebből valóban hányan élnek életvitelszerűen a Vajdaságban,
arról az adatok nem szólnak. Félek, hogy a valóságos demográfiai helyzet
ennél is rosszabb. Ezt soha többé nem lehet helyrehozni, esetleg egy új, mo-
dern, életképes 21. századi nemzeti programmal fékezni lehetne, amihez
azonban őszinte párbeszédre lenne szükség, amelyből a Vajdasági Magyar
Szövetség levonná a tanulságot. Kétségtelen, a felelősség őket is terheli, de
nem csak őket. Nyilván a rozoga szerbiai közállapotok is közrejátszottak.
Nem pusztán az anyagiakra gondolok, hanem a jövővízió hiányára. Szerbia
ugyanis nagy ellentét csapdájában él. Gazdaságilag és kulturálisan a Nyu-
gathoz tartozik, oda kötődik. politikailag azonban a Kelethez tartozik, a nagy
többség érzésvilága végzetesen a Kelethez vonzza. Ha netán mégis egy-két
évtized múlva csatlakozna az EU-hoz, akkor is csak fél lábbal lép be. Valami
másról álmodik. Ez homályosítja el a jövőképet a magyar kisebbségben, de
a szerb fiatalság azon körében is, amely nem akarja végigszenvedni az örök
ellentmondás kínjait. Ezenkívül az erőszak kultusza félelmet kelt a gyöngéb-
bekben, vagyis a kisebbségben. Aztán a Fidesz is önvizsgálatot tarthatna.
Sorolhatnám tovább, de itt meg kell állnom, mert olyan jelenséggel szembe-

sülök, amellyel nem tudok mit kezdeni. A posztkommunista országokban, így Magyarországon is, egyre erősebb a nemzetállami ideológia. A rendszerváltó eliték belátták, hogy a rendszerváltó ígéreték és illúziók nem valósultak meg, ezért a nemzetállami eszmével nyugtatják népüket. Nem kapcsolódnék be a nemzetállamokról szóló jelenlegi vitába, csak azt állítom, hogy a nemzetállami eszme a kisebbségeket háttérbe szorítja, lelkiileg traumatizálja. Ha azt állítjuk, hogy ez fontos Magyarországon, akkor mi jövedelmezünk meg a fontosságát Szerbiában, Szlovákiában vagy Romániában? Vagy éppen Ukrajnában? Az új népszámlálási adatok viszont arról szólnak, hogy a posztkommunista nemzetállami eszme erősödésével arányosan fogyatkozik a kisebbségek létszáma. Erre nincs gyógyír. Sajnos. Legfeljebb egy másik Európa nyitná meg a gyógyulás útját, de nincs erőm árral szemben úszni.

A gyógyulás útja azonban Szerbiában még nagyon gizgazos. Az erőszak kultuszáról írtam éppen, amikor olvastam a hírt: pár napon belül két súlyos tömeggyilkosság történt Szerbiában. Tizennyolc halotról olvasok. Senki sem mondja, hogy váratlan eseményről van szó. Az erőszak kultusza bosszút állt. Féltő, hogy lesz folytatása. Az egyik vérengzés egy belgrádi elemi iskolában történt. Belgrádban és Újvidéken az ellenzéki pártok tömegtüntetéseket rendeztek. Harag és félelem tombol Szerbiában. A tüntetések némák voltak, de vészterhesek. Vučić elnök a hónap végén még nagyobb kormánypárti tüntetést ígér. Esetleg rendkívüli választásokat. Aztán nagy változásokat helyez kilátásba. A feszültség nagy. És baljós.

Parászka Boróka

Döm-dö-döm

Olyan a magyar közélet, mint valami szabályozatlanul működő, kiszámíthatatlan folyó. Hol árad, hol apad, tele van gyilkos örvénnyel, hordalékkal. Zavaros, szeszélyes sodrás. A Hónapló bejegyzéseit írva sokszor zavarba jövök: néhány év, évtized múlva mennyire lesz érthető, amit itt rögzítetek? Mennyire lesz nevetséges? Az elmúlt hetek közéleti vitáit hol egy orvul lelőtt, Svájcból Magyarországra kóborolt farkas váltotta ki, hol egy újabb sikertelen csúcstámadás az Everesten. (Különös, ezek a csúcstámadások, a hegymászók tragikus és menetrendszerű halála mindig újabb és újabb lehetőséget nyújt az önpozicionálásra az amúgy is folyamatosan önmeghatározó és helyezkedő társadalomban. Szimbolikus csúcson és árkokban vergődünk.)

Az elmúlt időszak mérlegéhez hozzá kell tennem, bármennyire is groteszk és nehéz, hogy a legsúlyosabb ügy a farkas és a hegymászó mellett a magyar gyermekellátás és szociális segélyezés évtizedes, korszakos botránya. Három évtizednyi letöltendő börtönbüntetést kapott az úgynevezett Bőjt-hálózat egy munkatársa – ahogy a magyar sajtóban megjelent, a döntés egy abúzsorozat miatt született.

Az abúzus itt sajnos enyhítés, eufemizmus. Nem csupán zaklatás történt, bántalmazás. Hanem módszeres, tíz éven át tartó kínzás, megalázás, embertelen bánásmód. Ezért született ez a román kriminalisztika történetében is rendkívüli ítélet. Az ügy részletei a laptopomon, a svájci farkasról és a csústámadásról szóló hírek mellett elmentve. Nem szeretek végignézni az archívumon. A vita pont olyan heves, mint minden más esetben, a vitázó felek pont úgy minősítik egymást, és végül is minden arra fut ki, látni lehessen: ki hol áll a hatalomhoz (hatalmakhoz) képest, kinek milyen konkrét haszna lesz a megszólalásból. Megbukik-e az, akit bukásra ítél, erősödik-e az, aki mellett leteszi a voksát a vitázó?

A történet, mint minden történet, részleteiben lesz igazán elviselhetetlen. Ezeket a részleteket azonban a vitázók nem látják. Túl messze vannak, és amúgy sem férnek bele a sémákba ezek az ördögi kiegészítések, adalékok. A Bőjte-rendszerben lévő gyerekek zöme: cigány. A Bőjte-ügy tulajdonképpen a magyar rasszizmus történetének egy sötét fejezete. Azért cigányok az ide bekerülő gyerekek, mert a cigány szülők kénytelenek teljesen vagy részlegesen lemondani szülői jogaikról, abban bízva, hogy gyermekük így nagyobb szociális biztonsághoz (értsd ételhez, vízhez, oktatáshoz, ágyhoz, fedélhez) jut. A magyarok kiszolgáltatottak, de nem ennyire. Van még imitt-amott számukra némi kapaszkodó.

A Bőjte-hálózatban lévő gyerekek közül sokan nem is magyar anyanyelvű környezetbe születtek, nem onnan kerültek be ebbe a hálózatba. Nagyon sokan román anyanyelvűek, vagy romanit beszéltek (vagy is-is). De ebben a rendszerben évek, sőt gyakran hónapok alatt elfelejtik az anyanyelvüket. Itt kötelező magyarul beszélni. Bevalljuk vagy sem, a Bőjte-rendszer az erőszakos magyarítás hálózata is. Elsőre nem tűnik ez túl kockázatos dolognak. Végül is a román nemzetállamban, ahol annyi magyar iskolát csuktak be, ahol annyi magyar gyerek szorult ki a közoktatásból, ahol annyi nemzedék nőtt fel korlátozott anyanyelvhasználati jogokkal, egy ilyen kis revans nem túl sokat nyom a latban. Nem is nagyon veszi komolyan senki. Pedig a módszer, az erőszakos magyarítás annak az alapelvnek mond ellent, azt hitelteleníti, ami a romániai állami ellátásra szoruló magyar gyerekek számára létfontosságú. Senkit sem lehet megfosztani etnikai identitásától, anyanyelvétől csak azért, mert nem a saját családjában nevelkedik. Mindenkinek jár az anyanyelvi környezet, akkor is, ha hivatásos nevelőszülők látják el, vagy átmeneti otthonba kényszerül. Ezt az alapelvet sértették meg a Bőjte-rendszerben évtizedek óta. Figyelem a rendszerből kikerülőkhöz: hosszas névsorát: sok-sok román vagy egyértelműen roma nevű gyerek. Többségük semmilyen más nyelven nem beszél, mint magyarul. Nehéz leírni, de ezt úgy hívják, hogy janicsárképző.

A szexuáliserőszak-történetek mellett persze ez is másodlagosnak, harmadlagosnak tűnhet. De a nyelvi erőszak mögött az identitás leépítésének, a személyiség aláásásának szisztematikus és kíméletlen munkája sejlik fel. Rettegett attól – mondja egyik interjúalanyom –, hogy visszakerül az eredeti, cigány családjához. A putriba – teszi hozzá kétségbeesett-megvető hangsúllyal. Miért rettegett tőle? Mert egész gyerekkorában hallgatta a

rém-történeteket, hogy milyen hely a putri. Legsötétebb félelmei, az undor, a gyűlölet indulatai mind-mind ahhoz kötődtek, ahonnan ő maga is jött. Módszeresen, tudatosan felépített öngyűlölet áldozata. Ugyanő meséli, milyen volt immár fiatal felnőtt fejjel visszamenni a szülőkhöz, akikről egész gyerekkorában rémtörténeteket hallgatott. Milyen volt jelenlegi életének szereplői előtt fenntartani a látszatot, hogy ez a régi élet, ez az eredet, ez a saját család, a saját én nem kell. Ő ennél különb lett, másabb, tisztább. Emberebb. És milyen volt szembesülni vele, hogy a rémtörténet hamis volt. Hogy az a putri mégiscsak otthon, az ott élők mégiscsak család. Hogy nem lehet kivágni senkiből a kötődéseit. Nem lehet senkit végérvényesen és radikálisan szembefordítani önmagával. Vagy lehet?

Utálom a cigányokat – mondja interjúalanyom hirtelen, mint aki tilosban jár, és későn ébred ennek tudatára. Faggatnám, hogy mit jelent ez az egyes szám első személyben elmondott mondat, kik a cigányok a szemében. De nem kényszerítem vissza a traumáiba. Nem kérem számon. Ez a mondat: „utálom a cigányokat”, itt van velünk, most már én is viszem magammal, mint a Bójte-rendszer letehetetlen örökségét. Anélkül, hogy bármit is kezdhethnék vele. Minden más esetben tiltakoznék, érvelnék, vitatkozna. De itt tehetetlen vagyok, ezzel a cigány emberrel szemben, akit arra tanítottak, hogy utálja a cigány embereket, akinek nincsenek más szavai, nincs már saját nyelve, saját érzései sem.

Rágja a körmét – mondja a felnőtt ember. Nézem a kezét: tényleg véresre, csonkig vannak rágva az ujjai. Pedig már felnőtt, sok felnőttmunka nyoma is van rajta. Mégis valami gyerekkori torzót látok, óvodás gyermek oldja így a feszültségét, ahogy ez a kétkezi munkás. Gyerekekkel utazunk, miközben beszélgetünk. A kocsis hátsó ülésén türelmetlenkednek a kicsik. Mesét keresnek nekik, Lázár Ervint választom ki a hangtárból. *Négyszögletű kerek erdő?* – kérde utastársam, a cigány ember, aki utálja a cigány embereket, és csak a putriban merete elsírni magát, amikor immár felnőtt fejjel először hazament. Fél órát volt otthon, a putriban, aztán eljött, soha többé nem ment vissza. Nem mondta, miért, de tudom: nincs visszaút, az elvett otthon, a lerombolt, megszegényített otthon nem visszaadható.

Csodálkozom, hogy ismeri a *Négyszögletű kerek erdőt*, és mondja előre, kívülről. Aztán azon csodálkozom, hogy csodálkozom. Ne járna egy rágott körmű felnőttnek Lázár Ervin? Meglepődöm, hogy a janicsárképzőn is átszűrődött valami műveltség, és ott találhatta magát a *Négyszögletű kerek erdő* közepén. Döm-dö-döm. Nyelvünk határai világunk határai. És ezeket a határokat saját kezünkkel zárjuk magunkra. Saját börtöneinket ácsoljuk, őrizzük. Saját börtönőreink és kínzóink vagyunk. Szenvedéseink és lelki-furdalásunk egy.

Nem okos dolog, mondják sokan, a Bójte-rendszert kritizálni, mégiscsak magyar gyerekek ezreinek adott utolsó esélyt. Nem magyar gyerekek vagy nem csak magyar gyerekek – tenném hozzá, de ki értené? Nem utolsó esélyt adott a magyar gyerekeknek, hanem elvett valamit azzal a mély meggyőződéssel, hogy éppen ad, és szolgálatot teljesít.

Bonyolult szövevény ez.

Néhány évvel ezelőtt kezdődött az amerikai szobordöntésekről szóló magyarországi vita. Sokszor elhangzott akkor, hogy nálunk nincs rasszizmus, vagy nem úgy van rasszizmus. Hogy a rendszerszintű rasszizmusra adott új mozgalmi válaszok nem helyesek. Sok minden volt az emberek fejében arról, kikről-mikről is vitatkozunk, ha a magyarországi rasszizmusról vitatkozunk. A cigánygyilkosságokról, a gettókról, a vízkorlátozásról, a szegregált oktatásról. Épp erről, a karitatív rasszizmusról nem tudhatott senki, nem láthatott bele senki. Attól tartok, ma is nehéz elmagyarázni, hogy az emberi személyiség milyen mélystruktúráit éri erőszak egy ilyen helyzetben anélkül, hogy ennek az erőszaknak a tényéről tudomásunk volna. Anélkül, hogy ennek a veszélyét felfognánk. És anélkül, hogy belátnánk egy-egy emberre gyakorolt, több évtizedes hatását. Nem is kell eljutnunk a pedofilbotrányokig. Mindenki, aki egy ilyen, a magyar nacionalizmus alapjaira épített rendszer részese lesz, így vagy úgy áldozattá válik. A magyar gyerekek, az erőszakosan magyarosított román és cigány gyerekek egyaránt. Azok is, akiket más bántalmazás, abúzus nem ért.

Gondolkodom, hogy fölvessem-e a Bőjte-vitában ezt a szempontot. Sokat írok erről májusban. De ezt az egy tényezőt, az ide kötődő történeteket nem hozom elő. Félek attól, hogy az áldozatok körül szerveződő szolidaritás gyengülne, ha kiderülne, hogy a sértettek többsége cigány. Félek attól, hogy a Bőjte-kritikát fölülírná a cigányellenesség. Félek egy sor torzulástól. Félek. A saját félelmeimtől félek a legjobban.

A Bőjte-ügy két hétig, talán háromig tartott. A pedofilügyben hozott ítélet nyilvánosságra hozatalától a hegymászóhalálig. A figyelem elterelődött, az indulatok ugyan nem mérséklődtek, de más formában, más célpontra irányítva működnek. Már javában tartott a hegymászó tragédiájáról szóló adok-kapok, amikor hosszas szöveget írtunk a Bőjte-áldozatok védelmében. Személyiségi jogokról, adatvédelemről, intézményes felelősségről. Arcképhez, személyes identitáshoz való jogról.

A cigány ember, aki tövig rágja a körmét, eljárás elé néz. Abban bízunk, segít neki ez a szöveg. Sok-sok ügyvéd, szakértő aláírta. Nem fogja ezt érteni senki – mondta a cigány ember, aki ismerte a *Négyszögletű kerek erdőt*. Jobb is, ha eltűnök – tette hozzá. – Ezek lerágnák a csontomról a húsomat is – egészítette ki a saját szavait. Mosolygott hozzá, mintha ő is valami rémmesébe kezdene, amelynek ő a hőse vagy antihőse. Nem tudom. Legjobb eltűnni: ez volt a szemében, miközben én a dokumentumait rendezgettem, sajtóértesítőket küldtem ki és jogszabályokat sorjáztam szépen szerkesztett hivatalos iratokra. Tudván tudva, hogy itt sem eltűnni, sem látszani, sem élni, sem halni nem lehet.

A bosszútörvény, avagy az állam a tanárok ellen

A törvény neve: törvényesített jogtalanság

A törvénytervezet, amely a pedagógustársadalmat vérig sértette, hivatalos újrbeszélül – mintha csak maró gúnyt tükrözne – a „Köznevelésben foglalkoztatottak jogállásáról szóló törvény” névre hallgat, köznyelvi, még mindig eufemisztikus megnevezéssel viszont kissé értelemzavaróan: státusztörvény. A tiltakozó pedagógusszervezetek szóhasználatában csak bosszútörvény.

A rend kedvéért, a teljesség igénye nélkül említeni kell a törvény sok vérző sebéből legalább néhányat. Például azt, hogy az elfogadandó törvény, amint a pedagógusszakmai szervezetek kifejtették, megágyaz a tanárok kizsákmányolásának, megszűnik a pedagógusok közalkalmazotti státusza, a munkaidő nyolc óráról tizenkettőre emelkedhet, csökken a nevelőtestület szakmai önállósága. Az intézmények nem dönthetnek majd működési rendjükéről, pedagógiai programjukról, továbbá fegyelmi fenyegetéssel tiltja meg a pedagógusoknak a közoktatás hibáinak nyilvános bírálatát. A felmondási idő kettőről hat hónapra növelésével pedig röghöz köti a pedagógusokat, továbbá, miközben a fizetéseket sem rendezi, csökkenti a pedagógusokat megillető fizetett szabadságot is.¹ A

pedagógusok által felvetett kifogásoknak itt koránt sincs vége.²

E szabályok a zsarnokság ütötte sebek.

Itt mindenesetre egyetlen témakört vizsgálok: a már nyíltan orwelliánus illiberalizmusban törvényessé kívánják tenni a pedagógusok alkotmányellenes megfigyelését is.

belugyminiszterium-valaszkozlemanyben-fenyegeti-a-szakszervezetet

² „Elrendelhető lenne a vasárnapi munkavégzés.

A nevelőtestülettől elvonnék minden, szakmailag értelmezhető jogot, ugyanis a továbbiakban nem dönthetnének sem a pedagógiai programról, sem az SZMSZ-ről, sem az éves munkarendről, kizárólag a házirendről. A többi az intézményvezető hatásköre lesz.

A próbaidő 3-4 helyett 6 hónapig is tarthatna. A felmentési idő 8-ról 2 hónapra csökkentése elvenne 3 havi illetményt a nyugdíjba vonulókól.

Az úgynevezett jubileumi jutalom idejébe eddig a gyedes én gyesen töltött idő is beleszámított, az új szabályok szerint nem. Aki egyszerre anya és pedagógus, az sokat veszít ezen.

A pedagógusoknak a mostani szabályok szerint évi 46 nap szabadság jár, ebből a vezető 15 napra berendelheti őket továbbképzésre vagy ügyeletra. A tervezet 50 napra növelné az alapszabadságot, de az igazgató ebből 15 napra bármilyen indoklással berendelheti a beosztottját, például pakolgtati.

Eddig heti maximum 32 óras kötött munkaidejük volt, ami 40-48 órára nőne.

A napi maximum eddig 8 óra volt, a terv szerint 12 lenne.

Helyettesítésben eddig napi 2, heti 6 óra volt a limit. A terv szerint ez akár 28 órára is nőhetne, mert a helyettesítések száma átcsoportosítható lesz.” <https://444.hu/2023/04/24/mikozben-atvezenyelnek-borsodba-ellenorizhetik-a-tanitashoz-hasznalt-privatlaptopodat-ez-az-a-bosszutorveny-ami-ellentuntetnek-a-pedagogusok>

¹ <https://444.hu/2023/04/24/statusztorveny-a-nagy-europai-parlament-frakciok-es-orban-volt-gimnaziuma-is-tiltakozik-a->

Miközben a jogról, illetve annak romlásáról beszélünk, ne felejtsük el, hogy Orbán, ha éppen ez áll érdekében, füttyöl az ő parancsára íratott szabályokra is. Ennek keretében Magyarországon látható következmények nélkül – mert nem sikerülhet minden visszaélést törvényessé tenni – folyik az állampolgárok (pl. újságírók, ügyvédek, vállalkozók, jogvédők) a nemzeti együttműködésben is törvénysértő és alkotmányellenes megfigyelése.³

Ez arra int, hogyha sikerülne is az alkotmányellenes szabályozást visszavonni, az nem jelentené azt, hogy az érintett pedagógusok biztosak lehetnek abban, hogy attól kezdve nem lesznek áldozatai állami megfigyelésnek. A zsarnok rendszerint hatalma minden korlátját lebontja, de ha a jogszövege itt is, ott is felszakad, mégsem bomlik szét teljesen. Miért kell tehát elutasítva a minden mindegy hozzáállást mégis fellépni a neogót palotából kisugárzó morális jogok törvényessé tett megsértése ellen? Ne feledjük, hogy a két eset, a törvény által legitimált és a törvénysértő zsarnokság nem azonos: a törvényes megfigyelő bízhat a büntetlenségében, a törvénysértő mögött balszerencséje, illetve a politikai klíma megváltozása esetén csendben vagy hangosan még a zárkaajtó is becsukódhat.

Tévesnek tartjuk tehát azt az olykor jogvédők által is hangoztatott

álláspontot, hogy a szabadságjogok elismeréséért küzdeni lényegében fölösleges, mert tők mindegy, az autokráciának így is, úgy is ki vagyunk szolgáltatva. Ellenben akadnak, akár a jogállam zárványainak köszönhetően, különösen pedig a rendszer gyengülő létszakaszában, az abszolút hatalom előtt politikailag is nehezen leküzdhető akadályok. Itt nemcsak olyan nem átléphető abszolút védelemben részesülő jogi monumentumokra kell gondolnunk, mint a halálbüntetés vagy a kínvallatás tilalma, hanem például a személyiségi jogok bírák által olykor komolyan vett védelmére vagy a gyalázkodás áldozatainak nemegyszer megítélt kárpótlásokra. Ha a jogellenes megfigyelés bizonyítható, annak elszenvetője a mai Magyarországon még nem esélytelenül perelhet, kaphat sérelemdíjat, a vétkes elszenvedhet anyagi és – ha ez még számít – esetleg morális hátrányt.

A Völner–Schadl-ügy frissen bizonyítja, hogy mindig, mindenütt, a tekintélyelvű államban is van valamennyi tétje annak, hogy mi jogszerű és mi jogellenes.

A szabályok

„A munkáltató a köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban állótól olyan a foglalkoztatotti alapnyilvántartás adatkörébe tartozó nyilatkozat megtételét vagy személyes adat közlését követelheti, amely a köznevelési foglalkoztatotti jogviszony létesítése, teljesítése, megszünése, megszüntetése vagy e törvényből származó igény érvényesítése szempontjából lényeges.”⁴

³ <http://www.ekint.org/maganszferadatvedelem/2022-06-21/a-kozponti-nyomozofugyeszseg-pegasus-meseje-elcsendesult-fekete-oroszban-fekete-lo-allaspont> <http://www.ekint.org/az-allam-atlathatosaga-informacioszabadsag/2021-07-23/a-pegasus-ugy-avagy-a-diktatura-vizjele-allaspont> <http://www.ekint.org/maganszferadatvedelem/2016-10-27/nem-zorog-a-harasztmegis-lehallgathattak-az-ekint-munkatarsait>

⁴ 10. §.

Az alkalmazott ellenőrzése során a nevelő-oktató munka körében „a munkáltatói jogkör gyakorlója technikai eszközt is alkalmazhat, erről a köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban állót a technikai eszköz alkalmazásának megkezdése előtt írásban tájékoztatja.”⁵

Az alkalmazott „a munkavégzéshez biztosított információtechnológiai vagy számítástechnikai eszközt... – eltérő megál-

lapodás hiányában – kizárólag a köznevelési foglalkoztatotti jogviszony teljesítése érdekében használhatja... az ellenőrzés során a munkáltatói jogkör gyakorlója a köznevelési foglalkoztatotti jogviszony teljesítéséhez használt számítástechnikai eszközön tárolt, a köznevelési foglalkoztatotti jogviszonnyal összefüggő adatokba tekinthet be.”

Az alkalmazott informatikai eszköze akkor ellenőrizhető, ha „...a felek megállapodása alapján (közoktatásban dolgozó) ... saját számítástechnikai eszközt használ.” „Ez azt jelenti, hogy amennyiben a pedagógusok a saját eszközeiken dolgoznak, például adminisztratív feladatokat végeznek, a fenntartó akár azt is ellenőrizheti, és belenézhet a számítástechnikai eszközön tárolt, a köznevelési foglalkoztatotti jogviszonnyal összefüggő adatokba.”⁶

E rendelkezések helyes értékelése

háttérismeretet igényel, továbbá felvet jogtechnikai és fontos alkotmányos kérdéseket.

A törvényjavaslat egésze, erre kezdetben utaltunk, valóban nyomasztó. „Totyik Tamás, a Pedagógusok Szakszervezetének alelnöke szerint amellett, hogy a tervezet alkotmányos jogokat sért, ez lehet a kormány válasza a tanárok hónapok óta zajló polgári engedetlen-ségi akcióira.”

Tüntetés a tanárokért

A Belügyminisz-

térium szerint viszont szemenezett hazugság, hogy a törvényírók a pedagógusok magánéletét akarnák ellenőrizni, hiszen a törvénytervezet „szó szerint megegyezik a Munka törvénykönyve 2019. április 26. óta hatályos rendelkezésével”⁷.

A felmerülő első kérdésre könnyű válaszolni: bármely szabályozás alkotmányosságának értékelése tekintetében egyáltalán nem ügydöntő, hogy tartalmát egy másik törvényből másolták-e át. Ebben az esetben kezdjük ott, szó sincs arról, hogy egy meghatározott alanyi kör magánéletének jogszerű korlátozása – persze ennek jogszerűségét is bizonyítani kellene – egy másik alanyi kör tekintetében is jogszerű lenne (gyengébbek kedvéért: a katedrán, a sóderbányában és a bank pénztárában az közös, hogy mindhárom munkahely, de az eltérések, például hogy és mennyire nézhetnek a munkavállaló körmére, nem

⁵ 11. §.

⁶ https://eduline.hu/kozoktatas/20230307_tanarok_megfigyelese_jogszabaly

⁷ https://eduline.hu/kozoktatas/20230308_Belugyminiszterium_kozlemenye

jelentéktelenek). Esetünkben csak a kétszer kettő józansága kell annak belátásához, hogy mivel a magánélet sérthetetlenlensége *nem* abszolút jog, a foglalkoztatások körében pedig a *privacy* védelme kifejezetten szituatív, a különböző hivatások, szakmák gyakorlóinak különböző jellegű és mértékű magánélet-korlátozással kell szembenéznük, de röviden szólva, bárhol történjen a megfigyelés, minden *privacy* korlátozásnak másképp nem elérhető célra kell irányulnia, azaz *szükségesnek*, mértékében pedig a védett értékkel *arányosnak* kell lennie. Ezt a követelményt épenséggel erősíti az EU közvetlenül alkalmazandó joga, a GDPR által meghonosított érkemérlegelésen alapuló jogalap alkalmazása: az „összeegyeztethetőségi cél” hiányán, illetőleg a hatásvizsgálaton bizony jogilag pofára eshet a pedagógusra leskelődő főnökség és az azt rángató tanfelügyelet.

Egyébként pedig ha magának a szabályozásnak nem kellene a jogviszony sajátosságaihoz igazodnia, akkor a munka törvénykönyvén kívül nem lennének mindenütt a civilizált világban a sokféle hivatást rendező szektorális jogszabályok között például szolgálati törvények, illetve az egészségügyben, a közoktatásban és a felsőoktatásban dolgozók jogi helyzetéről szólók. Másfelől, mint már említettem, csak azért, mert léteznek, nem lehetünk biztosak abban sem, hogy a munka törvénykönyvének a munkáltatók javára a munkavállalók magánélet-korlátozó szabályai alapjogi szempontból hibátlanok lennének. Ellenkezőleg. Tehát legalább két okunk is van arra, hogy a Belügy-minisztérium érvét ne fogadjuk el.

A közoktatási jogviszonyban a

megfigyelési felhatalmazások attól biztosan nem lesznek jogszerűek, hogy azok akár szó szerint is szerepelnek a munka törvénykönyvében.

A közoktatásban, mivel ez meglehetősen homogén szakmacsoport, a magánélet védelmét az alkotmányos követelményeknek megfelelően a közoktatás sajátos életviszonyainak és a normavilágosságnak megfelelően kell szabályozni.

Az alapjogi korlátozás követelménye, a széteső intézményi védelem, a diktatúra nyelve

Vessünk most egy pillantást az ebben a szövegben idézett első szabályra! A munka törvénykönyve nyomán azt mondja a státusztörvény, hogy a főnökség csak olyan személyes adatra tarthat igényt, amely a jogviszonnyal kapcsolatos, illetve a „(státusz) törvényből származó igény érvényesítése szempontjából lényeges”.

Csakhogy minden alapjogi korlátozással szemben alapvető követelmény, hogy az precízen körülírt legyen. Hogy mi lényeges, ha nem definitív, akkor önkényes; arról jogállamban nem a főnökség dönt. Az a meghatározás, hogy a munkáltató érdekkörében valami lényeges, itt biztosan nem alapjogi korlátozás alapja.

Tegyük hozzá, az alkotmányos követelményeknek meg nem felelő nyelvi pontatlanságok ellenére megfelelő intézményi háttér esetén gyatra minőségű normák alapján is működhet a jogállam. Ehhez például az kellene, hogy a Donáti utcában működjön olyan alkotmánybíróság, amely, adott esetben értelmezve a „lényegest”, az államnak a közoktatásban dolgozó alkalmazottait (régiesen: a nemzet napszámóseit)

például alkotmányjogi panasz alapján megvédje az őket vegzáló állami túlhatalomtól. És legyen az adatvédelem céljára alkalmazott jogvédelmi intézmény. Ám, mily sajnálatos, ebben a nyakunkra ült újmódi autokráciában ilyesmikkel már nem rendelkezünk. Ma a szabadság utolsó reménye a bírói függetlenség épp-hogy csak pislákoló mécsese. (A bíró például jó esetben tudja, hogy ha a pedagógus a munkáltatóval létrejött, hm, úgynevezett „megállapodás” alapján saját elektronikai eszközhöz hozzáférést enged a főnöknek, ez megfelel-e az általa alkalmazandó európai jognak, az adatait megillető külső befolyástól mentes tudatos, önkéntes döntés követelményének.)

Ahogy a NER ún. Alaptörvénye a Pegasus minden áldozata részére garantálja a háborítatlan magánéletet, úgy a státusztörvény fogalmazói sem voltak restek beleírni a törvénybe ugyanezt a papirosjogot: „A munkáltatói jogkör gyakorlójának ellenőrzése és az annak során alkalmazott eszközök, módszerek nem járhatnak az emberi méltóság megsértésével. A köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyban álló magánélete nem ellenőrizhető.”⁸

Mondhatnánk, hogy lám, a NER skriblerei csúfot úznek, gúnyolódnak. A rendelkezés másik, hasonlóan valószínű értelmezéséért François de La Rochefoucauld-hoz fordulhatunk, akinek halhatatlan formulája szerint „a képmutatás: a bűn tisztelgése az erény előtt”.

Civilizált világban, mondjuk ki, nem elképzelhető, hogy a rendőri és főtítkosszolgai karrier betetőzése/lecsengése a közoktatási főnökség,

hogy a tanárok az ő irányítása alatt kerüljenek a tankerületi pecsovicok⁹ uralma alá. Arról lehet eszmét cserélni, ez nem eldöntött vita, hogy az Orbán-rendszer diktatúra-e, de arról aligha, hiszen könnyen ellenőrizhető tapasztalati tény, hogy nyelvhasználata szoros rokonságban van a diktatúra nyelvhasználatával. Ahol önkény van, ott pedig a hódoltatott világban használt szavak jelentése megváltozik. Jogállamban, de a mérsékelt autokráciában sem lehet a közoktatás szempontjából a munkáltató számára *lényeges* tudnivaló a pedagógus vállalásos hite, világnézete, pártszimpátiája. A jobboldali kormány uralma idején a baloldali tanár fényes karriert futhat be. Hihető-e, hogy úgy kutat a munkáltató a pedagógus laptopján és mobilján, hogy ezeket az adatokat a törvényi ígéret szerint pont kikerüli? A szexuális orientáció vitán felül érzékeny személyes adat, és ugyancsak nem tartozik a foglalkoztatóra. A normalitás világában a munkáltató számára érinthetetlen magánügy, hogy a tanár magánéletében kit hogyan szeret, nem tarthatja nyilván például a tantestület lesbikus vagy homoszexuális tanárait. Csakhogy a magyar állam, büszke is erre, politikai beszédében és törvényeiben is homofób, sőt a hazai szexuális kisebbségekre ráüti a pedofília bélyegét. Vajon az itt bemutatott invazív megfigyelési szabályok eredményeként bizonyos-e, hogy a szexuális kisebbségekhez sorolt pedagógusokat a foglalkoztatás szempontjából „lényeges” minősítés

⁸ 11. § (6) bekezdés.

⁹ Eredeti jelentésében a pecsovic a Habsburg-hatalom gátlástalan kiszolgálója, azaz elnyomó politikák seggnyalója.

értelmezése során vagy egyébként nem érheti joghátrány.

Önellentmondó, összeomlott érvelés

A kormány április 25-én a bosszútörvény alkotmányosságát a munka törvénykönyvével alátámasztó érvelését maga cáfolta meg. Eszerint már nem ellenőriznék a tanárok saját, otthoni számítógépeit és más elektronikai eszközeit, csak a munkáltató által biztosítottakat. A pedagógusok átvezénylése addig nem történhet meg, amíg alsó osztályos gyermeke van. Visszavonnák azt is, hogy tanársztrájk esetén másik intézménybe küldjék a diákokat. Továbbá mégsem lehetne pályáztatás

nélkül kinevezni az igazgatókat.¹⁰

Összefoglalva, a technikai eszközök ellenőrzése ügyében a pedagógusok zaklatásán, megfélemlítésén túl nem látunk alkotmányos, észszerű okot, méltányolható munkáltatói érdeket, transzparens szabályozási indokot. A közoktatás alkalmazotainak ellenőrzése akár a besúgók alkalmazásával, akár elektronikus megfigyeléssel történjen, sérti az Alaptörvényt, az Európai Emberi Jogi Egyezményt és az Európai Unió közvetlenül alkalmazandó jogát is.

¹⁰ <https://telex.hu/belfold/2023/04/26/oktatastargyalas-psz-pdsz-maruzsa-bm-tanar-szamitogep>

Színfogyatkozás

Hodász András, aki a papi kötelékből kilépve képviseli a belső oppozíciót a hatalom alázatós kegyencévé süllyedt magyarországi katolikus egyházban, nemrég Berlinben járt. Hazatérése után néhány nappal a *Jelenben* (2023. május 5.) így nyilatkozott: „Nagyon sok fiatalal beszélek, akiknek van egy közös alapjuk, jelesül az, hogy amikor elmennek külföldre, akkor megélik, hogy a legalapvetőbb különbség az ottani és a magyarországi hangulat között, hogy másutt sokkal felszabadultabbak, barátságosabbak, boldogabbak, vidámabbak az emberek. És ebből következően persze sokkal kevésbé szorongók. [...] Én néhány napja érkeztem haza Berlinből, és a legalapvetőbb tapasztalatom az, hogy az ottani társadalom tényleg nagyon sokszínű. Egymás mellett ülnek a meleg párok, a tetovált fiú ott van a muszlim anyával és annak gyermekével a metrón, és minden rendben van, nincsenek sokatmondó oldalpillantások, nincsenek fejingatások, az egészzet át-hatja valamiféle barátságosság.”

Ez egy nappal azután került elé, hogy kiolvastam a különböző Berlineket talán legjobban ismerő, de mindenestre a különbözőségeikre – térben és időben – alighanem legérzékenyebb magyar író Berlin-könyvét (Dalos György: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül*, Napvilág Kiadó, 2023, 212 o.). Nyugat-Berlin „a zártsággal a nyitottságot, a beszűkültséggel a kozmopolitizmust szegezte szembe”. „Nyugat-Berlin a bevándorlókat is szívesen látta, a hatvanas-hetvenes

években a város Spandautól Rudowig megtelt olasz, jugoszláv, görög és török éttermekkel.” „Kelet-Berlin, sőt Budapest után is, mintha egy normál fekete-fehér filmből léptem volna át színes szélesvásznúba” – átjutván a fal nyugati oldalára.

Ezek szerint, ha az intézményrendszer tekintve még nem is, a „levegőt”, a közeget és a közérzetet illetően már ott vagyunk, ahol negyven évvel ezelőtt voltunk.

Figyeljünk a fogalmazásmód tudatalatti üzenetére: „normál fekete-fehér filmből”. Mintha a fekete-fehér lett volna a normál, miképpen egykoron és Keleten kissé tovább a moziban, azonképpen az életben is, holott a színesség a valóság normális állapota.

A Valóság nevű nagybátyánk ott volt a mi normalitásunkon túl, a falon túl, a színhiányon túl.

No de kikkel élt szubkulturális közösségben Dalos a falon túl? Azokkal, akik annak a színes, fölszabadító világnak nem szószólói, hanem ellenzéke voltak. Nem csupán az éppen kormányzó párt(ok)nak, hanem a rendszernek. A rendszerellenesek közegében volt otthon Dalos a fal mindkét oldalán. A kelet-berlini jórészt szocialista rendszerellenesek „sok mindent vettek át a párhuzamos nyugatnémet baloldali mozgalmaktól”. Pláne Nyugat-Berlinből, ahol sokkal erősebb volt a rendszerellenes, lázadó „baloldal”, mint az NSZK-ban.

Akiket leginkább fojtogatott a szabadsághiány, a színhiány a Faltól,

a vasfüggönytől keletre, akik legfogékonyabbak voltak arra a felszabadságra, amelyet a blokkhatáron átlépve átélhettek, azok álltak legtávolabb a kritikátlan prokapitalista Nyugat-imádóktól. Hiszen éppen a kritikai beállítottságuk miatt, a kritikai gondolkodás létszükséglete miatt fojtogatta őket annyira a szabadsághiány, és szabadította fel őket a szólás és gondolkodás szabad tere. A kritikai gondolkodás pedig nem ismer határokat. Rendszerhatárokat sem.

Petri György töredéke a Brezsnyev-érából:

„Az egyik fél, a másik fél egymástól egyre jobban fél: így alkothatnak oly egészet, melyben nincs helye semmi résznek.”

Dalos mindkét Berlinben ennek a helyenincs résznek volt a része.

A honi rendszer partikularitását áttörő kritikai gondolkodással nemcsak a rendszerigenlés, hanem az egyenlősítő leegyszerűsítés, az egyik kutya, másik eb lapidáris közhelye sem fér össze. Az egyik rendszerben a börtönből sem hiányzik a szabadság, a másikban a börtönön kívül is börtön van. Peter-Paul Zahl, a radikális 68-as, majdnem gerilla költő egy razzia során az illegális fegyverével rálőtt két rendőrré, és ebbe az egyik majdnem belehalt. Hosszú szabadságvesztését töltötte a börtönben. Levezett Dalossal és szabadon mindenkivel, fesztelenül társalgott látogatóival a börtönben, írt, publikált, élte rendszerellenes szellemi életét, nem ismerve azokat a tilalmakat, amelyek az itthoni fekete-fehér normalitás alapelemei voltak. L. Petri György *Mondogatnivalóját*: „Cipőmre nézek, fűző benne! / Nem lehet, hogy ez börtön lenne.”

Dalos 1986 elején majdnem kétévi távollét után érkezik haza. Egyrészt „pénz- és szabadságszag terjengett a levegőben. A rendszer megroppant, anyagi tartalékai kimerültek, és mindinkább elvesztette kontrollját a társadalom felett.” Ugyanekkor: „a hazai levegőt egyre fojtogatóbbnak találtam, úgyhogy 1986. február elején benyújthattam a harmincnapos turistaútra szóló kérelmemet, és egészen természetesnek véltem, hogy a hatóság megadta a kiutazási engedélyt”, amit addigi élete során nem ritkán megtagadtak tőle.

De hogy van ez?! Mitől lett fojtogatóbb a levegő akkor, amikor már szabadságszag terjengett benne? Talán a pénzszaggal alkotott elegye fojtogatott? Az antikapitalista diktatúra antikapitalista ellenzéke számára lett volna fojtogató a kapitalizmus felrémlő távlata? Aligha, mert akkor nem a kapitalizmusba igyekeztek volna fellélegezni. Inkább arról van szó, hogy a dögszag akkor is fojtogat, ha diktatúra döglődik.

A kapitalizmusban fellélegző antikapitalista helyzete a rendszerváltás után fonák. Érzelmek ambivalensek. A valamennyi létező rendszerre kiterjedő rendszerellenes kritikai gondolkodás válságba került. A létező szocializmusban létező ellenzék számára a szocializmus létezése azt jelentette, hogy a kapitalizmusnak van alternatívája. Igaz, hogy rossz alternatíva, de ha van rossz, akkor lehet jó is. Ez a remény halt bele a rendszerváltásba.

Illetve ennél valamivel több. Az antikapitalista rendszerellenesek túlnyomórészt rendszerhívóknak indultak. Először hittek abban, hogy a rendszer az, aminek mondja magát.

Aztán hittek abban, aminek mondta magát, noha abban már nem, hogy ez az. Vagyis hittek az izmusban. Aztán pedig már csak abban, hogy – amint Dalos fogalmaz – „sor kerülhet az emberi jogok és a szocializmus randevújára”.

A rendszerváltás után nem csupán az antikapitalizmusnak ezt az utolsó változatát sirathatták, hanem az egész élettörténetük minden szakaszát az ifjúságuktól a veteránságukig: „Én magam bizonyos meglepetéssel tapasztaltam, hogy nehezemre esik az »izmustól« való megválás. Nem mintha a cenzúrát vagy az utazási tilalmakat sirattam volna, s nem is a rendszer kétségtelen előnyei hiányoztak, amelyekből kisebb-nagyobb mértékben magam is profitáltam: az ingyenes oktatás- és egészségügy, a munkához való jog és a kultúra állami szavatolása. Egyszerűen nehezen vettem tudomásul, hogy tönkrement valami, amihez hívőként vagy bírálóként évtizedeken át kötődtem. Mint történész hűvösen elemeztem »bukásának okait«, de azon kaptam magamat, hogy a valaha létezőnek értelmet adó, bár rég feladott ábrándjaim összeomlásával magam is kudarcot vallottam.”

Ezek a sorok az ambivalencián túl is érdekesekek. Az objektivitás demonstrációjának a szándéka, az öndeheroizálás gesztusa sorolhatja fel a szerzővel a rendszernek azokat az „előnyeit”, amelyekre apológétái és

nosztalgiaírói szoktak hivatkozni, de igazából nem léteztek. Az oktatás ugyanúgy volt ingyenes, mint a nyugati világban, az egészségügy ugyanúgy volt (nem ingyenes, hanem) kötelező biztosításhoz kötött, a munkához

való jog pedig gyengébb volt, mint a vasfüggönyön túl. Az állam itt sem garantálta, hogy mindenkinek legyen munkahelye, a munkavállalás pedig olyan jog volt, amit az állam odaát csak nagyon kivételes esetekben, törvényekben, normatív módon korlátozott, ideát pedig önkényesen, politikai okokból és tetszőleges mértékben.

„A kultúra állami szavatolása” pedig nem is értelmezhető állítás. A kultúra sokkal nagyobb arányú dotálása persze jellemezte a rendszert, de ennek fejében ép-

penséggel a kulturális javak szabad áramlásának és nyilvánosságának tetszőleges mértékű korlátozását szavatolta.

Dalosnak 1988 előtt három könyve jelent meg, a rendszerváltás óta tizennégy. A három közül az első még a megkésett tűztáncos rendszerhű csodafjú verseskötete, a harmadik Duczynska Ilona megrendelésre írt életrajza. Az 1983-ban megjelent apró kötet, az *Előtörténetek* a releváns írói életmű egyetlen darabja, amely itthon jelent meg, ahol a kultúrát „államilag szavatolják”. A többi Nyugaton vagy szamizdatban adták ki, amíg a diktatúra működött.

Dalos György: Három Berlin – Barangolások a Fal körül. Napvilág Kiadó, 2023. 2700 forint.

Már majd két évtized telt el Dalos korai verseskötetének megjelenése óta, kéziratai hosszú évek óta porosodtak kiadói fiókokban, amikor Kardos György, a Magvető Kiadó vezére váratlanul tájékoztatta őt arról, hogy ő nem tartozik a tiltott kategóriába, és kötete jelenhetne meg.

Ez négy évvel azután történt, hogy Nyugat-Németországban megjelent az első könyve németül (*Helyzetem a helyzetben*), három évvel azután, hogy a Magvetőhöz benyújtotta a kisprózakötetét, melyről addig mélyen hallgattak, akkor, amikor a német rádiókban sokszor ismételt hangjátéka már a magyar állam kegye nélkül is biztosította a megélhetését, és éppen akkor, amikor már kiadás alatt állt Nyugaton az *Ezerkilencszáznolcvanöt* című műve, a posztsztálinista szocializmus zseniális paródiája, amelyről Kardos tudott, s amely azután jelentős nemzetközi sikert aratott, megjelent Németországon kívül Franciaországban, Nagy-Britanniában, Ausztráliában és a skandináv országokban.

Akkor lett fontos, hogy rá lehessen mutatni egy Magyarországon legálisan megjelent Dalos-műre, amikor az író neve Nyugaton már jelentett valamit, és sejthető volt, hogy még többet fog jelenteni.

Dalos a párt útlevel-politikájának kiszámíthatatlanságát jellemzi azzal, hogy ő az engedélyezetlen nyugati publikációi után kapott útlevelet, a kötetét szamizdatban méltató Radnóti Sándor pedig emiatt nem. Ebben azonban van logika. A Nyugaton publikáló, szereplő szerző hiánya erősen feltűnt volna ott, ahová az útlevelét kérte, Radnóti hiánya pedig akkor még nem tűnt volna fel. Továbbá Dalos a kötetével egy másik, az itteni-

vel kapcsolatot tartó rendszer legális nyilvánosságába lépett át, Radnóti pedig az illegális nyilvánosságba. Nem ugyanaz!

Az *Ezerkilencszáznolcvanöt* magyarországi szamizdat kiadása után nem is jelent meg Dalos-könyv Magyarországon addig, amíg a diktatúra működőképes volt.

Az 1986-os Frankfurti Könyvvásárra, ahol maoista történetét (*Hosszú menetelés, rövid tanfolyam*) és az ellenzékről írott esszéjét (*Gulyás szigetcsoport*) mutatták be, már őt sem engedték ki.

Az *Előtörténetek* megjelenéséről a szerző azt írja, hogy hiába kereste a könyvhét első napján a könyvesboltban a művét, nem volt ott. Az eladó sem értette, miért nem szállították a beharangozott kötetet. A könyvheti ajánlófüzetből is kivették az *Előtörténeteket*. Az eredeti változatban, amelyet Dalos egy héttel korábban megkapott, még benne volt, de újranyomtatták a brosrát az *Előtörténetek* említése nélkül. A könyvhéten Dalos nem dedikálhatott, nem is volt mit. Egy héttel a könyvhét után kezdték árusítani a könyvét.

A pártállami diktatúra felszínes értékelői csupán arra figyelnek, mi jelent meg és mi nem a rendszerváltás előtt. Mintha a kulturális nyilvánosság vesztesége csupán az lenne, ami egyáltalán nem jelent meg. Holott veszteség minden év, amelyben művek vesztegeltek, minden sor, amit kihúztak, minden képsor, amit kivágattak, minden tényező, amellyel filmek, színművek, könyvek, cikkek, tanulmányok nyilvánosságát korlátozták, manipulálták, visszhangjuk irányításával hatalmas befolyásolták. Azt a színművet, amelyet őt szín-

ház kívánt bemutatni, de csak egynek engedélyezték (ami gyakran megessett), nem egyszerűen bemutatott, hanem 80 százalékig betiltott darabként kell számon tartani. A kulturális nyilvánosság vesztesége a pártállam évtizedeiben óriási volt.

Dalost, miközben kivették a tiltott szerzők köréből, kitiltották a könyvhétről. Ennek a tiltásnak pontosan akkora a súlya, amekkora súlya magának a könyvhétnek.

Akiknek ez a kitiltás olyan fontos volt, hogy újranyomtatatták a könyvheti ajánlófüzetet, azt is vállalták, ha gondoltak rá egyáltalán, hogy a kitiltás ténye a jó szemű olvasó előtt nem marad titokban. Hiszen a könyvhétre megjelenő könyvek listáján az *Élet és Irodalomban*, a *Magyar Nemzetben*, a *Könyvvilágban* stb. ott volt az *Előtörténetek*.

Dalos úgy emlékezik, hogy a könyv „recenziót alig kapott, egyedül Kepes András tolt a Stúdió 83-ban óvatosan kameraközébe”.

Az „alig” túlzás. Ha az Arcanum Digitális Tudománytárában megkeresük az *Előtörténetek* recenzióit, érdekes képet kapunk.

A nagy példányszámú *Magyar Ifjúság* (1983. június 24.) recenziója azzal kezdődik, hogy „a szerző hosszú hallgatás után jelentkezik kötetével”. A tiltás majd két évtizedét az ifjúság orientálására szolgáló hetilap ráhárítja az íróra. Bezzeg az értelmiségi *Élet és Irodalomban* Simonffy András (1983. szeptember 16.) rögvest ezzel kezdi a kritikáját, hogy „a Magvető *ra re* sorozatában most kiadott *Előtörténetek* című könyvének megírás dátuma 1974”. S miután hosszan kifejti, hogy ez a mű „alapkönyv nemzedékemről”, azt is világossá teszi, hogy itt egy nemzedéket fosztottak meg majdnem

egy évtizedre az egyik alapkönyvétől. Pelle János az *Új Tükörben* (1983. október 30.) így ír: „Dalos Györgynek eddig egyetlen könyve jelent meg, egy verseskötet, több mint másfél évtizede. Időközben az ifjú, lázadó költőből középkorú író lett, aki végül olyan fanyar ízű, nagyszerű írásokból állíthatott össze kötetet, melyek nem egy szempontból Örkény István prózáját idézik. Remélhető, hogy a termés gazdagabb ennél a vékony könyvecskénél...” Pelle finoman, de világosan érzékelteti, nyilván tudott is róla, hogy az életmű jelentős része továbbra is ki van rekesztve a nyilvánosságból. Csűrös Miklós a *Kritikában* (1984/3.) magasztalta a kötetet.

Ezekből – a könyv megjelenéséhez képest egyébként késleltetett – recenziókból az olvasó kiveheti a valóság körvonalait, mert a konszolidált viszonyokhoz képest túl sok terror és túl nagy ellenőrző kapacitás kellett volna ahhoz, hogy a kritikusok mozgásteréből ezt a lehetőséget kiszorítsák. Azt viszont, hogy a valóság körvonalához képest maga a testes valóság milyen, csak azok a nagyon kevesek tudhatják, akik a szabad világban megjelenő magyar lapokhoz hozzájutottak. Borbándi Gyula müncheni *Új Látóhatárban* (1983/4.) jelent meg Harmat Pál kettős recenziója az *Ezerkilencszáznyolcvanötről* és az *Előtörténetekről*: „Nem vagyok tipikus disszidensfigura» – írta 1979-ben Dalos György, a nyugat-berlini Rotbuch Kiadónál megjelent a *Helyzetem a helyzetben* című kötetében. Tipikus vagy sem: abban mindenesetre osztotta jó néhány tipikusnak tekintett ellenzéki sorsát, hogy majdnem húsz évig nem jelenhetett meg könyve anyanyelvén, Magyarországon. [...] A törés 1968-ban következett be, amikor Dalost

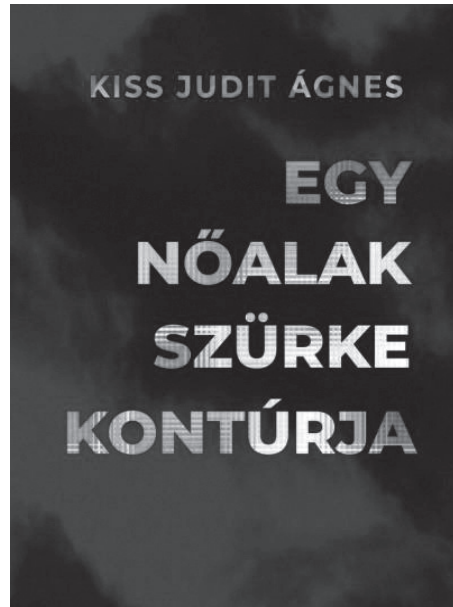
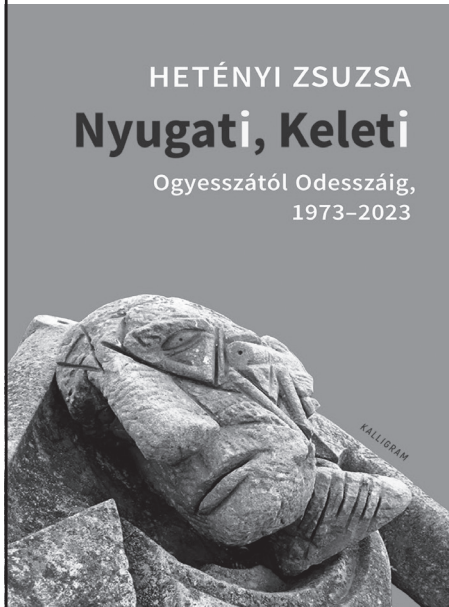
a hírhedt maoista perben héthavi felfüggesztett börtönre ítélték, kizárták a pártból és elbocsátották a munkahelyéről. 1970-ben Haraszti Miklóssal együtt rendőri felügyelet alá helyezték, amelyet a két fiatal író a következő év januárjában sokszorosított nyilatkozatban érvénytelennek nyilvánított. [...] Ellentétben Haraszttal, akinek még egy kirakatpert is a nyakába akasztottak *Darabbér* című szociográfiája miatt, Dalosnak azóta nem voltak nyílt konfliktusai a hatóságokkal. Néhány írása is megjelenhetett hazájában, három könyvének kiadását viszont elutasították. Fordításokból élt, sokáig még az általa magyarra átültetett könyvekbe sem írhatta bele a nevét, négermunkát végzett. A mozgalmas életrajz gyakran elfedi az irodalmi teljesítményt. Hatóságaink félve vigyáznak, hogy az

irodalom és a politika összecsapásának vagy legalább torzsalkodásának nemes magyar hagyománya valamilyen képp meg ne szakadjon. Hogy az idei könyvhétre mégis elszánták magukat Dalos egy kötetének – természetesen nem túlzottan magas példányszámú – kiadására, a fegyverszünet szempontjából tekinthető viszont jó jelnek.”

Ennyi az információs különbség az élet tényei és aközött, amit ebből a sorok közé lehet rejteni.

Az *Ezerkilencszáznyolcvanöt* szamizdat kiadása mintha lebukásra készült volna. Rajk László tervezte a könyvet, rajzolta a címlapot, és az illegális kiadás olyan hatalmas alakú volt, hogy egyszerűen nem lehetett a szokásos módokon elrejtetni. Az ingem alatt vittem haza. Mondhatni, testközelbe kerültem vele.

Szerzőink könyvei

Japán: stratégiai csűrcsavar

A minap Japán déli csücskében, Hirosimában tartották a legfejlettebb nyugati államvezetők (G7) – és mások – ideai csúcstalálkozóját. A helyszín kiválasztása és a szűkebb-tágabb térség változásai némi történelmi méltázásra adnak okot.

A tágabb régió ugyanis régóta a geopolitikai elemzők fókuszában áll. Amióta Kína nőtte ki magát az eddigi egypólusú világ utáni glóbuszon az Egyesült Államok fő ellenfelévé, sőt -- az ukrainai agressziójával csak tette -- Oroszországot legföljebb katonai értelemben tartják stratégiai riválisnak, Washingtonban (is) mind nagyobb figyelmet fordítanak a Távol-Keletre. Aki figyeli a térség sürgetően változó eseményeit, tudja, hogy a közeljövő potenciális konfliktusforrásainak egyik legfőbb fertályán járunk. Elég, ha a katonai értelemben is sietősen feltörekvő Kína ambícióira gondolunk (Tajvan esetleges visszavétele-bekebelezése, a stratégiai értelemben is egyre fontosabb Dél-kínai tengeren feszítő fegyverkezési törekvések stb.) arra utalnak, hogy Japán, a térség gazdasági-pénzügyi ellenpólusa, egy korábbi gazdasági csoda színtere ebből a szempontból is nagyobb figyelmet kap.

A távol-keleti szigetország az elmúlt csaknem 80 esztendő alatt – politikai és stratégiai értelemben – többször is kényszerű fordulatokat hajtott végre. Az abszolút monarchiát egyfajta alkotmányos, többpárti berendezkedés váltotta föl, bár a nagy konglomerátumok fiókjaiként

irányított pártok közül egyértelműen a Liberális Demokrata Párt uralta el a mezőnyt. A pénzügyi birodalmak „leányvállalatainak” egyesülése után, 1955 óta két rövid megszakítás árán egyfolytában kormányozza a felkelő nap kezdetben bealkonyuló országát. Igaz, a „liberális demokratákat” – nevükkel dacolva – bizvást nevezhetjük erősen konzervatív alkatnak.

A gazdasági csodát, majd népesezési krízist átélő helyi hatalom szerepe változatlanul kulcsfontosságú, nem árt hát történelmi távlatba helyezni, mind a belső, mind a térségbeli változások figyelembevételével.

Bukás után föltámadás

Úgy tartja a japán közmondás, hogy „ha elesel hétszer, állj talpra akár nyolcadszor is!”

Miután 1945 augusztusában a hirosimai (majd nagaszaki) atombomba ledobása után az addig folyamatosan terjeszkedő japán hadsereg – a fasiszta tengelyhatalmak utolsó szövetségeseiként – kénytelen volt bejelenteni feltétel nélküli megadását, a császárság életében új éra kezdődött. A „tenno”, Hirohito császár – amerikai nyomásra – lemondott isteni eredetéről, egyben teljhatalmáról. Ekkortól jelképpé vált a befolyása, megmaradt energiáit inkább a halbiológiára összpontosította. „Cserébe” – megannyi addigi háborús bűnöstől eltérően – őt nem állították bíróság elé, mondván: ez olyan belső lázongást válthatna ki,

amelynek kordában tartásához további egymillió amerikai katona bevetésére lehetne szükség. Azóta egyébként az uralkodóház utódai is távol tartják magukat a napi politika bármiféle befolyásolásától.

A térségben hódító császári hadsereget fölszámolták, hadigépezetét leszerelték, hogy gátat vessenek a japán militarizmus bármiféle újjáéledésének. Az amerikai „helytartó”, Douglas MacArthur tábornok („a Távols-Kelet császára”) sugallatára 1947-ben tollba mondott japán „békealkotmányt” azóta is viták kísérik. (És minthogy a japán politikát hagyományosan politikusdinasztiák uralják, sőt megannyi későbbi vezető felmenői is a vádlottak sorába kerültek, számos nacionalistább konzervatív vezető ennek kisebb-nagyobb megváltoztatására törekszik – de erről később.)

A távol-keleti birodalom egészen 1952-ig közvetlen amerikai megszállás alá került – ilyesmire korábban soha nem volt példa. Nem volt véletlen a „splendid isolation” (ragyogó elszigetelődés) fogalma, Japánt soha semmilyen külső birodalomnak nem sikerült hatalmába keríteni. Addig viszont nemcsak az amerikai katonai és rendőri jelenlét volt általános, hanem a stratégiai szempontból legfontosabb déli Rjúkjú-szigetcsoport (köztük Okinava) Washington „szuverenitása” alá került. Csak 1952-ben, egy új japán–amerikai biztonsági szerződés keretében vált jogilag ismét a császárság részévé. Ám az ott fönntartott – és a japán pártpolitikában mindmáig vitatott – amerikai támaszpontok szerepe a hidegháborúban jelentősen fölértékelődött.

Hiszen ne feledjük: közben 1949-ben a Mao Ce-tung vezette kommu-

nisták végleg fölülkerekedtek a kínai polgárháborúban. Levert politikai ellenfeleik – élükön Csang Kaj-sek generalisszimusszal – Tajvan szigetére menekültek. És oda átmentve a „Kínai Köztársaság” titulust, önálló, csak jóval később demokratizálódó rendszert teremtettek, amely azóta is feszült, sőt felforrósodni látszó konfliktusforrás. Peking újra meg újra fölveti, hogy ha „elbitangolt tartománya” nem törődik bele a hongkongi mintájú békés újraegyesítésbe, akár katonai erővel is megteszi ezt. Washington viszont védelmi garanciákra szerződött Tajvan önállóságának biztosítására. Nem véletlen, hogy – nyugati szövetségesként és a közvetlen földrajzi közelség miatt – Tokióból árgus tekintettel követik a fokozódó feszültséget.

1950-ben pedig berobbant a koreai háború, amely az amerikai haderő déli jelenléte és a későbbi kínai beavatkozás okán a hidegháború forró frontjává terebélyesedett. Bár három év múltán a Koreai-félszigeten megdermedtek a frontok, a közvetlen katonai konfrontáció megállt, azóta sem békeszerződés, csupán tűzszünet „tombol” az érintett felek között.

„Békealkotmány” – békétlen időkben

Mindez jelentős szerepet játszott abban, hogy az amerikai haderő levonulásával párhuzamosan szükségét látták, hogy 1954-től létrehozzák a – hivatalosan nem önálló hadsereget, hanem – japán önvédelmi erőt. Igaz, ennek képességeit – kivált akkoriban – szigorú törvényekkel korlátozták. Hatókörét kizárólag a szigetországban gyakorolhatta, erős polgári ellenőrzés mellett. Közvetlen

külföldi katonai akciókban – még szövetségesi felügyelet mellett sem – vehetett részt, semminemű „támadófejelet” nem tarthatott fenn, költségvetését – egészen a közelmúltig – a hazai össztermék (GDP) egy százaléka alá parancsolták.

Pár évtizeddel később lökést adhattak a japán konzervatívok revíziós törekvéseinek és az önálló, bevethető haderő létrehozását szorgalmazóknak az újabb nemzetközi fenyegetések. Az 1991-es Öbölháború, majd az afganisztáni konfliktus megoldásához

(?) Tokió csak anyagi eszközökkel, utóbb logisztikai és egészségügyi támogatással járulhatott hozzá. És még közelebb: az 1994-es első észak-koreai atomrobbantások okozta felhők, majd a rá következő két évben a tajvani választások közepe, a sziget önállósodása miatt fölforrósodott indulatok okán újfent fölmerült, hogy a Nyugat szoros szövetségesévé simult Japánnak szüksége van egy erősebb hadseregre. A korábbi gazdasági csodát élvező, de változatlanul külső nyersanyag- és energiaforrásokra utalt, alapvetően exportorientált gazdaságot kiépítő szigetországnak pedig égetően fontos volt az, hogy kereskedelmi útvonalainak biztosítását megteremtse.

Közben mind Washingtonban, mind Tokióban megerősödtek a kétélyek. Washingtonban azt rebesgették, hogy Japánra nem lehet számítani, odaát meg hogy az amerikaiak

emiatt netán magukra hagyják a „rajtuk élősködő” távol-keleti szövetségüket... Az aggodalom mindkét oldalon újratervezésre sarkallt.

Az időközben bekövetkezett világválságok után lassan föltápászkodó elitben többször, sőt egyre rendszeresebben fölmerült a világ még ma is harmadik legnagyobb súlyú hatalmához méltó haderő megteremtésének terve.

Japánban a hagyományosan konzervatív-nacionalista erők régóta szorgalmazták a „békealkotmány” korrekcióját. A folyamatosan kor-

mányzó Liberális Demokrata Párt élére nemegyszer olyan politikust választottak – például Koizumi Dzsuniciró, majd kétszer is Abe Sinzó személyében –, akik erőteljesebben képviselték a nacionalista irányvonalat. Kormányzásuk alatt a világpolitikai változások (például Kína látványos feltörekvése, a Tajvan körüli válságok és Észak-Korea fegyverkezése) kapcsán gyakorlati és ideológiai megfontolásból is fölmerült, hogy a hadseregfejlesztés jogi korlátait fölszámolhassák.

Márpedig a „békealkotmány” 9. cikkelye (a háború utáni német alkotmány 24. cikkelyéhez hasonlóan) alapvetően korlátozza Japán véderejének kiépítését és külföldi bevethetőségét. A 2022-ben meggyilkolt kétszeres korábbi kormányfő, Abe Sinzó (akinek két fölmenője is miniszterelnök volt, sőt a háborús bűnösöknek is végső nyughelyet biztosító tokiói Jaszukuni-szentélyben

emlékeznek rájuk), többször is nekifutott az alaptörvény módosításának.

Kényesen kiadós katonai költségek

Elvégre hol a határa az „önvédelemnek”? Nem kérdéses, hogy a japán szuverenitás alatt álló területek védelme újlag kiképzett, „proaktívabb” saját fegyveres erőket és jelentősebb fegyverrendszert követel meg. Az ezért fölszólaló tokiói honatyák – nagyon ritkán honanyák – azt ismételtetik, hogy erre „a nemzetközi béke és biztonság megteremtése”, no meg az elrettentés érdekében feltétlenül szükségük lesz a komolyabb ellencsapás (megelőzés?) érdekében.

Ezer szerencséjük, hogy a feltörekvő Kínával folytatódó rivalizálásában erre az Egyesült Államoknak is szüksége van. Ennek legfrissebb jeleként komolyabb rakétarendszerek szállításáról egyeztek meg, sőt az „ellencsapások képességének” kialakítására törekednek. (Az ehhez kellő alkotmánymódosítást tán utólag toldják hozzá, hiszen a szükség nagy úr.) Az ellenzék szerint a rakétavédelmi rendszerekkel inkább csak célpontokká válnak, támadó fegyvereknek számítanak, a kormány szerint viszont „visszalőni” végül is önvédelem...

Bár a hirosimai emlékeket őrző japán közvéleményben mindmáig erős ellenkezést vált ki a hadi erőfeszítések támogatása, konzervatív(abb) körökben nem idegenkednek az önálló és külföldön is bevethető hadseregbe vonatkozó korlátok fokozatos „átértelmezésétől” (értsd: lebontásától). Lehet, hogy ennek hazai fogadtatása vegyes, ám a gyorsan változó közvetlen környezet miatt szövetségi fogadtatása egyre népszerűbb-

nek tetszik. De otthon mindehhez kétharmados parlamenti többség, majd egy népszavazás jóváhagyása szükséges. Ehhez nem adottak a feltételek.

Ám a tokiói bölcsélet szerint „ha szorult helyzetbe kerülsz, a dolgok megfordításához egy határozott döntés legyen a kiindulópont”. Így Japán masszív fölfegyverzése már egy évtizede megkezdődött. 2013-ban átdolgozták az ország biztonsági stratégiáját. Megállapították, hogy a rakétavédelmi pajzs önmagában már nem elegendő, olyan rakétaerővel kell kiegészíteni, amely révén Kínával vagy Észak-Koreával is eredményesen tudnak szembeszállni.

A jelentősebb rakétarendszerek beszerzése lehetővé teheti az ellencsapási képességek kialakítását. Amíg nem is olyan régen még arról folytak a polémiák, hogy az alkotmány szellemében lehetnek-e harci repülőgépek, netán partra szállásra képes alakulataik, a japán „önvédelmi erők” ma már F-35-ös vadászbombázókkal és függőleges felszállásra képes hordozókkal rendelkeznek.

A legújabb kezdeményezések egyében pedig olyan támadó harceszközöket (például szárnyas rakétákat is) hadrendbe kívánnak állítani, amelyek a közeli kommunista államok potenciális célpontjait is elérhetik.

Közben folytak-folynak a fölöttébb költséges katonai költségvetési viták a tokiói parlamentben. A Kisida-kormány az idei pénzügyi évre már a GDP egy százalékát kitevő 5400 milliárd jenről 6800 milliárdra növelte a hadi kiadásokra szánt keretet. A következő öt esztendő során a kormányfő 43 000 milliárd jent (330

milliárd dollárt) kíván védelmi kiadásokra tartalékolni, hogy 2027-re elérjék – a hazai össztermék NATO-ban is elvárando – kétszázalékos szintjét.

Az ellenzéki pártok és békekemzgalmak rendre azt vetik a kabinet szemére, hogy miből óhajtja fedezni a hadibüdzse ilyen mértékű emelését. A Kisida-kabinet a nagyvállalatok társasági adóját 4-4,5 százalékkal kívánja emelni, a 2011-ben lesújtott természeti csapások (földrengések, cunamik) okozta károk elhárítására tartalékolt személyi jövedelemadó 2,1 százalékos emeléséből kumulált büdzse felét is a védelmi költségvetésbe vezetné át. De még a dohánytermékek jövedéki adóját is megterhelnék.

Aligha véletlen, hogy egy fél évvel ezelőtti felmérés szerint a japánok 54 százaléka ellenzi a katonai költségvetés emelését. A bírálók érvei szerint a népesség drámai ütemben fogy, a munkaképeseknek egyre több

nyugdíjast kell eltartaniuk, ez pedig egyetlen másik fejlett ipari országban sem tapasztalható terheket ró az egészségügyre. Inkább a szociális költségvetés radikális növelését követelik, a születések számának szaporítására és a gyermekvállalás serkentésére minden korábbinál többet kellene áldozni. Előszertettel idézik a régi japán közmondást: fölösleges aranyérméket vetni a macskák elé...

Hiroshima, mon amour

A világ hét legfejlettebb országa, a G7 idei soros elnöke és csúcstalálkozójának rendezője Japán. És a helyszín, Hiroshima kiválasztása aligha volt véletlen. Kisida Fumio miniszterelnök maga is több fölmenőjét vesztette el az 1945-ös amerikai atomtámadás során. Bár a sietve idelátogató Joe Biden amerikai elnöktől senki sem várhatott újabb „bocsánatkérést” (elődje, Barack Obama már amúgy is megtette), dicséretes gesztus volt, hogy a csúcs-

A G7 csoport története dióhéjban

A legfejlettebb tőkésországok zárt körű elitársaságát eredendően hat állam (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Olaszország és az egyetlen távol-keleti partner, Japán) hívta életre a hidegháború idején, majd 1976-ban – Kanada csatlakozásával – G7-té gyarapodott. A kelet-európai rendszerváltozásokat követően, 1997-ben Oroszországot is bevonták a klubba, ám 2014-ben – a krími krími és a Donyec-medencei agresszió nyomán – kiteszították onnan. Igaz, ha a résztvevők fotóit látjuk, föltűnhet, hogy a G7-ek valójában most kilencen vannak, hiszen az Európai Tanács és a brüsszeli bizottság vezetője is rendszeresen ott van a találkákon.

Ráadásul az idei hirosimai csúcs egy részére különböző ENSZ-szervezetek élenjáróin kívül nyolc további állam vezetői is meghívást kaptak, köztük az Egyesült Államok olyan regionális szövetségesei, mint India, Ausztrália, Dél-Korea, valamint Brazília, Vietnám, Indonézia és két apróbb ország, a Cook-, illetve a Comore-szigetek vezetői.

találkozó résztvevői közösen részt vettek egy koszorúzó megemlékezésen. Hogy hány tagja van a nyugati elitklubnak?

Nem okozhatott meglepetést, hogy a házigazdát érintő kínai vagy éppen észak-koreai stratégiai fenyegetések, a világgazdaság, benne a szankciók kérdései is a napirenden szerepeltek. De előre egyértelmű volt, hogy a terítékre kerülő legfőbb téma az Ukrajna elleni orosz invázió és az arra adandó még határozottabb válaszsorozat lesz. Így is történt.

A külvilág számára legalább is váratlanul a „fővendég”, bár itt ilyen nincs, a váratlanul személyesen fölbukkant Volodimir Zelenszkij ukrán elnök lett. Nem volt kétséges, hogy a kijevi betoppanó – akárha eredeti szakmáját fölelevenítve – elvitte a show-t. Természetesen megköszönte mindazt az anyagi és katonai támogatást, amit támogatóitól eddig kapott a honvédő háborújához, és kihasználta az alkalmat, hogy további fegyverzetigényét sulykolja hallgatóiba.

A külvilág számára legalább is váratlanul a „fővendég”, bár itt ilyen nincs, a váratlanul személyesen fölbukkant Volodimir Zelenszkij ukrán elnök lett. Nem volt kétséges, hogy a kijevi betoppanó – akárha eredeti szakmáját fölelevenítve – elvitte a show-t. Természetesen megköszönte mindazt az anyagi és katonai támogatást, amit támogatóitól eddig kapott a honvédő háborújához, és kihasználta az alkalmat, hogy további fegyverzetigényét sulykolja hallgatóiba.

Aligha véletlen, hogy éppen a csúcsot megelőzően jelentette be Biden amerikai elnök, hogy nyugat-európai NATO-partnereinek mostantól

engedélyezi, hogy F–16-os vadászgépeiket továbbadhassák az ukrán hadseregnek. Kijev már hosszú hónapokkal korábban előállt a korszerű vadászgépek iránti igényével. Tény, hogy pár ország már jelezte „átadási” készségét, mások az ukrán személyzet kiképzését vállalták, de mindez több hónapot vesz majd igénybe. Eközben az ukrainai háborúban régóta mindkét fél készülő offenzíváját latolgatták. A házigazda, Kisida kormányfő pedig már korábban többször kijelentette: ami ma Ukrajna, azzá válhat holnap Kelet-Ázsia...

A fő tanácskozás mentén számos szűkebb körű és kétoldalú különmegbeszélést is tartottak. Az amerikai elnök kihasználta a lehetőséget, hogy a Washington által koordinált Quad négyes fogat vezetőivel (Japán, India és Ausztrália kormányfőjével) külön is tárgyaljon egyeztessen. Annál is inkább, mert a későbbre tervezett ausztráliai különcsúcsra már nem tudott elmenni – Bidennek haza kellett mennie. A kongresszusban dülő rendkívül éles költségvetési vita az otthoni frontra szólította.

Figyelmet érdemelhet, hogy egy japán–brazil kormányfői külön találkán ismét fölmerült az ENSZ reformjának kérdése, ebből is kiemelve, hogy több jelenlévő állam képviselője is igényt tartana a Biztonsági Tanács öt vétőjogú tagja mellett hasonló státusz kivívására. (India régóta követelne hasonló bővítést – bár ezt Kína alighanem elutasíthatná –, és a „Globális Dél” néhány másik államához hasonlóan, gazdasági befolyására tekintettel, Németország is méltán pályázna hasonló helyzetre.)

Borús japán perspektívák

A házigazda Japán mindvégig kemény álláspontot foglalt el az orosz agresszió, az észak-koreai fenyegetések vagy éppen Tajvan esetleges lerohanásának megítélésében, de a tokiói kormányzatnak minden Kínával kapcsolatos kijelentését kétszer is meg kell gondolnia, ha tekintettel van az ottani befektetéseire és közvetlen kereskedelmi kapcsolataira. És muszáj mindekre odafigyelnie.

Japán ugyanis még mindig a világon a negyedik legfőbb áruimportőr és ötödik az exportáló országok listáján. A külkereskedelem 37 százalékot tesz ki a hazai össztermék előállításából. Márpedig a Világbank 2023-as friss kimutatása szerint (is) jó ideje már a szárazföldi kommunista birodalom a legfőbb partnere – még a szintén jelentős hongkongi üzletek nélkül is. A japán exportban Kína kevésbé előzi meg az Egyesült Államok piacát, így is jó hétszer akkora, mint a legfőbb európai hatalom, Németország részesedése. Ám a japán importot tekintve Kína utcahosszal vezeti a partnerek sorát. Sőt, még valami: Kína a közelmúltban – Németország után már Japánt is megelőzve – a világ legnagyobb autóexportőrévé nőtte ki magát. (A Tesla sanghaji Gigafactoryja folyamatosan futtatja föl elektromos autógyártását, ebből a világpiacra is bőven jut, sőt az Oroszországot sújtó szankciók miatt távozott nyugatiak helyére is a kínaiak léphettek.) Változnak az idők.

A történelem újraértékelésének jeleként a közelmúltban fölgyorsult a két korábbi ellenség, majd rivális, Tokió és Szöul közeledése is. A tavaly hatalomra jutott új konser-

vatív dél-koreai elnök nyitottnak bizonyult a kapcsolatok rendezésére, a japán gyarmati múlt kényes hagyatékának (például a megszálló fasiszta császári sereg kiszolgálása érdekében prostitúcióra kényszerített „kényelmi hölgyek” ügyének lezárására). Kisida kormányfő és Jun dél-koreai elnök az elmúlt hónapok során váltva fölkereste a másik fővárost, és ígéretes párbeszédet folytatott. Tizenkét év után ez volt az első ilyen látogatáscsere. Összekötheti őket a Kína részéről érkező nyomás, az észak-koreai nukleáris és rakétafenyegetések sora vagy éppen a mindkettejükhez fölöttébb közeli Tajvan körül fölforrósodó kínai–amerikai súrlódástömeg. Washington a háttérből erősen terelgette egymás felé az évtizedeken át perlekedő szövetségeseit.

Mindkét gyorsan fejlődő gazdaság számára fontos a Dél-kínai-tenger szintén sokak által vitatott, de a Peking által – régi térképekre hivatkozva – magának vindikált szigetcsoportok sorsa és azok militarizálása. Hiszen a tenger mélye komoly naftaforrásokat rejt, és erre haladnak azok a stratégiai hajózási-kereskedelmi útvonalak, amelyek Japán és Dél-Korea számára is létfontosságúak. (Csak mellékesen érdemes megemlíteni, hogy Tokió és Peking között régi feszültségforrás a Kelet-kínai-tenger néhány vitatott szigetének sorsa is.)

Hirosima előtt, alatt és után is komoly kihívások várnak Japánra. Bárki könnyen beláthatja, hogy a „felkelő nap országának” vaskos erőfeszítéseket kell tennie annak érdekében, hogy megelőzze a tartós bealkonyulást...

Nem tudottan nem tudott...

Vannak tudottan tudott dolgok, ami azt jelenti, tudjuk, hogy valamiről mit tudunk. Léteznek nem tudott dolgok, amelyeknél tudjuk, hogy valamiről mit nem tudunk. „De vannak nem tudottan nem tudott dolgok is, amelyekről még azt sem tudjuk, hogy nem tudunk róluk.” A döntéshozatal bizonytalanságával foglalkozó könyv a szöveget Donald Rumsfeldtől, az Irak elleni háború nem éppen jó nevű amerikai védelmi miniszterétől idézi.

A szerzők számára a kategorizálás érdekes, de azért az iméntiekhez hozzászólnak, Rumsfeld ezzel kerülte meg a választ a kérdésre, hogy mit tudnak az akció indokairól, a tömegpusztító fegyverek birtoklásáról és a terrorizmus támogatásáról. Utólag az érvek megalapozatlannak bizonyultak, bár Szaddám Huszein rezsimjének bűnössége aligha volt vitatható. A könyv is leírja, a háború katonai értelemben sikeres volt, de egészében, tervezési, politikai és gazdasági szempontból kudarcnak bizonyult. Arról nem esik itt szó, hogy ennek mik voltak a közvetlen okai, mi az, amiben Rumsfeld egyszerűen nem mondott igazat, volt-e olyasmi, amit nem tudottan nem tudott, esetleg csak nem tartotta érdekesnek, fontosnak, például, hogy a szélesebb értelemben tekintett kultúra, a hagyományok, a vallás, az etnikai ellentétek milyen szerepet játszanak egy országban.

Tíz évvel később, amikor Barack Obama akkori amerikai elnök engedélyezte az Oszáma bin Láden pa-

kisztáni bűvőhelye elleni támadást, más volt a helyzet – írják a szerzők. Amikor a döntés megszületett, az elnök számolt a kockázattal, sokféle, egymásnak is ellentmondó álláspont alapján tudta, hogy van, amit tudnak, van, amit tudottan nem tudnak, és léteznek nem tudottan nem tudott tényezők is. Persze, és ezt már nem említik, ennél az akciónál, léptéke miatt, az esetleges kudarc következményei eltértek a tíz évvel korábbi helyzettől. Ha már a katonai jellegű példákról esik szó: amennyiben később írják az eredetileg 2020-ban megjelent művet, nyilván kézenfekvő példázat lenne a 2021-es afganisztáni amerikai kivonulás botránya is, ebben a tudottan és a nem tudottan nem tudott tényezők szerepe.

A két szerző eltérő területen működve a brit közgazdászok csúcselitjéhez tartozik. Egyidősek (1948-ban születtek), negyven évvel ezelőtt már írtak egy több kiadást megért közös könyvet a brit adórendszer hibáiról, de azóta útjaik elváltak. John Kay a Költségvetési Kutatóintézet igazgatója lett, sikeres tanácsadó céget működtetett, az oxfordi és a londoni egyetemek üzleti szakjainak tanáráként jutott a legfelsőbb szintre, közben húsz évig tárcákat írt a *Financial Times*nek. Meryn King tudományos pályára lépett, brit és amerikai egyetemeken tanított, majd a Bank of England vezető közgazdásza, tíz évig kormányzója volt, a felsőház tagja.

A könyv fordítója, a korábban sikeres bankvezető Felcsuti Péter, aki visszavonulása óta szisztematikusan dolgozik a közgazdasági ismeretterjesztésért, a kötet hátoldalán olvasható ajánlásában azt írja: első nekifutásra a könyv címe és tárgya kicsit ijesztőnek tűnhet az olvasó számára, hiszen a közgazdaságtan egyik fontos vitája, a kockázat és a bizonytalanság közötti lényegi különbségtétel, illetve e két tényező szerepe a döntésekben, egyszerűbben fogalmazva, hogy „hogyan döntenek a gazdaság szereplői, amikor a döntési körülmények bizonytalanok, azaz szinte mindig”, feltehetően nem hozza lázba a nagyközönséget. Majd így folytatja: „Ha a könyv csupán erről szólna, biztosan nem vállalkoztam volna a lefordítására, és kiváltképp nem merném jó szívvel ajánlani az olvasónak. [...] Bár a kérdés valóban fontos, és a szerzőpáros határozottan – mondhatnám, radikálisan – szembeszáll nem is egy jelenleg uralkodó felfogással, de az olvasó (és a fordító) nagy megkönnyebbülésére könnyedén túllép a közgazdaságtanon; kultúrtörténeti utazásra invitál [...]”

A könyv tárgya tehát, hogy hogyan lehet megbirkózni az előretekintő döntésekkel a radikálisan bizonytalan világban. A szerzők egyrészt nem fogadják el a radikális bizonytalanság miatti szkepszist, másrészt viszont kritizálják a statisztikákra, döntéseméletre, mesterséges intelligenciára hagyatkozó technikák túlértékelését, megbízhatóságát és mindent eldöntő szerepét.

A mű kiindulása, hogy a széles körben élő feltételezéssel szemben a

döntések motivációja nem az eredmény maximálása, vagyis az üzleti vállalkozásoknál a haszoné, a politikacsinálásnál a társadalmi jólété, a háztartásoknál a saját boldogságé, haszoné. (Itt indokolt közbevetni: a szerzők elméleti modellből indulnak ki, így nem térnek ki arra, hogy a társadalmak jelentős része, nem utolsósorban tapasztalati alapon nem hiszi, hogy a politikacsinálást elsősorban a jó szakpolitikákra, a társadalmi jólétre törekvés vezérli.) A maximalizálás szándéka – olvashatjuk – nem alkalmas útmutatás a cselekvéshez, mert az érintettek nem birtokolják mindazt az információt, amely egy ilyen döntéshez szükséges lenne, sőt, ilyen alapon utólag sem mérhető, hogy valóban sikeresek voltak-e. Hasonló a helyzet a közgazdaságtanban széles körben elfogadott racionalitásselvel is – fejtik ki –, mármint azzal a feltételezéssel, hogy bizonyos axiómák ismeretében a döntéseket a racionalitás vezérli. Valójában sokféle racionalitás létezik, az érintettek többnyire tudják, hogy nem rendelkeznek olyan tudással, aminek alapján kiszámíthatnák, hogy mi fog történni, illetve a különféle alternatíváknak mi az egymáshoz viszonyított valószínűségük. Az előre tekintő döntések szempontjai, akár tudnak erről az érintettek, akár nem, az említettekénél sokkal összetettebbek, kalkulációk és evolúciós örökségek egyaránt szerepet kapnak.

A múltbeli adatok a legtöbb élethelyzetben nem adnak eligazítást a jövőhöz. Ezen nem változtat, hogy természetesen léteznek olyan területek, ahol a valószínűségszámítás megbízható segítséget nyújt. A biz-

tosítási ágazat például ilyen alapon készült táblázatokkal operál – bár a könyv megírása után kibontakozó Covid-járvány nyilván felülírta a korábbi kalkulációkat. A szerencsejátékok üzemeltetőjének kockázata is kiszámítható, hiszen már a 17. században felismerték, amit normális eloszlásnak neveznek, vagyis azt, hogy ha mondjuk ezerszer feldobnak egy érmét, valószínű nem ötszáz-öt-száz a fej-írás aránya, de az eltérés határolt.

A könyv három fő állításra alapoz. Az első szerint a társadalmakat nem stacionárius, változatlan tudományos törvények irányítják, ez a radikális bizonytalanság oka. A stacionárius törvények ismeretében az égitestek pályája kiszámítható, ezért képes a tudomány a Naprendszer távoli bolygóinak megfigyelésére űrállomásokot küldeni. Ezzel szemben az eseményekre, kihívásokra adott emberi reakciók, döntések egyediek. A második kiinduló állítás, hogy az egyének nem tudnak optimalizálni, a racionális viselkedés sok mindentől függ, de bizonyos jellemzők az evolúció révén beépültek az emberi gondolkodásba. A harmadik tétel, hogy miután az ember társas lény, társadalmi kontextusban működik, a kommunikáció fontos szerepet játszik a döntéshozatalban.

A radikális bizonytalanságot figyelmen kívül hagyva kettős intellektuális kudarccal kell számolni. Egyrészt a racionalitás félreértésével, másrészt a döntésekben az előrejelzések túlértékelésével, a megalapozatlan bizonyossággal. A megfelelő narratívák viszont – mondják a szerzők – képessé teszik az érintetteket a radikális bizony-

talanságok kezelésére. Olyan üzleti, politikai és személyes stratégiát kell kiépíteni, amely tud reagálni a kiszámíthatatlan fejleményekre, és amellyel kezelhetők a jövő alternatívái. A bizonytalanságon belüli bizonyosságban fontos szerep jut a kreativitásnak.

A szerzők lényegében azt ígérik, hogy az olvasó kezébe adják a módszert, amivel a radikális bizonytalanság viszonyai közepette körültekintő lesz a döntés. Mire a mű végére érünk, világossá válik, nincs csodafegyver, de az élet számos területét érintő, elgondolkodtató fejtegetésekkel jócskán kaptunk szempontokat, hogy mi mindent indokolt a jövővel foglalkozó döntésekben figyelemmel kísérni, vagyis a radikális bizonytalanság ismeretében mit jelent a kockázat és a bizonytalanság különbsége, mikor megalapozott a döntés.

Kay és King rendkívül akkurátusan mutatja be, hogy a jövő miért előre kiszámíthatatlan, a radikális bizonytalanság hogyan hat mindarra, ami történik. Mintegy ötven oldalt szánnak a radikális bizonytalanság fogalmának és hatásainak megértetésére. Valószínűleg már minden olvasójuk érti, mi az a radikális bizonytalanság, illetve mivel jár a figyelmen kívül hagyása, de még újabb és újabb oldalról világítják meg a tételt.

Hasonlóan akkurátusan tárgyalják a döntésemélet fejlődését, nem utolsósorban a radikális bizonytalanság figyelmen kívül hagyásának aspektusából. A valószínűségszámítás következményeként – mondják – a döntéshozók egy része számára megszűnt a valószínűség bizonytalanságot jelző tartalma, sokszor hamis

vagy nem megfelelő számokból jutnak téves következtetésekre.

A racionalitás evolúciós értelmezésével foglalkozva fejtik ki, hogy az optimalizálástól vagy a racionalitástól látszólag eltérő döntések nem irracionálisak, hanem arról van szó, hogy az érintettek egy „kis világ”-nak nevezett területet látnak be, holott a döntés eredményét a „nagy világ” teszi mérlegre. A biológiai és a kulturális evolúció következtében azonban az ember képes annak megértésére, hogy „mi folyik itt” – és ez a radikális bizonytalansággal szembenezés kulcsa.

A bevált pénzügyi, biztosítási, makroökonómiai modellek és a radikális bizonytalanság összefüggését tárgyalva, az előbbieket fontosságát hangsúlyozva is óvnak a szerzők ezen technikák túlértékelésétől, a kockázatok és bizonytalanságok bizonyosságkénti kezelésétől. Miután korábban bemutatták az olvasónak a valószínűségi számítás érdemeit, eredményeit és a túlértékelése következményeit, itt, a modellekről és korlátjaikról írtak sokszor más szavakkal ismétlik meg a korábban leírtakat.

Remélhetően a fentiekből kiteszik, Kay és King könyve, témája ilyen részletes kifejtéssel igen szűk közönséget érdekel, a laikus számára, a gördülékeny szöveg ellenére sem könnyen fogyasztható. Bár a szerzők vállalkozásokra, politikacsinálásra, háztartásokra egyaránt érvényesnek szánják mondanivalójukat, értő kritikusaik szerint jórészt a menedzsmenttudományo-

kat tartják szem előtt. A szakmai bírálókat azt is jelzik, hogy a tudományban egyébként is ismerős esz-
közökkel élve, kiélezzik a saját nézetük és a mások álláspontja közötti különbséget, kevéssé figyelnek a radikális bizonytalanság jelentőségét felismerő más szerzőkre – ezzel is igyekeznek emelni művük és a megoldásként exponált javaslataik jelentőségét.

Mindezzel együtt a könyv a laikus olvasó számára is számos érdekes, a világ jobb megértését segítő elemet tartalmaz. A mondanivaló alátámasztását szolgáló példatár pedig, ahogy a fordító is kiemeli idézett ajánlásában, rendkívüli gazdagságával valóban kimondottan élvezetes kultúrtörténeti utazás. Csak példálózva: Kolumbusztól, a 17. századi francia gondolkodó Pascalon, Napóleonon keresztül Obamáig vonulnak a szereplők, miközben felbukkan a Voyager űrhajó „csodája”, a fekete hatyú tantörténete, megtudjuk, hogy miért nem szögletesek a repülőgépek ablakai, szóba kerül David Beckham, akinek egy emlékezetes gólja jelzi, nem kell ismerni, elég alkalmazni a fizika törvényeit, megjelenik Semmelweis Ignác is, aki szintén tapasztalati alapon jutott felismeréséhez...

John Kay, Mervyn King: Radikális bizonytalanság. Döntéshozatal a számokon túl. Fordította **Felcsuti Péter**. Budapest, 2022, Napvilág Kiadó. 390 oldal, 4990 forint.

Sok van, mi döbbenetes

Tompa Andreának a *Sokszor nem halunk meg* az ötödik regénye, *A hóhér háza* (2010), a *Fejtől s lábtól* (2013), az írójának szélesebb körű ismertséget szerző *Omerta* (2017) és a *Haza* (2020) után.

Az első könyv egy kolozsvári lány szemszögéből ábrázolt, novellisztikus fejezetek sorából álló nevelődés- vagy családtörténet, amely a Ceausescu-korszakban játszódik, és az 1989-es romániai forradalommal ér véget. A második könyv az író első stílusbravúrája: két (az alcím szerint „kettő”) erdélyi orvos története, egy férfi és egy nőé, archaizáló tájnyelven megírva. Kolozsvár a színhelye az *Omertának* is, amely 2018-ban nyerte a – 2016-os alapítása óta, sajnálatos módon, idén először ki nem adott – Libri-díjat. A könyv körülbelül a huszadik század harmadik negyedében játszódik, és egy nemzetközi hírű magyar rózsanemesítő a főhőse, de az olvasóra az első mély benyomást Kali, a széki parasztaszszony, a főhős házvezetónője teszi: a nagy nyitófejezet, amelyet még négy más-más, de hasonlóan egyéni hangú további követ, az ő sajátos hangú elbeszélése. *Haza* című legutóbbi regényével Tompa Andrea az erdélyi, sőt leginkább kolozsvári tematikájú könyvek után szélesebb földrajzi horizontot fogott át, Amerikától Skandinávián át az egykori Leningrádig, és eljutott a jelenig. Úgy tűnt, hogy a távoli gyermekkor élményeiből táplálkozó első regénye után ez a leginkább személyes fogantatású könyve, amely mintha ott vette volna fel a fo-

nalat, ahol *A hóhér háza* végződött. Sokszor elmélkedő hangja, esszéisztikus részletei ugyancsak újdonságot jelentettek az író pályáján.

A *Haza*, de különösen az új regény, a *Sokszor nem halunk meg* olvastán szinte hihetetlennek tűnik a korábbi kritikák egyik szólama, amelyet egy hónap híján három éve e hasábokon így foglaltunk össze: mintha ezek a regények „valahogy problémátlanul mutatnák a múlthoz való hozzáférést”. Arról lehetett szó, hogy a történetek és a karakterek a múltba voltak helyezve, de a cselekményvezetés olyan érdekes, a figurák rajza olyan plasztikus volt, hogy a regények világa panoptikumszerűen elevennek, szinte színházszerűen jelen idejűnek tűnt: a történelem, minden viharával együtt, inkább melléksze-replője, mintegy háttére volt az érzékletesen megrajzolt szereplők személyes, illetve családtörténetének. A *Haza* poétikája más volt, a sajátos különböző regényvilágok szereplőit virtuóz hangokon megszólaltatni képes író rokonszenves, új utakat kereső – ha azokra ott e sorok írója szerint minden tekintetben rá nem is találó – kísérlete.

A *Sokszor nem halunk meg*-gel (amely kissé talán szerencsétlenül rímelt a harminc évvel ezelőtt bemutatott film, a *Sose halunk meg* címére) ismét nagyrészt „Kolozsvárott” – mint megtudjuk, ezt az alakot kizárólag egyes anyaországiak használják – játszódó regényt vehetünk a kezünkbe. Ebben a könyvben azonban a város inkább csak a háttérben

jelenik meg, a regény igazi tere a történelem. A regény egy 1943-ban született lány története, aki a könyv végére ötvenéves, visszavonult, pontosabban éppen reaktiválódó színésznő lesz. Csaláregény, lélektani regény, nevelődési regény, művészregény, de nem történelmi regény, vagy legalábbis nem úgy, mint mondjuk az *Egri csillagok*, amely a múltat nem alakulásában és hatásában, hanem kulisszaként, afféle régi jelenként mutatja be.

A főhőssel már az első mondatokban megismerkedünk: kisbaba, akit az elbeszélő először „kis test”-nek, majd „gyermek”-nek nevez, míg meg nem tudjuk a nevét is: Matyi. Annál meglepőbb nem sokkal később ezt olvasni: „na gyere, nagylány”. Az első oldalaknak ez a különös bizonytalansága mintha Matyi, a későbbi Tilda, illetve Matild mélyen gyökerező – bár nem gender szempontú – identitásproblémájának lenne már csecsemőkori megjelenése: a „ki vagyok?” a regény több generáción is átívelő alapkérdése.

Matyit a gyermektelen Erzsi és Feri egy zsidó házaspártól kapták 1944-ben, és miután vér szerinti szüleit a háború után nem találják – nyilvánvalóan megölik őket a holokauszt idején – sajátjukként nevelik fel. Az első hatvan-hetven oldal levegőtlen kamaradarab: a kislánnyal Erzsi nem mer kimenni az utcára, de még az ablakokat is elsötétítik, nehogy kiderüljön a titkuk. Ezeken az oldalakon szinte csak Erzsi és Feri fojtott szavait halljuk. Tompa Andrea ismét bravúrosan idéz meg egy nyelvhasználatot, a csíki születésű feleség, illetve a kolozsvári férj beszédét, mértékkel adagolt tájzavak és sajátos mondatfűzések

segítségével: „ő járat tejet” „ellopják őket tőlünk”, „most már kel tanítsuk szókra”, „sokat mind alszik”. Erzsi könyvekből tanulja az anyaságot, bár a betűkhöz amúgy is szoros szálak fűzik. Varrónóként dolgozik ugyan, mégis rendszeresen ír: naplót és verseket. Az előbbit a kislány szüleinek reménybeli előkerülése esetére, tájékoztatásul Matyi fejlődéséről, az utóbbiakat pedig a publikálás – mint később kiderül – nem is hiú reményével. (A férj munkás, szocdem, amellet fél szemű. Erre a vonására bizonyára azért van szükség, hogy ne vigyék el katonának: a regényben otthon van rá szükség.)

A férj és a feleség, akikre az elhurcolt zsidó család a kislányt eredetileg ideiglenesen bízta, csak idővel, fokról fokra válik nevelőszülővé, majd, ahogy egyre távolodunk a születés, illetve a nem sokkal későbbi befogadás pillanatától, szerintem egyszerűen: szülővé. Emlékezetes karakterek. De ezzel a minőségükkel nem állnak egyedül: az olvasó úgy érezheti, hogy akár például Feri és Erzsi édesanyjáról vagy más rokonairól is külön fejezet szólhatna, sőt, a személyében meg sosem jelenő, de gyakran emlegetett Harag György is fontos, karakterformáló hatással van a később színésznővé váló Matildra.

Matild lányának édesapja, a rövid úton Magyarországra távozó Gál Levente sem egészen érdektelen, bár a nő későbbi férje, Zoltán már valóban csupán arctalan, statisztaszzerű figura. A lányról, Kláriról sem tudunk meg túl sokat, dacos kamasznak ismerjük meg, aki érzelmi sokkot kap – „zsidó vagyok” –, amikor édesanyja feltárja neki származásának történetét. Ez persze már nem az első be-

avatás, Tildának is csak egy idő után árulják el, hogy nem édes gyermeke a szüleinek. A titkot Klári mama, Feri édesanyja mondja el, kimondottan diszkréciót kérve a tizenhárom éves lánytól. (Amikor Erzszi korábban azt mondja valakinek, hogy bevatták a kis Matyit, az valószínűleg nem igaz.) A bejelentés a lányból nem vált ki sokkot, mint majd az ő lányából, Kláriból fog, bár identitása mintha meginogna: otthon azzal jelenti be, hogy nem kíván bérmelegoszni, hogy kijelenti, nem katolikus. Erzszi arra vonatkozó kérdésére, hogy akkor micsoda, azt válaszolja: „Semmi. Semmi vagyok.” Amikor pedig, még a nagyanyjánál, pokrócot is terít a paplanjára, ezt azzal indokolja: „Úgy szeretem, ha valami nehéz van rajtam.” Bár Tompa Andrea rendre – vagy ahogy a könyv erdélyi szereplői mondják: „mind” – számos apró életes mozzanattal teszi hitelesebbé az elbeszélést, ez azok közé a megnyilatkozások közé tartozik, amelyek kissé tételmondat-szerűen hangzanak.

Mindig érdekes olyan regényt olvasni, amely egyetlen szereplő évtizedeken átívelő sorsát mutatja be, különösen akkor, ha az olvasó csak lassan ismeri fel, hogy ilyen művel van dolga. Amikor valaki a kezébe veszi Tompa Andrea új könyvét, a titkokat ki nem fecsegő fülszövegnek hála nem lehet biztos benne, hogy mi vár rá, és ez bizonytalanság később is fennmarad. Az újabb magyar irodalomban Spiró *Fogsága* az egyik legjobb példa az ilyen könyvre: az elbeszélés ritmusa eleinte nem ígéri, hogy a főhőst egész életén át végigkísérjük. A *Sokszor nem halunk meg* emellett olykor ugrál is az időben, ami nem hagyja belekényelmesed-

ni az olvasót a történetmesélésbe, amelynek egyébként az író első három regényének olvastán oly szívesen adta át magát.

Tartalomjegyzék sem segíti a tájékozódást, pedig a könyv négy, címmel ellátott nagy részre oszlik: Megérkezés, Menekülés, Felkészülés és Katasztrófa, ezeken belül pedig további négy-öt, római számmal jelölt fejezetet találunk. A regény egyharmadát kitevő, kétszáz oldalas első rész mindent egybevetve még Erzszi és Feri története, amelynek végén Matyi még csak óvodás. A társadalomrajz ebben a részben a legaprólékosabb: a háború utáni helyzetnek az éppen a maga bizonytalanságában érdekes légköre talán jobban érdekelt az író, mint a későbbi, represszívebb periódusoknak más regényeiben már alaposabban körüljárt korszaka.

A százhusz oldalas második rész első fejezetében Matyi a faipari líceumban érettségire készül, de utána visszamegyünk ötödikes koráig, amikor is eldönti, hogy onnantól kezdve nem Matyi, hanem Tilda (egy idő után a szüleit is keresztnevükön szólítja, akiknek ez nem tetszik). Az iskolai szavalatok átéltsége már a későbbi színésznőt előlegezi, a második rész végén pedig az iskolai színpadon *A fősvényt* próbálják. Ehhez Tilda egy esést, pontosabban lépcsőn való lezuhanást gyakorol, amire azonban a darab előadása során nincs szükség – „Nem kell nekünk ide”, kapja meg a választ, amikor felveti: „Csütörtökön megmutathatom még egyszer a halált?”

Mit jelent a regény címe? Utalhatna arra, hogy mindenki (*pace* Nádas) csak egyszer hal meg, de ezt a banális igazságot nem volna érdemes egy

regény borítóján világgá kürtölni. A cím szó szerint nem szerepel a regény szövegében, de ha az ember próbálja megfejteni, akkor leginkább az olyan mondatokra támaszkodhat, mint az előbb idézett: „Nem kell nekünk ide a halál”, illetve ezekre: „Nem olyan könnyű belehalni valamibe” (Titi – róla később – válasza arra, hogy ha Tilda emigrálna, belehalna, ha nem lehetne többé színész), „Nem olyan könnyű meghalni” (ugyancsak Titi mondja, amikor Tilda megijed attól, hogy milyen veszélyesen kezd vezetni).

Alighanem arról van tehát szó, hogy észre sem vesszük, milyen sokszor elkerüljük a halált: Matyi–Tilda először a holokauszt idején marad életben, majd egy súlyosabbnak látszó betegségről derül ki, hogy viszonylag jól kezelhető gluténallergia, illetve idősebb korában mellrákon is átesik, majd egy pillanatban a közúti baleset lehetőségétől retten meg.

Ilyen értelemben a történet nem tragikus, hiszen mintha az derülne ki belőle, hogy ha nincs katasztrófa-helyzet, az emberek a magukkal hozott, ilyen-olyan örökségükkel együtt alakítanak ki valamiféle létezési módot. Ezt akár életnek is nevezhetjük a háta mögött, és érdemes felismerni, hogy a végéhez tulajdonképpen szükségszerűen bekövetkező kedvezőtlen események szerencsés kimeneteleinek során jutunk el. A *Sokszor nem halunk meg* minden, csak nem a főhős diadalmenete, de ha a szenvedéstörténet nem csap is át üdvtörténetbe, az adódó halállehetőségek elkerülése azt sugallja, mintha a mindenkori élet, mondjuk a görög tragédiákhoz képest – amelyekben „nem jó gyereknek lenni”, és „ha nem tudjuk, ki az apánk meg

az anyánk, akkor nagy bajba keveredhetünk” – végül is valami sokkal rosszabbnak lenne egy afféle James Bond-változata.

De a regénynek ezt a tanulságát valahogy kevésnek éreztem.

Ezeket a beszámolókat itt általában úgy írom, ahogy a régi kritikusok írták a cikkeiket premier vagy hangverseny után, még aznap este, a másnap reggeli lapba, igyekezve minél előbb tájékoztatni az olvasókat. A *Sokszor nem halunk meg* azok közé a könyvek közé tartozik, amelyekben a benyomásaimat másodszori olvasással is ellenőriztem. A könyv elsőre kicsit szétesőnek, hézagossnak tűnt. Elég nagyokat ugrunk benne az időben, és nem is mindig előre (ebben még másodszorra is érzek valami külsődlegességet).

Tilda kisgyerekkorát jól megismerjük – de ennek az első résznek ő eleinte valójában szinte csak kelléke, majd mellékszereplője. A második rész valamivel több, mint százoldalas első fejezetében középiskolás: ennek végén már túl vagyunk a regény felén. Ezután negyedéves színienövendékként, illetve fiatal színésznőként lép elénk, ekkor ismeri meg a nála tizenhét évvel idősebb Titi Constantinescu rendezőt, aki élete nagy szerelmének bizonyul, és aki hamarosan Bécsbe települ, ahol visszaveszi eredeti nevét, a Bernat Katzot. Tildának közben lánya születik egy fiatal, hamarosan Magyarországra települő kollégájától. Később férjhez megy egy Zoltán nevű férfihoz, róla azon kívül, hogy állandóan megcsalja a feleségét, nem derül ki sok minden. A regény szűk utolsó negyedében már a középkorú Matildot látjuk: ötvenéves korában, 1992-ben meglátogatja Titi, majd az erről

az időről szóló történetbe beékelődik az 1987-ben megvalósult lágernap-ló-előadás pécsi vendégszereplése, ahol is egy öt évvel korábbi balatoni nyaralás után először találkoznak. Tildát annak idején, 1982-ben Titi hiába kérte, nem akart disszidálni: „Ezzel a kölnis majommal akarsz élni?” – kérdezte dackorszakát élő kamaszlánya. A regény az Ödipusz király bemutatójára való felkészüléssel ér véget, amelyben Tilda játsza a – hozzá hasonlóan örökbe fogadott – címszereplőt.

A könyvben nagyon érdekes elemzéseket kapunk színpadi produkciókról. Ezek szorosan kapcsolódnak a cselekményhez, a könyv fő problémájához, az identitás kérdéséhez, a gyermek elvesztéséhez, az örökbe fogadáshoz. Közben azt sem mellesleg értjük meg, hogy a *Jónás könyvét* miért nem érdemes hagyományos, elsötétített nézőtér előtt elzengeni: „Ha egyszer beleraktok ebbe a konvencióba, akkor könnyű azt mondani, hogy néma vagyok. Te meg ott dumálsz a fényben, mi?, mint egy hős. Hogy meglepődnél, ha felállnék, és felkapcsolnám a villanyt, és kimondanám, a pofádba, amit gondolkodok.”

Nagyszerű az elemzése a *Rómeó és Júlia* Dadájának, aki elvesztette Júliával egykorú gyermekét, csak ez senkit sem érdekel. Ugyanilyen érzéketlen az Ödipusz készülő előadásának leírása. (Nem világos, hogy a kilencvenes évek elején bemutatott darabban miért kell Térey János és Karsai György 2010-ben megjelent, a korábinál nem feltétlenül jobb fordítását használni.)

Egészen nagyszerű Matildnak Rózsa Ágnes *Jövőlesők* című lágernap-lóján alapuló és a pécsi színházi találkozóra elvitt darabja – pontosabban a belőle készült előadás leírása –, amelyet élő szereplős monodráma léteére különös módon egy bábszínház színpadán sikerül megvalósítani. És érdekes az *Antigoné* elemzése, középpontban a híres „deinos” szóval, amit Trencsényi-Waldapfel Imre „csodálatos”-nak fordított: „Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”.

Titi, a rendező, jobb színönimát keres erre a szóra, amelybe a görögben a „félelmetes” mozzanata is beleértődik. „Gyönyörű, otromba, fenséges, gyűlöletes, rettenetes, veszélyes, hátborzongató, rendkívüli, különös, bámulatos, furcsa” – találgatnak a színészek. A kardal arról szól, hogy az ember milyen teljesítményekre képes, csak hogy „ha tud valamit valaki, mesteri bölcslet, újszerűt, van, ki a jóra, van, ki gonoszra tör vele”. Az ember „deinos” voltát a fenti jelzők tehát nem írják le híven, pedig van egy-két szó, amely egyesül a félelmetes és a csodálatos komponense: az „elképesztő”, a „megdöbbenő”, leginkább talán a „döbbenetes”. A kar tehát leginkább arra utal, hogy „sok van, mi döbbenetes, de az embernél nincs semmi döbbenetesebb”. A szereplők nem találnak rá a kifejezésre, a regényt mégis könnyű ennek a gondolatnak a jegyében olvasni.

Zsé

Ahogy öltözködésben, ruhadivatban vannak örök és elnyúlhatetlen darabok, úgy a színházban is. *A florentin kalap*. Vagy *A fösvény* például. Egy Molière-komédia bemutatása ritkán hívja ki azt az egyébként joggal felteendő kérdést, hogy miért ezt és miért most játssza a színház. De előfordul, hogy már a kérdés előtt világos a válasz. Ez az eset ilyen. A Szolnoki Szigligeti Színház *A fösvény*-premierjének indítéka és célja: Mucsi Zoltán come backje a frissen felújított Tisza-parti színházban.

Mucsi Zoltán – az ország Kapája – a szolnoki színházban segédszínészként kezdte pályáját 1979-ben, és az ott töltött bő másfél évtizede alatt eljutott a *Tartuffe* címszerepéig. (Ámbár meglehet, hogy az az alakítása pont nem férne bele a best of Mucsiba.) Távozása után két évvel alapító tagja lett a Bárka Színháznak. Első alkalommal ott dolgozott Szabó Máté rendezővel, majd a Nézőművészeti Kft. keretében kisebb sorozat kerekedett ki a közös munkáikból (egyebek közt *A gondnok* vagy *A lány, aki hozott lélekből dolgozott*). Kézenfekvőnek tetszik, hogy Mucsi Zoltán Szabó Máté rendező társaságában tért vissza a szolnoki színházba, sőt dramaturgként hozták magukkal Gyulay Esztert, a Nézőművészeti Kft. dramaturg-vezetőjét is. Szabó Máté szintén nem járatlan ebben a teátrumban, ő meg 2005 és 2007 között, Szikora János igazgatása alatt tartozott a társulathoz. Együtt jöttek tehát. (Kedves öntudatossággal „idegenbe szakadt

házi színész”-nek titulálja Mucsi Zoltánt a helyi lap.)

Hogy éppen *A fösvény* lett a munkanyag, ezt magyarázhatja, hogy Barabás Botond igazgató – aki a korábbi, Balázs Péter fémjelezte szolnoki korszakhoz képest mindenképpen nyitottabb és művészileg ambiciózusabb irányba indult a társulattal – éppúgy szívesen fogadja klasszikus szerző művét, mint bármely vidéki direktor. De az is tény, hogy Szabó Máté modernre szabta a darabot. A színlapon fordító nem szerepel, különös módon mégsem franciául játsszák *A fösvényt*, hanem magyarul. Egyes publikus források szerint ez a mostani Molière-adaptáció Rosanna Clarteda *O avarenzo* (*A sóher*) című munkájának felhasználásával készült, amiből a hosszú emlékeztető néző arra következtet, hogy a textus cakumpakk a rendező számítógépéből került ki. Kétségkívül sok energiát, időt, közhelyet, hellyel-közzel pedig leleményességet és szellemességet is feccölt a magyar szövegbe Szabó Máté. Hogy az utóbbira hozzak egy-két példát: *Mars ki, te aljadék bűnöző, te halálsor élére való kardélhányadék!* – kel ki magából Harpagon. Vagy a házasságközvetítő asszony szavai: *Bárkit összeadok, szerintem ha benne vagyok a flow-ban, akkor még a két Koreát is újraegyesíteném*. Nemcsak a fiatalok beszélnek fiatalosan (*keni-vágja, mit szívózol?, féknyúz, full kivagyok, lúzerek, game over* és hasonlók, érintőlegesen még *ársapkát* és *kordont* is említenek), de a tiszteletre méltó,

idős, gazdag Anselme úr (itt: Angelus úr), vagyis Karczag Ferenc is így fordul Harpagonhoz a végkifejlet közepén: *Tolj egy jófej beleegyezést, meglátod, nagyon bejön.*

Mondanom sem kell talán, hogy a mai magyar szleng jegyében – hiszen ezúttal nem is Párizsban játszódik a cselekmény, hanem a Párizsi utcában, és a díszletben az Eiffel-torony mintha egy kinagyított kulcstartószuvenír lenne – valósággal röpködnek a lófaszok, bazmegek és édesfaszomok. (Engem személy szerint mindig szíven üt, hogy milyen bőséges, hangzatos örömforrás ez a közönség számára.) Igaz, nem egynemű a szöveg, hanem legalább kettő, amennyiben Mucsi-Harpagon szájában elférnek a trágárságok mellett az irodalmias kifejezések is. Lásd: *Ki az édes jó faszomat érdekel, hogy te ki vagy, sehonnai bitang lator.* (Kedvenc: *Nehogy már az érdekeljen, hogy ki az a Don Diridongo, meg kívül fut a retyerutya?*)

Az említett, körülbelül háromméteres Eiffel-torony a műfűvel borított színpad középtáján áll. Lehet, ez itt némi úrhatnám polgári beütés. Kertész Marcella nagy tapasztalattal házasságközvetítője szelfizik is a háztáji Eiffel-toronnyal. Sok egyebet nem is helyezett el a játéktérben Antal Csaba, aki talán az eggyel korábban bemutatott, Eszenyi Enikő rendezte *Koldusopera* díszlettervezőjeként maradt folytatólagos alkotónak Szolnokon. Jobbra látható egy büszkét, amely alighanem Molière-t ábrázolja, de nem tudni biztosan, mert elfordítja a fejét a színpadfenék felé, ő tudja, miért. A szerzőnek szánt kiszáradt koszorút tanácstalanul forgatja Lugosi Claudia mint kertész/takarító alkalmazott. Hátrább ne-

onként világító ajtókeret, valamint meghatározhatatlan funkciójú te-reptárgy: talán kerti törpe minőségben, formailag gombát idézve virít egy Mucsi-fej piros kalapban. A díszlet legaktívabban használt darabja a kék színű mobilvéccé, afféle modernizált budi az udvaron. Harpagonunk sűrűn látogatja, mivel ide rejtette híres pénzes ládikáját. Nyilván nem érezte elég biztonságosnak a korábbi rejtkehelyet: az előadás elején ásta ki a földből az értékes tárgyat, és áthelyezte a véccékagylóba. Nem aranyér, nem aranytallér, hanem tízezer euró, amit dugdos a mellék-helyiségben. (A hátsó falra kivetítve mindig látjuk is a biztonsági kamera közvetítésében, amint a címszereplő matat a véccészsében.) A történet végén Mucsi-Harpagon evvel a dobozzal a kezében, trónolva emelkedik majd fel, talán az euróvezeti mennybe.

Majdnem elfelejtettem, látható a kertben a fehér műanyag széken túl még egy csúf bádogkuka is, amelybe durvább harákolásai után – talán a keleti nyitás jegyében – beleköp a házigazda. Ez a kevéssé csábos momentum azonban csöppet sem csorbítja a publikum hajlandóságát Mucsi Zoltán iránt. Tulajdonképpen furcsa is, hogy olyan szerepet játszik a vendégművész, amelyben a hős utálatos, mégsem fog sikerülni nem szeretni őt a szolnoki közönségnek. De ha jobban belegondolunk a történetbe, a mába helyezett szereplőkbe, akkor semmi okunk nincs kedvelni vagy becsülni a többieket sem. Két fiatal felnőtt gyerek (az eredetiben Elise és Cléante, itt Lizi és Kleant, de mindegy is a nevük, Bíró Panna Dominika és Hajdu Tamás Miklós játsszák őket), akiknek már rég itt

kellett volna hagyniuk a szülőapai házat. Hiszen a papájuk nemcsak smucig, zsugori, fősvény, sóher, faszari, szarrágó – mennyi szinonima! mind el is hangzik az előadásban –, hanem rideg, ellenséges és álságos is. A fiú divatosan, drágán öltözik, szerencsejátékból tesz szert bevételre. A lány kedvese pedig, akit Csákvári Krisztián alakít, elszegődik Harpagonhoz, hogy reggeltől estig hazudjon és hízelegjen neki. Ez a stratégiája a lánykéréshez.

Mucsi Zoltán Harpagonja sovány, elgyötört arcú férfi. Szakadt farmert, kifakult fekete pólót hord, szürke kötött sapkát visel a fején. Amikor első vizitre várja ifjú jövődöbelijét (Cseke Lilla Csenge Miráját), akkor öltözködik be amolyan klasszikus Harpagonnak. Bottal, görnyedt tartással jelenik meg, lenyalt hajjal, szemüvegben, amelynek törött keretét ragasztószalag tartja össze. Tíz évet (plusz áfa) nyugodtan rátagadhat a korára. Legkiválóbb, nyílt színi tapsot érő játéka Mucsinak, amikor udvaroltában egyszer csak pénzt hozó vendéget jelent be a szolgája. Másodpercekig toporog, tanácsatlanul lépeget hol ide, hol oda, nem tudván eldönteni, mi a fontosabb: a lányt megnyerni, vagy szaladni újabb euróért.

A cselekmény lebonyolítása némiképp a kilúgozás érzetét kelti. Az előadás lyukas, szeles, üresben járatott játéktere minimálisan hat szervezettnek. Alig is szolgálja a szereplők érdemi akcióba lépését egymással. Főleg a fiatalokat látszik sújtani, hogy rendezőileg nincsenek

eléggé megtámasztva. Bejönnek a játékszók (vihárosan vagy komótosan), kimennek a játékszók (komótosan vagy viharosan), a kettő között szöveget mondanak a vehemencia különböző szintjén. Az idősebb, tapasztalt színészek helyből hoznak ismert és bevált kliséket, míg a fiataloknak inkább csak a hevük és a lendületük áll rendelkezésükre. Ami talán egy korabeli forma Molière-ben sem sok, egy korszerűsítettben azonban kimondottan kevés. De a végén úgyszólván a mesés shakespeare-i megoldáshoz lyukadunk ki: az összes elveszett, meggyászolt anya, apa és testvér előkerül, és szerencsére senki nem a saját rokonába szeretett bele, hanem keresztbe-kasul pont abba, akivel boldog, gazdag, szerencsés házasságra léphet. Mucsi-Harpagonnak könnyű, ő nyugodtan őrizgetheti a ládikáját, s gyarapíthatja uzsorakamattal az eurótízezeit. A fiataloknak lesz nehéz, akik továbbra is megmaradnak anyagi kiszolgáltatottságukban, csak mástól, másoktól fognak függeni, mint eddig. Ha valamiről, akkor arról a darabbeli helyzetről, hogy a pénz körül forog minden, mégiscsak eszünkbe juthatunk mi, szelíd jövővel – mai magyarok.

A fősvény. A Szolnoki Szigligeti Színház előadása. Szereplők: **Mucsi Zoltán, Bíró Panna Dominika, Hajdu Tamás Miklós, Csákvári Krisztián, Cseke Lilla Csenge, Horváth Gábor, Ónodi Gábor, Kertész Marcella, Zelei Gábor.** Díszlet: **Antal Csaba.** Jelmez: **Cs. Kiss Zsuzsanna.** Dramaturg: **Gyulay Eszter.** Rendező: **Szabó Máté.**

Lendület és indulat

A tapasztalt zenehallgató, aki öt évtizede jár rendszeresen hangversenyre, azzal hízeleg magának, hogy rápillantva egy koncert műsorlapjára többnyire meg tudja jósolni, miről szól majd az este – ha szól valamiről, mert persze sok az olyan hangverseny, amelyen minden különösebb elképzelés nélkül követik egymást a művek: nyitány, versenymű, szimfónia, menjünk haza, felejtjük el. Ha van koncepció, azt a műsor már az első hangok megszólalása előtt megsejteti – mondja magabiztosan a tapasztalt zenehallgató. Várjon Dénes legutóbbi zeneakadémiai szólóestjének műsora például az első részben Beethovent és Bartókot ígért, a másodikban Mozartot és Chopint. Világos képlet: két összeillő páros, melynek tagjai azonban a másik páros tagjaihoz jóval kevésbé illenek. Beethoven és Bartók: kettejükben nagy indulat lobog, ököllel csapnak az asztalra, és a zongorát olykor hajlamosak ütőhangszerként használni. Mozart és Chopin: ők is jól megvannak együtt, mindketten a kristályos hangzást, az áttetsző faktúrát kedvelik, mindkettejük zenéje kifinomult, elegánsan mély értelmű és erőszakmentes – nem hiába állított össze sok évvel ezelőtt Schiff András háromrészes koncertsorozatot, amelynek minden estjén Scarlatti, Mozart és Chopin művei követték egymást.

Így okoskodik a tapasztalt zenehallgató, és már előre tudni véli, milyen lesz a hangverseny. Elbizakodottsága kudarcot érdemel – igaz, csak önmaga előtt sül fel, hallgatva

a koncerten az egymást követő produkciókat, s közben belátva, hogy *minden másképpen van*. Mert a közép-szerű előadók mondandóját talán meg lehet jósolni előre, de egy jelentős művész többek között éppen azért jelentős, mert tud meglepetést szerezni, sőt többnyire meglepetést szerez. Vannak rejtett tartalékai, és nem feltétlenül azon az ösvényen indul el, amelyen mások tennék. Várjon Dénes szólóestjének fő érzéki és intellektuális élménye nem a két összeillő páros tagjainak zenéje közti hasonlóságok és a két páros közti különbség felfedezése volt, hanem valami más, ami, bár nem minden produkción átívelve, mégis alapvető tapasztalatként uralta a koncertet, s maradt meg bennünk végül az est fő emlékeként.

Várjon előadói személyiségét sokan érezték az elmúlt évtizedekben eredendően intellektuálisnak-szelídnek, és hasonlóképpen sokan találták meg benne a „gondolkodó muzsikust” megtestesítőjét. Alighanem joggal: produkcióit rendszerint nem a szélsőségek jellemzik, inkább a kiérleltetés, a bölcsesség, a kiegyenlítettetés. Ami a hangszerjátékhoz fűződő viszonyát illeti, az előbbiektől nem függetlenül a zongoraművészen – bár kimunkált technikával, pontosan játszik, és teherbírása is imponáló – sokan nem a virtuóz típusának megtestesítőjét látják. Inkább olyasvalakit, akinek számára a hangszer nem cél, hanem eszköz, aki a zongorát arra használja, hogy mondjon vele valamit.

Ehhez képest ezen a koncerten ismételten arra kellett rácsodálkoznunk, hogy játékát rendkívüli szenvedély fűti, elementáris indulat hajtja, és ugyanakkor ez a játék feltűnően virtuóz is. Pereg, sistereg, szikrázik. Az is hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a két jelenség összefügg, táplálják és feltételezik egymást: a szenvedély nem lehet meg a virtuozitás, a technikai bravúr nélkül, a briliáns zongorázás pedig nem mutatvány és nem dekoráció, hanem a felfokozott lelkiállapot kifejezője. Ezt nevezhetjük *funkcionális virtuozitásnak*, olyan technikai bravúrnak, amely nem öncélú, nem az ujjak zsonglőrködése, hanem hangszeres ékesszólás, amely felfokozott érzéseket fejez ki, legyenek azok fájdalmasak vagy örömteliek, vágyakozók vagy elkeseredettek. *Ennek* a virtuozitásnak van értelme – a többi arra való, hogy áradozzon róla, aki áradozni szeret. Most Várjon (tegyük hozzá, nem először, de sok korábbinál nagyobb határozottsággal) megmutatta, hogy nem méltányos őt sztereotip módon „szelíd, intellektuális művészként” beskatulyázni, és a virtuozitással, a hangszeres bravúrral való viszonya sem éppen tartózkodó, ellenkezőleg.

Nagyszerű indulatok feszültek, pátosszal teli retorikus gesztusok és drámai kitörések követték egymást már Beethoven 13-as opuszámú *c-moll szonátájának* (*Sonata pathétique*) nyitó *Allegro di molto e con brio* tételében, s erre a feszült emocionalitásra felelt a finálé sodra, sok erőteljes hatáseleme, felcsattanása és felkiáltása. Ezt követően a műsor Bartók-fejezete több kompozícióból állt: az előre meghirdetett program még az *1. román tánc* és a *Három burleszt* keretét ígérte,

ehelyett az *Allegro barbaróval* kezdődött és az *Improvizációk magyar parasztdalokra* nyolc tételével végződött a válogatás, amely az *1. elégiát* és a *Tizenöt magyar parasztdal Balladáját* is tartalmazta. (Sajnos a műsorváltozást a koncertszervező sem írásban, sem szóban nem tudatta a közönséggel.) A Bartók-tételekben többnyire nem az indulat hatott, az erő és az energia azonban átjárta ezeket a darabokat is, amelyekben hol a szemlélődés magatartása érvényesült, mint az *1. Elégiában*, hol a népzenei alapmatériát sokféle köntösbe öltöztető találékonyság, mint a *Ballada* variációs formájában vagy az *Improvizációkban*. Az indulatok azonban ezekben a tételekben is újra és újra összesűrűsödtek, ami pedig a bevezető darabot, az *Allegro barbarót* illeti, az teljes egészében a földközeli, vad nyersség jegyében, elsöprő lendülettel fogalmazódott meg Várjon ujjai alatt, civilizáció előtti őserőket szabadítva fel. Fontosnak érezhette a zenehallgató azokat a mozzanatokat is, amelyekben Várjon a korai és későbbi Bartók-zene egyik-másik pillanatának elvontságát, kísérletező jellegét világította meg. Ez nem „lendület és indulat” volt, hanem valami más, de egyrészt ki várná egy koncerttől, hogy benne minden zenei gesztus egy kaptafára legyen húzható, másrészt ettől még az est legerősebb élménye a lendület és indulat maradt: az időről időre fellángoló szenvedély.

A szenvedélyes-emocionális zongorázás alapképletének legnyilvánvalóbb ellentéte a műsor második részét bevezető Mozart-kompozíció, a *D-dúr rondó* (K. 485) volt: e mű ártatlanul tiszta és könnyed, elegánsan csevegő és transzparens hangzá-

sú előadását aztán senki sem vádolta meg elsópró lendülettel és vad szenvedéllyel, furcsa is lett volna, ha a zongoraművész így játssza ezt a derűsen életigenlő, bájosan egyszerű darabot. Nem: ez az előadás (és persze maga a mű) ebben a kontextusban csupán arról szólt, hogy nem minden papsajt, a művészetben nem alkalmazhatunk általános érvényű elvárásokat, ami az egyik esetben üdvöztető, a másikban a darab igazsága ellen dolgozna. Márpedig igazság annyi van, ahány darab, Mozart e kompozíciójában nem szenvedély és lendület munkál, hanem báj és kellem. Ellenben a záró szám, Chopin *h-moll szonátája* (op. 58) a két saroktételben, de kivált a fináléban, sőt részben a scherzóban is lehetőségek sokaságát kínálja arra, hogy az előadó a kemencét begyűjtve izzásig hevítse a dallamok hófokát, pattaná-

sig feszítse a ritmusokat és a határértékig fokozza a hangsúlyok erejét. Várjon Dénes meg is tette mindezt, s ennek eredményeként ujjai alatt a mű kivételes erejű, felfedezés-számba menően intenzív előadása valósult meg, amelynek (elsősorban a fináléban) számos részlete a mű eredetiségére, modern megoldásaira is rávilágított. Tűzből, szenvedélyből és lendületből, pergésből, pezsgésből és szikrázásból a három ráadás közül kettőbe (Chopin: *Fantaisie-impromptu*, op. 66, Mendelssohn: *Bevezetés és rondo capriccioso*, op. 14) szintén bőven jutott, míg az utolsó ajándékdarab (Chopin: *Asz-dúr keringő*, op. 69, No. 1) már inkább megnyugtatta a kedélyeket.

Várjon Dénes zongoraestje. Zeneakadémia, 2023. május 11.

121

Vadas József

Erdély Szentendrén

Amikor először mentem Erdélybe, Debrecenből indultunk, majd Nagyváradról, Erdély kapuján át érkeztünk Kalotaszegen és a Királyhágón keresztül Kolozsvárra. A feelingért immár nem kell feltétlenül a Partium felé venni az irányt. Tavaly nyáron ugyanis megnyílt a szentendrei skanzen új tájegysége, az Erdély, amely a téli kényszerszünet után most újfent látogatható. Áll már az öt székely város épületeiből összerakott Főtér, a falu több portája és iskolája, valamint az unitárius

templom; s Erdély képletes kapujaként az együttes látogatóközpontja. Ez utóbbi keltette fel figyelmemet, mivel feltűnően kortársi épület. Ipari szerelvényekből képzett fémkonstrukciójának merész kristályalakjával még egy lakóparkban is magához vonzaná a tekintetünket, nemhogy a több száz éves – zömmel a paraszti kultúrához tartozó – emlékek között.

Minden skanzen épületekből áll, egyiknek sincs köze azonban az építészethez. Erről árulkodik az elnevezésük. A miénket jó ideje

(hivatalosan 1972-től) szabadtéri néprajzi múzeumnak hívják; mondták azelőtt sok másnak is: park- és falumúzeumnak, eleven néprajzi múzeumnak, magyar nemzeti parknak. Legkorábbi magyarítása Nádai Páltól való 1913-ból; a Huszadik Század polgári radikálisainak köréhez tartozó kritikus, a modern iparművészet és tárgykultúra nemzetközi látókörű ismerője a plein-air kissé esetlen tükörfordításával „szabadlégi” intézményként írt róla. Mint-hogy a *skansen* szó annak a „sziklás-erdős” helynek a neve Stockholm közelében, ahol Artur Haselius 1891-ben hat falusi házzal megnyitotta „tudományos felkészültséggel megalkotott, laikusoknak szánt látványosságát [...] mint ami kicsiny mása Svédországnak” – áradozik 1936-ban az akkor már másfél száz emlékből álló együttesről a *Magyar Iparművészet* krónikása. Nagyjából ugyanakkor és pontosan ugyanezért szorgalmazott az etnográfus Viski Károly „néprajzi eldorádónk” tudatában „magyar skanzent”, már csak a turizmus fellendítése érdekében is. Arra hivatkozva, hogy noha időközben elhagyott minket a világ, úttörők vagyunk. Vagyis inkább voltunk: a svéd példát alig öt évvel követően mi már a millenniumi kiállításra megépítettük a magunk huszonnégy portából álló ideiglenes „néprajzi faluját” Jankó János felügyeletével.

Csakhogy nekünk ilyen továbbra sincs, miközben a két háború között – a dél-európai országok kivételével – másutt egymás után létesültek a skanzenek. Hiába fordult 1938-ban a Magyar Néprajzi Társaság szabadtéri néprajzi múzeum felállítása érdekében Hóman Bálint miniszterhez. A gyöngyösbokrétás Horthy-korszak

megettévesztően idilli képet ámitott a valójában szegény és nyomorúságos falu világáról; nem mutatott tehát fogadókészséget egy szakemberek vezette olyan intézmény iránt, amely Győrffy István szavaival a cícomásra „felfokozott” parasztházak ellenében a hiteles bemutatás programjával „elsősorban múzeumot” szorgalmazott volna. Merőben más történelmi körülmények között, de hasonló okokból újabb húsz évnek kellett eltelnie, amíg a témában rendezett tudományos ülések a döntéshozókat az ötvenes évek végén végre meggyőzték a projekt fontosságáról. Ezt követően jelölték ki nagyjából hatvanhektáros (Margitsziget nagyságú) mai helyszínét, s fogott hozzá a hatvanas évek derekán a tervezéséhez a gondolat két megszállott híve: az építész-mérnök Vigh László (civilként a Műegyetem építészettörténeti tanszékének docense) meg az etnográfus Erdélyi Zoltán mint az 1972-től már önálló intézmény vezetője. A múzeum két évvel később, a Felső-Tiszavidék bemutatásával nyitotta meg kapuit a látogatók előtt, és azóta folyamatosan gyarapodik; a kilenc tájegység egykori képét több mint háromszáz objektum jeleníti meg, amelyeket részben a gyűjtemény darabjaiból, kisebb részben a lebontott és itt újraépített porták egykori enteriőrjeivel rendeztek be.

A lakóházakhoz gazdasági és kulturális épületek is kapcsolódnak, így jött létre izgalmas múltutazásra csábító együttesük a magyar vidék mára csupán halvány nyomokban létező hajdani világáról. A rezervátumnak ezt az egységes és következetes falusi összképét mindössze két idegen – viszonylag új és más természetű – objektum bontja meg. Az

egyik a 2003-ban Gyüre Zsolt irodája által tervezett fogadóépületet; az intézmény hivatali helyiségei és a műtárgyak raktárai mellett konferenciaterem és egy tágas múzeumshop kapott benne helyet a pénztárak mögött. A győri építész – ahogy az internet tájékoztató – rokonszenves affinitást mutat tevékenységében a régi emlékek mai igényekhez alkalmazkodó érzékeny újraélesztése iránt. Részt vett a Móricz Zsigmond körtéri pavilon, a Gomba rekonstrukciójában is, hogy egy budapesti nevezetességet említsünk. Teraszos kialakítású szentendrei munkája két szintjének semleges mértani idomaival és kőborításával nemcsak a tájba illeszkedik szinte észrevétlenül, másságával egyszersmind szerencsés módon elkülönül a tulajdonképpeni múzeumtól is, nem zavar bele a skanzen ódon atmoszférájába. A másik szokatlan elem a vasútépület, az 1883-ban épült mezőhegyesi indóház replikája, amelyet 2009-ben koppintottak ide, hogy az eredeti tovább működhessen a helyén. Peronjáról indul azóta két kilométeres útjára a nosztalgia-kisvasút a múzeum távolabbi pontjai felé; közben persze nézelődni lehet. Ez az 1924-ben tervezett és korhűen felújított Ganz-Jendrassik fapados motorvonat visz bennünket tulajdonképpeni témánkhoz, ahová mintegy húszperces kocsikázás után a végállomáson érkezünk.

Az Erdély tájegység a szabadtéri múzeumhoz vezető Sztaravodai út másik oldalára települt. Az alagúton áthaladva szuvenírbolttal és tűzfalakkal vegyes komplexum tornyosul előttünk a platón; lépcső, illetve egy dekonstruktivista alkotásnak is beillő, mert sűrű acélkeretbe foglalt,

üvegezett lift visz fel rá. Fent pedig speciális alumíniumlemezből készült hipermodern fémsátor előtt találjuk magunkat; hajóorrként előre ékelődő idomaival inkább meghatározhatatlanul szabálytalan plasztika ez, mintsem épület. Egy belsőépítészettel és képzőművészettel is foglalkozó építész, Bársony István az alkotója, aki tanult szakmája mellett galériát is működtet. Fekete-szürke tömbje elől nincs kitérő, sem kerülni, sem megmászni nem lehet: ajtaját kinyitva tárul fel a félhomályban, világosodik meg a látogató számára a zöldbe települt múzeum egészétől látványában (formáit és anyagait tekintve) alapvetően különböző épületnek az értelme. Amolyan intellektuális elvárásolt kastélyban vagyunk, amelyet legfeljebb némi nagyvonalúsággal tekinthetünk fogadóhelynek. A jókora üres helyiség valójában kiállítóterem: nincs benne semmi, csak mi mint nézők, továbbá körben a falak, amelyekre a padlóval egyetemben Erdély történelmét, kultúráját (a gasztronómiait is) megidéző képek vetülnek a hangfalakból áradó ismertető szöveg kíséretében. Két ismert és autentikus személyiség mondja mikrofonba a gondolatait: Csorba László történész, a Nemzeti Múzeum címzetes főigazgatója, ez esetben nem mellékesen az erdélyi Barabás Miklós ükunokája. A másik a Kolozsvárott született Ugron Zsolna műsorvezető és író, több erdélyi témájú sikerkönyv szerzője. Szövegeik minősítésére építészetkritikusként nem vállalkoznék; csupán annyit jegyzek meg, hogy túlságosan sok információt pörgetnek. Máskülönben sem könnyű követni mondókájukat: amilyen parádés az épület kivitele, olyan zavaró sokszor a hangkásás technikai minősége.

Az épületből kilépve következik az, ami talán még inkább zavarba ejtő: egy olyan erdélyi főtéren találjuk magunkat, amelyet Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr, Marosvásárhely, Kézdivásárhely egy-egy múlt századfordulós polgárházának replikáiból állítottak össze. Nem az velem bajom, hogy ilyen együttes sosem létezett; a skanzenek egytől egyig hasonlóan elegendő képződmények, a szentendrei sem kivétel. Nekem az úgymond (képzeltbeli) határsértés sem gond. A Kádár-korban még kurázi volt felállítani egy gömöri házat, ha az szlovákiai eredetű, miközben a csupa hazai műemlék között Erdély megidézése ma talán még szellemi provokációnak sem tekinthető. Elvégre a házak egy olyan periódusból származnak, amikor a szóban forgó települések – lakosaik nemzetiségétől függetlenül – Magyarországhoz tartoztak. Az építészeti replika mint műfaj kelt bennem ellenérzést napjaink új historizmusának uralkodó trendjétől idegenkedve. Leginkább pedig készítésük kora ejt gondolkodóba, mert mit keres a szecessziós kávéház, távirddával felszerelt posta vagy éppen gyógyszerár a képzeltbeli falvak között? Hiába vannak szakértelemmel és tanulságosan berendezve. Vagyis hogy kerül (nem a csizma, hanem) a gentleman-like cipő egy parasztember asztalára? A *Válasz Online* szerzőjeként Zsuppán András már elmélázott az általa „különös léptékváltásnak” nevezett fejleményen; nagyjából arra a következtetésre jutva, hogy bár a váltás abszurd, de meg lehet indokolni, hiszen a falunak volt kapcsolata a várossal, az eredmény, az enteriőrök látványa pedig szerinte több mint meggyőző: lenyűgöző.

Magam más nézőpontot választanék; minthogy a fő kérdés a hogyan tovább. Marad-e a szentendrei skanzen néprajzi múzeum, vagy antropológiai gyűjtemény lesz belőle? A jelek ez utóbbira utalnak; az erdélyi együtteshez kapcsolódva az intézmény főigazgató-helyetteseként Sári Zsolt a Klubrádió építészeti műsorában nemrégiben három olyan szerzeményükről számolt be (burdos ház, magyarán *boarding house* egy pennsylvaniai bányászkolóniából, tanya Buenos Airestől ezerhatszáz kilométerre, illetve gyerekőrző egy Galileai-tó menti kibucból), amelyeket az óhazából kivándorolt magyar közösségek lakóhelyeiként majd a közeljövőben fognak felállítani. Csakhogy az erdélyi főtér ilyesfajta antropológiai értelmezése majd-hogynem képtelenség. Elsősorban a házakban látható régi nyomda és posta berendezése értékelhető. Inkább csak szépre (talán a kelle-ténél szebbre és így majd-hogynem disneylandesre) sikeredett kulisszáról van itt szó, amely még filmhelyszínnek sem feltétlenül alkalmas, mivel viszonylag kicsi. A hajdani ügyvédcsalád nevét viselő Keresztes-ház sem oszlatja kételyeimet; nem akar ki: Kós Károly tervezte, és bár karakteres, de nem kiemelkedő alkotás, magasra terpeszkedő szomszédja mellett így kevésbé érvényesülnek finom megoldásai. Tudnunk kell azonban egy új trendről: a múzeummal szemben a helyi tájházak és falumúzeumok harmincas években gyökerező és mostanában nálunk is szaporodó mozgalmáról, amelyet a fenntarthatóság szempontjából csak pártolni lehet. Úgy alakult, hogy a közelmúltban megkeresett egy régi barátom, már egy ideje a

Göcsej és az Órség határán fekvő Szentgyörgyvölgy polgármestere, hogy segítsék a település rendben tartott régiségeit felvonultató úgynevezett értéktárát képekkel is bemutató kiadványuk szerkesztésében. Szívesen vállaltam, mint ahogy szívesen látnék a szentendrei fogadóépülethez hasonlóan izgalmas új konstrukciókat bármely magyar te-

lepülésen. Nem a régiek ellenében, hanem a régiek között. Hogy utódainknak is legyen mivel dicsekedniük.

Az erdélyi tájegység fogadóépülete a szentendrei skanzenben. Tervező: Bársony Építész Stúdió. Beruházó: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

Csepeli György

A bűn ingerküszöbe

Az ember agya evolúciósan úgy van huzalozva, hogy a veszélyt jelző ingerekre azonnal riasztja a testet. Mire az ember társadalmi lényé vált, a természettől megmaradt vészre érzékenység ingereinek köre jelentősen kiszélesedett. Az evolúció lefegyverezte az embert, megfosztotta genetikailag meghatározott ösztöneitől, melyek az állatok számára veszélyek és életlehetőségek tekintetében átlátható környezetet teremtettek. Az ember társadalmilag hozza létre az együttélést szolgáló és fenyegető cselekményeket erénynek vagy bűnnek minősítő kulturális környezetet, mely az erényt jutalmazni, a bűnöst büntetni rendelte. A bűnök fő forrása az emberi testet életre galvanizáló két nagy erő, a szexualitás és az agresszió volt, melyek megnyilvánulásai az egyes kultúrákban más és más szempontok alapján minősültek bűnnek, de abban nem volt változás, hogy a bűn és elkövetője a közfigyelem fókuszába került.

Ma sincs másképp. A közérdeklődésre szánt közlések szerzői jól tudják, hogy a bűnhöz képest az erény kevésbé érdekes. Dante tudósításait a pokolról és a purgatóriumról jóval szívesebben olvassuk, mint a paradicsomi beszámolót, mely untat és elaltat. Yvan Attal *A vád* címmel futó filmje is a bűn iránt sosem lankadó figyelemre épít, melyet fokoz, hogy a történet a bűn ősforrásaiból, a szexualitásból és az erőszakból merít.

Az éberség és a felfokozott érdeklődés azonban nem megismerés. Vannak bűnök, amelyek felderíthetőek, elkövetőik azonosíthatók és megbüntethetők. Hercule Poirot-on iskolázott agyunk addig nem nyugszik, amíg meg nem találja a bűnöst, legyen az Oidipusz, aki maga nyomozza ki saját bűnét, vagy a napóleoni álmokat kergető Raszkolnyikov, akit Porfirij Petrovics csíp nyakon. Más bűnök rejtőznek, és nehéz, ha éppen nem lehetetlen elkövetésük körülményeinek kiderítése, de az sem világos, hogy ki volt

az elkövető, nem is beszélve arról, miért tette azt, amit tett.

A vést jelző ingerek iránt megmutató evolúciós örökség a bűn mindkét változata esetében aktiválódik, amit bőven kihasználnak mind a magas, mind a populáris irodalom szerzői, beleértve a szenzációéhes közönségből élő újságírókat. Yvan Attal megtörtént eseményekből merítő filmje a bűn elmesélésének azt a hagyományát követi, mely nem ad világos támpontokat arra nézve, hogy miként ment végbe pontosan a bűnként bemutatott történés. E változat klasszikus példája a *Nagyítás*, Antonioni filmje, melynek végére maga a gyilkos tett is eltűnik, és soha nem derül ki, hogy ki kit és miért tett el láb alól. Attal filmjének filmtörténeti előképe *A vihar kapujában*, a japán rendezőóriás, Kurosava Akira hetvenhárom éve bemutatott filmje, mely egy gyilkosság történetét mondja el annyi nézőpontból, ahány szereplője van a történetnek. A csinos szamuráj férj megölését az erdőben másként mondja el a rabló, aki megtámadja, a feleség, akit a szexuálisan túlfűtött rabló magáévá tesz, s maga az áldozat, akinek szelleme megszólal. A film ereje, hogy az igazságot sosem tudjuk meg.

A *vád* története meglepetéssel indul. Alexandre, a Stanford Egyetem hallgatója, egy jól szituált, csúcsértelmiségi család fia látogatóba érkezik Párizsba. A szülők elváltak, mindketten a maguk státusához hasonló párt választottak. Alexandre apja túl elfoglalt ahhoz, hogy találkozzanak, így a fiú az anyjához megy, ahol találkozik anyja párja 17 éves lányával, Milával, akit elhív egy partira. A meglepetés másnap

reggel éri, amikor megérkeznek a rendőrök, és letartóztatják szexuális erőszak vádjával. A film a letartóztatás pillanatától híven követi Kurosava zseniális filmjének receptjét, megfosztva titokzatosságától és szépségétől.

A forgatókönyv egy távolról sem misztikus történetet mond el, melynek alapja a modern kriminálpszichológia alaptétele, miszerint a bűncselekmények idején és helyén jelenlévők vallomásai megbízhatatlanok, függetlenül attól, hogy elkövetők, áldozatok vagy tanúk. Hugo Münsterberg a múlt század elején a Harvard Egyetemen végezte híres kísérleteit, melyek azt mutatták, hogy az események szemtanúi a legjobb szándékuk ellenére sem képesek pontosan és hitelesen felidézni, hogy mit láttak, mit hallottak. A torzítás valószínűsége természetesen még nagyobb, ha nem a pusztá szemtanúk, hanem a bűncselekmény elkövetői vagy sértettjei szólnak meg, akiknek érdekükben áll a tények leplezése, meghamisítása. A modern szociálpszichológia élő klasszikusa, Elliot Aronson és munkatársa, Carol Tavris szerint az ütköző emlékezések oka azonban nem feltétlen a szándékos hazudozás. Mint írják, „amikor két ember gyökeresen eltérő emlékeket ad elő ugyanarról az eseményről, a megfigyelő általában feltételezi, hogy az egyikük hazudik. Némelyek természetesen valóban kitalálnak vagy megszépítenek történeteket, hogy manipulálják vagy becsapják hallgatóságukat, de legtöbbször általában nem a teljes igazságot mondjuk el, s nem is csalunk szándékosan. Nem hazudunk, hanem önmagunkat igazoljuk.”

Ezt a szociálpszichológiai tantételt igazolva a vetítés 138 perce alatt nem derül ki, hogy pontosan mi történt a partiról együtt távozó Alexandre és Mila között. A fiú szerint csak szex, mely nem ütközött a lány ellenállásába. A lány sem tagadta a szexet, de az ő előadása szerint a szex a fiú által alkalmazott kényszer következménye volt, mely neki semmi örömet nem okozott. Tanúk természetesen nem voltak jelen, s tárgyi bizonyíték sem volt, ami cáfolhatta vagy igazolhatta volna a vádat. A két beszámoló közötti eltérést nem csak Aronson és Tavris elmélete alapján magyarázhatjuk. Mila ortodox zsidó nevelést kapott, melynek mércéi a szekularizált társadalom normáihoz képest jóval szigorúbban esnek latba, ha szexuális cselekmények minősítéséről van szó. Alexandre esetében a „ne paráználkodj” tórai parancsa nyilván nem lehetett akadálya annak, hogy egy jónak vélt nemi aktusba partnerként bevonja Milát.

A lány szavai azonban erősebbnek bizonyultak Alexandre szavainál, akinek a bíróság előtt a vádlottak padján ülve kellett szembenéznie a leendő életét veszélyeztető váddal. A rendező nagyszerűen él a bírósági tárgyalásokra az életben is jellemző izgalom felkeltésével. Az ügyész perzselő szavakkal ítéli el az általa erőszaktevésnek nevezett, egyébként valóban bekövetkezett nemi cselekményeket. A kezdetben kirendelt, de utóbb Alexandre által megkedvelt fiatal védőügyvéd hatásos ellenérveket sorol fel védence védelmében. A vád- és védőbeszédet hallgatva úgy érezzük, hogy a tárgyalóterem és a vetítőterem egy térbe kerül, mivel az ügyesen megírt forgatókönyv

jóvoltából a nézők a vetítőteremben ugyanazt a dilemmát élhetik át, amit az esküdtek a tárgyalóteremben. A kérdés, melyre válaszolni kell, hogy a fiú bűnös-e, vagy sem, igaz vagy nem igaz a vád, amit a lány vele szemben hangoztat.

A film sikere minden bizonnyal összefügg a nyugati féltekén 2017-től kezdve futótűzszerűen terjedő Me Too mozgalommal. A kezdetben férfiak nők ellen színházakban, filmstúdiókban elkövetett szexuális erőszaktevései ellen szerveződő mozgalom áldozatainak köre az idő múlásával egyre bővült. Fiúk is jelentkeztek, akiket náluk idősebb férfiak vagy nők molesztáltak. Nemrég láthattuk Todd Field *Tár* című filmjét, melyben egy perfekcionista sztárkarmesternő nőket lánccal magához megengedhetetlen eszközökkel. A Me Too történetek Achilles-sarka, hogy soha nem lehetünk bizonyosak abban, hogy e történetek szereplői közül az egyik valóban elkövette-e azt az erőszakos nemi cselekményt, amivel a másik vádolja.

A Me Too mozgalom ugyanakkor a kirobbanása előtt is létező, jól ismert jelenségre hívta fel a figyelmet, melynek lényege a hatalmi helyzet szexuális célú kihasználása. A nyilvánosságra került elbeszélések mindegyikében a vádlók által elmondott nemi visszaélésekre a bevádoltakkal kényszerűen fenntartott kiszolgáltatott, függő viszonyban került sor, ami ha nem is bizonyította, de valószínűsítette a vádak igazságát. A botrányt kirobantó két hírhedt esetben a hollywoodi Miramax filmprodukciónál vállalat tulajdonosa, Harvey Weinstein, majd a Fox televízió műsorvezetője, Bill

Cosby védekezését gyengítette, majd ellehetetlenítette, hogy nagyon sok áldozat egybehangzóan vádolta őket szexuális cselekmények kikényszerítésével, melyek fejében az elkövetők áldozataiknak karrierlehetőségeket kínáltak. Akik nem engedelmestek vagy ellenálltak, azok félelemből vagy tetemes fizetség fejében hallgattak.

Alexandre és Mila története csak annyiban hozható összefüggésbe a Me Too mozgalom problematikájával, hogy Alexandre apja hírneves, nőfaló tévészemélyiség, aki fia védelmében igénybe veszi kiterjedt kapcsolati hálóját. Mila apja azonban ugyancsak fajsúlyos értelmiségi,

miáltal a vádló lány és a vádlott fiú hatalmi hátterei közötti erőviszonyok kiegyenlítettek.

A rendező a bűnügyi történetek jól bevált dramaturgiáját alkalmazva a film elejétől a végéig ébren tudta tartani a néző figyelmét, aki a vetítés után elgondolkozhatott a szexuális zaklatással kapcsolatos társadalmi attitűdök régóta kívánatos megváltozásáról.

A vád. Francia filmdráma, 2021, 138 perc.
Rendező: **Yvan Attal**. Forgatókönyv: **Yvan Attal, Yaël Langmann**. Operatőr: **Rémy Chevrin**. Szereplők: **Ben Attal, Suzanne Jouannet, Charlotte Gainsbourg, Mathieu Kassovitz**.

Oláh Norbert: Héhalom Nr. 1